

Barcelona

METROPOLIS

Revista d'informació
i pensament urbans

Núm. 76
Tardor 2009
Preu 3€

Quadern central

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Amb articles de Jesús Alturo, Lluís M. Anglada, Ignasi Aragay, Joan Busquets, David Castillo, Carles Duarte, Joan Esteve de Sagraera, Javier Gomá Lanzón, Francesc Muñoz, Rosario Fontova, Joaquim Sabaté, Mercè Tatjer, Amador Vega.

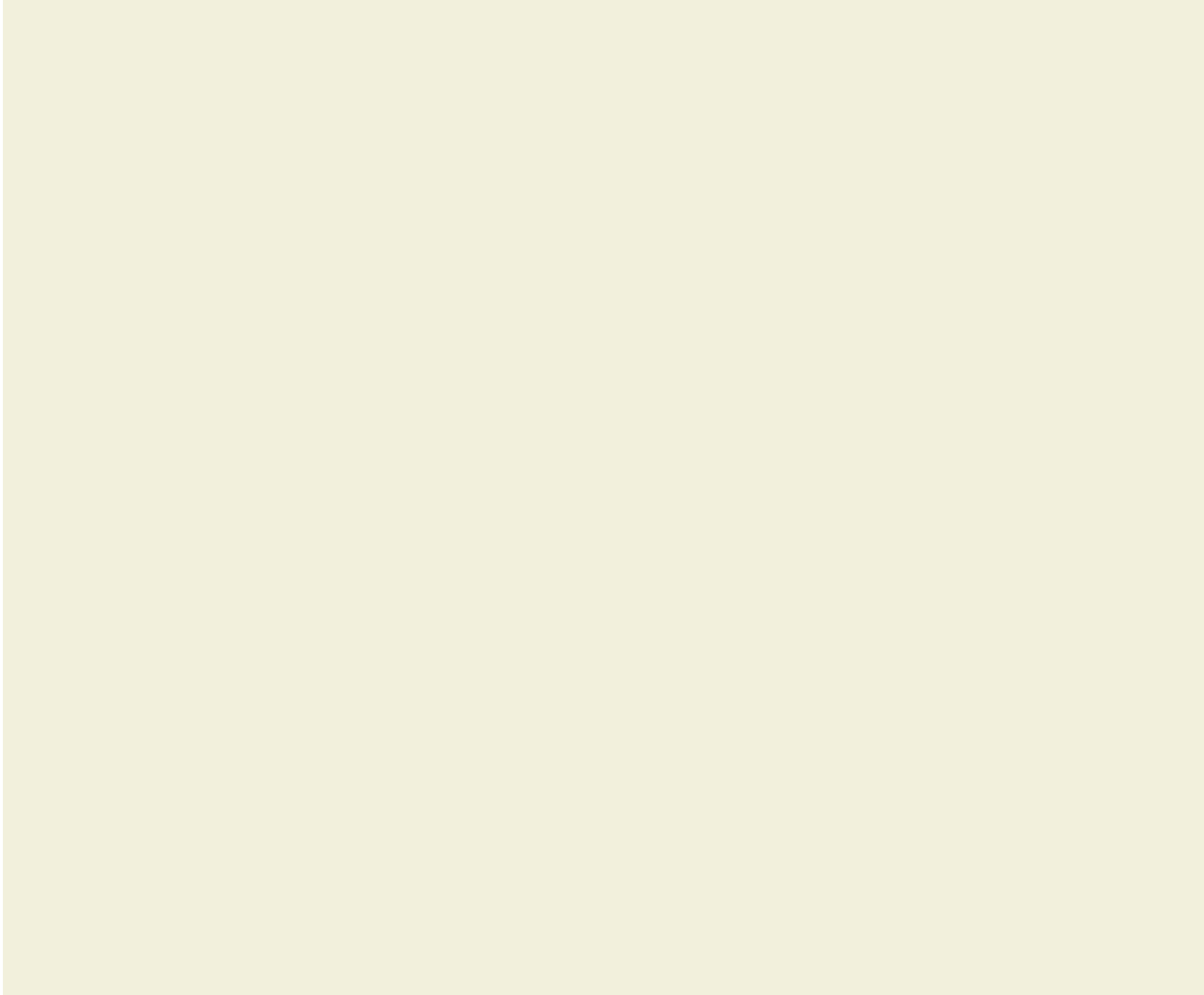
Entrevistes amb Marc Augé i Adam Zagajewski

La Catalunya ciutat i el món rural

Les patents farmacèutiques i l'accés als medicaments

El jo i la virtut republicana

La biblioteca edifici o la biblioteca conversa

Editorial

Contra la ciutat alegre i confiada

Manuel Cruz

Fotos **Laura Cuch**

A l'editorial del número anterior d'aquesta revista, intentàvem argumentar la necessitat que hi ha de revisar, alhora i conjuntament, les formes tradicionals d'entendre els conflictes socials i la idea de ciutat. Potser a més d'un aquest plantejament li resulti poc simpàtic, en la mesura que interpreti que el que s'està proposant és visualitzar la ciutat com el renovat escenari d'una lluita que no ha acabat. Però qui objectés això per la seva banda hauria de començar reconeixent que massa sovint en els últims temps hem tendit cap a un llenguatge tou, exageradament amable, que exclouïa del discurs de la ciutat qualsevol antagonisme, qualsevol aresta. Es diria que, en algun moment, hem pres com a model –per no dir que hem mimetitzat– aquesta relació galant que els sevillans semblen mantenir amb la seva ciutat, a la qual afalaguen, cortegen, admiren, o davant la qual, eventualment, cauen rendits. Nosaltres, sempre més discrets, ens limitem a encoratjar-la (“Barcelona, posa't guapa”), però es diria que inspirats pel mateix model.

Tanmateix, la ciutat no és sols això, precisament perquè ho és tot. La ciutat no és el resultat mecànic de sumar festes i infraestructures. És l'espai de la socialitat, d'una socialitat que avui només pot ser punyent, adolorida. Que rànica que ha quedat en poc temps l'expressió “model de societat”, per la qual abans es feien passar totes les diferències.

Però els conflictes ni tan sols desapareixen pel simple fet que deixem de parlar-ne. No seria bo que penetrés també en el discurs de la ciutat aquesta imatge de la realitat social que, des d'altres esferes, se'ns pretén imposar amb el suprem argument de la derrota de qualsevol altra possibilitat històrica que no sigui la perpetuació del que existeix. Aquesta imatge vehicula l'enèsim intent conservador d'acabar amb la política, de convertir-ho tot en simple administració de recursos. Aquest intent podríem anomenar-lo, simètricament, la fantasia del polític comptable.

Ara bé, el polític no solament ha d'administrar recursos i atribuir partides pressupostàries, sinó –potser sobretot– gestionar conflictes, solucionar problemes, alleugerir dificultats. Retornar la veu als veïns, restituir-los el protagonisme de la vida a la ciutat (propòsit tan lloable com necessari, venint d'on veníem) implica, per part dels poders públics, assumir la quota de responsabilitat que els correspon davant de totes aquestes realitats. Els responsables polítics no estan per posar-se al capdavant de les queixes dels veïns, sinó per intentar resoldre-les, la qual cosa és com dir que, encara que mai deixin de ser els seus representants, en determinades circumstàncies han d'oficiar primordialment com els seus interlocutors. Ningú no va dir que intentar eradicar el dolor, col·laborar en la millora de la realitat o donar un cop de mà que contribueixi a la felicitat de la gent fossin feines fàcils o senzilles. Però constitueixen l'horitzó de la política, i resultaria contradictori que, després de tant de temps reclamant el retorn d'aquesta, ara ens queixéssim del protagonisme que ha assolit.

Hi ha imatges de Barcelona, com les que fa algunes setmanes omplien els mitjans informatius, que ens convé no oblidar (em refereixo al polèmic reportatge sobre la prostitució al barri del Raval, i a totes les seves seqüeles periodístiques, però segur que el futur ens proporcionarà noves imatges, i d'altres conflictes). I no per masoquisme, o per una malaltissa complaença en l'error, sinó com a antídote a les propostes sedants amb les quals massa sovint se'ns aclapara. La ciutat és també dificultat per viure, per ser el que es desitja, per aspirar al que es creu tenir dret. La ciutat també té un rostre dur, aspre, violent i fins i tot desagradable, i a la seva interpellació no ens podem sostreure. El debat que ens ha esclatat a la cara és, en el fons, el de quanta desigualtat estem disposats a suportar. No deu ser casual que la imatge de la ciutat absolutament buida l'hàgim acabat associant al dia després de la destrucció nuclear.

Barcelona METRÒPOLIS
número 76, tardor 2009

Editor

Direcció de Comunicació Corporativa i Qualitat de l'Ajuntament de Barcelona.
Director: Enric Casas.

Edició i producció

Imatge i Serveis Editorials.
Director: José Pérez Freijo.
Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona.
Tel. redacció: 93 402 31 11 · 93 402 30 91

Adreces electròniques

bcnrevistes@bcn.cat
www.bcn.cat/publicacions
www.barcelonametropolis.cat

Direcció

Manuel Cruz.

Direcció editorial

Carme Anfosso.

Edició de textos

Jordi Casanovas.

Redacció

Margarida Pont.

Gestió editorial

Jeffrey Swartz.

Gestió de redacció

Jaume Novell. Tel. 93 402 30 91 · Fax 93 402 30 96.

Coordinació Quadern central

Francesc Muñoz.

Col·laboradors habituals

Martí Benach, Jordi Coca, Bernat Dedéu, Sergi Doria, Daniel Gamper, Gregorio Luri, Eduard Molner, Lilian Neuman, Jordi Picatoste Verdejo, Karles Torra, Jaume Vidal.

Col·laboradors en aquest número

Jesús Alturo i Perucho, Lluís M. Anglada, Ignasi Aragay, Maria Buhigas, Joan Busquets, Xavier Creus, David Castillo, Carles Duarte, Jaume Fabre, Rosario Fontova, Marina Garcés, Javier Gomá Lanzón, Ramon Grau, Manuel Guàrdia Bassols, Fred Halliday, Joan Esteve de Sagera, Antonio Lastra, Marina López, Pablo Muñoz, Joan Roca i Albert, Salvador Rueda, Joaquim Sabaté, Mercè Tatjer, Amador Vega.

Consell d'Edicions i Publicacions

Carles Martí, Enric Casas, Eduard Vicente, Jordi Martí, Jordi Campillo, Glòria Figuerola, Víctor Gimeno, Màrius Rubert, Joan A. Dalmau, Carme Gibert, José Pérez Freijo.

Disseny original

Enric Jardí, Mariona Maresma.

Disseny i maquetació

Santi Ferrando, Olga Toutain.

Fotografia Quadern Central

Lluís Sans

Fotografia

Jean-Pierre Amigo, Julio Arboleda, Albert Armengol, Laura Cuch, Antonio Lajusticia, Christian Maury, Juan Miguel Morales, Lluís Ros, Susan Sanders, Jordi Todó, Pere Virgili.

Il·lustracions

Guillem Cifré, Pilar Villuendas.

Arxius

Age Fotostock, Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Corbis, CRESIB (Hospital Clínic-UB), Intermón-Oxfam, Magnum Photos, Metges sense Fronteres, Prisma Archivo, Tavisia.

Correcció i traducció

Tau Traductors, L'Apòstrof SCCL, Daniel Alcoba.

Edició de web

Miquel Navarro.
Manfatta SL.

Administració

Ascensión García. Tel. 93 402 31 10

Distribució

M. Àngels Alonso.
Tel. 93 402 31 30 · Passeig de la Zona Franca, 66.

Comercialització

Àgora Solucions Logístiques, SL. Tel. 902 109 431
info@agorallibres.cat

Dipòsit legal

B. 37.375/85 ISSN: 0214-6223

Els articles de col·laboració que publica Barcelona. METRÒPOLIS expressen l'opinió dels seus autors, la qual no ha de ser necessàriament compartida pels responsables de la revista.

Consell de redacció

Carme Anfosso, Jaume Badia, Mireia Belil, Fina Birulés, Judit Carrera, Enric Casas, Carme Castells, Manuel Cruz, Daniel Inglada, Jordi Martí, Francesc Muñoz, Ramon Prat, Héctor Santcovsky, Jeffrey Swartz.

Comitè assessor

Marc Augé, Jordi Borja, Ulrich Beck, Seyla Benhabib, Massimo Cacciari, Victòria Camps, Horacio Capel, Manuel Castells, Paolo Flores d'Arcais, Nancy Fraser, Néstor García Canclini, Salvador Giner, Ernesto Laclau, Carlos Monsiváis, Sami Naïr, Josep Ramoneda, Beatriz Sarlo, Fernando Vallespín.

1 Editorial

Manuel Cruz

Plaça pública

4 Des de l'altra riba

La Catalunya ciutat i el món rural

Carles Duarte

6 El dit a l'ull

Éssers urbans i altres ens

Xavier Creus

8 La mirada de l'altre

Una estada a Barcelona

Fred Halliday

10 Metropolítica

Les patents farmacèutiques i l'accés als medicaments

Joan Esteva de Sagrera

16 Massa crítica

Marc Augé: "Podem témer que el món avanci cap a una nova aristocràcia"

Entrevista d'Ignasi Aragay

23 D'on venim / A on anem

Llibres, lectura i biblioteques abans de la impremta

Jesús Alturo i Perucho

La biblioteca edifici o la biblioteca conversa

Lluís M. Anglada

30 Veu convidada

El jo i la virtut republicana

Javier Gomá Lanzón

39 Històries de vida

Jo hi seré

Lilian Neuman

Quadern central

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

46 *L'Any Cerdà: passat i futur de la Barcelona territori*

Francesc Muñoz

48 *Un saintsimonià per a la Barcelona del vuit-cents*

Ramon Grau

54 *Cerdà i la tradició urbanística local*

Marina López

58 *La ciutat del XIX i el pensament modern*

Manuel Guàrdia Bassols

62 *Els tres cicles metropolitans de Barcelona, 1859-2009*

Joan Roca i Albert

66 *Els primers constructors o la fortuna de l'Eixample*

Joaquim Sabaté

72 *El Pla Cerdà i el porciolisme: matrimoni de conveniència?*

Mercè Tatjer

80 *Un projecte innovador convertit en gran realitat*

Joan Busquets

88 *Els eixamples reciclats: el Poblenou*

Maria Buhigas

94 *Els eixamples sostenibles: el llegat del Pla Cerdà*

Salvador Rueda

98 *El Pla Cerdà en una pregunta*

100 *Taula rodona: Cerdà fins a l'infinit*

104 Propostes / respostes

La metròpolis habitada, per Juan A. Módenes.

Barcelona "multiciutat": cap a una nova

evolució urbana, per Manuel Gausa. *A la recerca d'un relat cultural*, per Jordi Pascual

Ciutat i poesia

110 *Elles*

Agustí Bartra

Observatori

112 *Paraula prèvia*

Travessies

Amador Vega

115 *Zona d'obres*

Un mundo vigilado, per Marina Garcés.

Rompepistas, per Jaume Fabre. *Teatros de la*

memoria. Pasado y presente de la cultura

contemporánea, per Antonio Lastra. *Homo*

Sampler. Tiempo y consumo en la Era Afterpop,

per Pablo Muñoz

120 *A peu de carrer*

L'edifici Media-Tic, una "medusa" al 22@

Rosario Fontova

122 *Racones vius*

El Sortidor de Poble Sec

Gregori Luri

124 *En trànsit*

Entrevista amb Adam Zagajewski

Sergi Doria

128 *Nova memòria*

El gust de l'absència

David Castillo

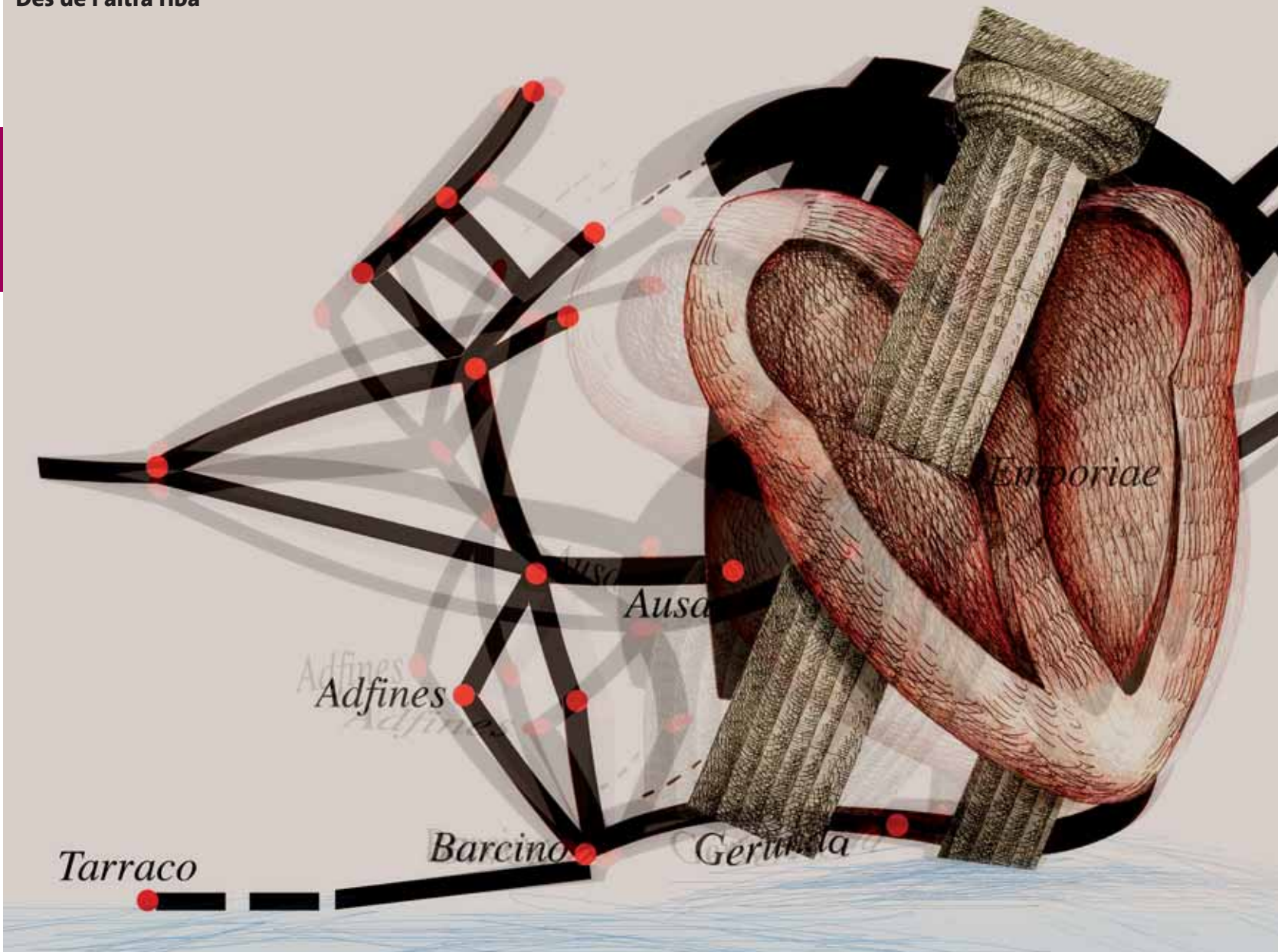
Portada i contraportada

Projecte de l'Eixample de Barcelona

d'Ildefons Cerdà, aprovat l'any 1859. Arxiu

Històric de la Ciutat de Barcelona. Secció de

plànols

Catalunya s'ha anat construint amb una capital dinàmica i projectada al món, però alhora amb una xarxa de ciutats que contribueixen a desplegar les energies del país. És suïcida una lectura de Catalunya que giri només a l'entorn de Barcelona.

La Catalunya ciutat i el món rural

Text **Carles Duarte** Poeta

És una obvietat recordar que una part significativa del progrés humà l'hem d'associar a les ciutats. A Catalunya, en tenim exponents tan emblemàtics com Empúries, on el 25 d'octubre i el dia 5 de novembre del 1909, ara fa, doncs, cent anys, com consta als *Diaris* de l'arqueòleg Emili Gandia, es van descobrir, separades, les dues parts principals de l'estàtua d'Asclepi-Esculapi, considerada l'escultura grega més notable de la riba occidental de la Mediterrània. Una imatge esdevinguda símbol del vincle conformador del món clàssic dins la nostra realitat cultural, com palesa el fet que el rostre de l'Asclepi-Esculapi d'Empúries fos triat per identificar la prestigiosa col·lecció d'autors grecs i llatins Bernat Metge, instituïda per Francesc Cambó l'any 1923.

El representant més eminent del noucentisme polític, Enric Prat de la Riba, havia demanat als arqueòlegs que cercassin l'ànima de Catalunya, i amb aquest propòsit Josep Puig i Cadafalch va promoure la successiva compra de finques i l'inici de les excavacions a Empúries, l'any 1908. Es tractava de retrobar la ciutat que havia constituït el punt de confluència entre els antics pobles ibèrics i les avançades civilitzacions grega i romana, la porta que havia permès integrar-nos en un corrent de comerç, de pensament, d'art i de dret que acabaria determinant aspectes essencials de la

Rhodae

nostra personalitat col·lectiva. Contràriament al que d'altres haurien fet, no van anar a buscar "l'ànima de Catalunya" al cim d'una muntanya o a l'últim reducte de resistència davant d'uns invasors, sinó, en una aposta eminentment mediterrània, a una ciutat-pont oberta al mar i als horitzons del coneixement i del progrés. Empúries, a més, és un exponent formidable d'esperit de ciutat, on els ibers indiketes van acollir els grecs focesus que, ja a l'inici del segle VI aC, van fundar el seu primer establiment al turonet on hi ha avui Sant Martí d'Empúries. Indiketes i grecs van conuiu a Empúries i hi van col·laborar, encara que habitessin en recintes independents. I l'any 218 aC, durant la Segona Guerra Púnica, hi van desembarcar els romans i s'hi van instal·lar, amb l'objectiu d'obrir un front a la rereguarda d'Anníbal, que avançava cap a Roma.

A la seva obra *Ab Urbe Condita* (XXXIV, 9), Titus Livi ens ofereix una interessantíssima descripció de la societat emporitana: "Ja aleshores a Empúries hi havia dues ciutats emmurallades separades per un mur. Una, l'ocupaven els grecs originaris de Focea, d'on també procedien els massaliotes; l'altra, els hispans. Però la ciutat grega, que s'estenia cap al mar, tenia un recinte de menys de quatre-cents passos d'extensió; els hispans tenien un mur més allunyat del mar en forma circular, de tres mil passos. Un tercer poble, uns colons romans, es varen afegir després de ser vençuts els fills de Pompeu pel diví Cèsar. Ara estan tots barrejats en un sol poble, acollits a la ciutadania romana, primer els hispans i finalment també els grecs". En llatí, aquesta darrera frase, tan significativa, és: "*Nunc in corpus unum confusi omnes Hispanis prius, postremo et Graecis in ciuitatem Romanam adscitis*". Abans de caure en el decandiment progressiu i l'abandó, fruit de les invasions normandes i musulmanes i probablement també d'epidèmies afavorides pels aiguamolls, Empúries seria encara seu de bisbat i de comtat, que després de l'ocupació musulmana es traslladaran a Castelló d'Empúries.

Però més enllà d'Empúries, certament ciutats com la Tàrraco romana o la Barcelona medieval van ser potents centres d'irradiació política i de bescanvi econòmic i cultural de primera magnitud. Catalunya s'ha anat construint amb una capital dinàmica i projectada al món, però alhora amb una xarxa de ciutats que articulen i contribueixen a desplegar totes les energies del país. Deixant de banda les ciutats que envolten Barcelona, com l'Hospitalet de Llobregat o Badalona, i les capitals de província, que constitueixen evidentment nuclis urbans rellevants, caldria afegir-hi, entre d'altres, Sabadell, Terrassa, Vic, Manresa, Figueres, Olot, Blanes, Reus, Valls, Tortosa, Balaguer, Mollerussa, Tàrraga, la Seu d'Urgell... Sóc dels qui creuen que Catalunya només troba la plenitud del seu sentit i del seu futur quan ciutats del passat i del gruix de les que acabo d'esmentar tenen un veritable protagonisme en la nostra vida nacional. És no tan sols empobridora i reduccionista, sinó directament suïcida

la lectura de Catalunya que gira gairebé exclusivament a l'entorn de Barcelona i de la seva àrea metropolitana. Per què renunciar al potencial immens que, des d'un punt de vista polític, econòmic i cultural, aporten a la nostra dimensió col·lectiva, plena d'amenaques i de possibilitats, aquestes ciutats? Per què empetitir Catalunya, focalitzant les iniciatives amb horitzons més ambiciosos només en una petita part del nostre territori, encara que sigui el més poblat i el de més projecció internacional?

Contràriament al que alguns propugnen, defenso l'encert que representa l'existència de centres universitaris que, naturalment ben coordinats i capaços d'entretreixir una proposta global, impulsen localment l'alta cultura, el debat intel·lectual i la formació en professions que requereixen persones amb una titulació adequada arreu de Catalunya. Només podrem desplegar íntegrament totes les nostres energies si ciutats cabdals com les que he mencionat disposen d'instruments propis i capdavanter d'alta cultura i de preparació dels seus dirigents polítics, econòmics i en el camp del pensament.

El número de febrer de 1926 de la *Revista de Catalunya* publicava una enquesta entre intel·lectuals de fora de Barcelona sota el títol de *Per la Catalunya-ciutat*. L'objectiu era debatre sobre el paper del teixit urbà estès arreu del territori en la conformació de "la unitat cultural catalana". El somni de la Catalunya-ciutat era, doncs, cohesionar el país per mitjà de la cultura, potenciant la xarxa d'equipaments, promovent vincles de relació i col·laboració entre pensadors, creadors i promotors culturals, apostant-hi com a factors de modernització del conjunt de la societat. Ara bé, més enllà de la decisiva a Catalunya realitat urbana, cometríem una simplificació imprudent si giréssim l'esquena al món rural, si el menystinguéssim o si el reduíssim a una visió ensucrada i naïf de jardí de darrere, d'espai d'esbargiment, desatenent la seva complexa realitat humana, les seves necessitats de progrés, la seva aportació determinant a l'equilibri intern del país, la seva funció imprescindible en el camp mediam ambiental i en el de l'alimentació...

I cal tenir encara ben present un altre aspecte no menys rellevant. Sovint associem vida urbana a vertigen imparable, a precipitació, a consumisme, a incapacitat de sentir la natura sota l'asfalt o en els arbres, que alguns perceben gairebé com un mer decorat inerme o en els horitzons. Sense caure en una exaltació ingènua i romàntica del ruralisme, és evident que la vivència del paisatge, lluny de les avingudes atapeïdes d'automòbils, ens convida a adquirir una consciència més física, real i concreta del temps i de la matèria, més lúcida davant de la influència determinant de la natura, dels seus cicles i de les seves manifestacions, en la condició humana. Però tornem a la reflexió inicial: la força i el dinamisme del nostre país té molt a veure amb el seu fecund i extens teixit de ciutats. **M**

Potser per als anunciants ja no és prou rendible mantenir la publicitat als carrers i les façanes de Barcelona, però la ciutat no seria la mateixa sense ella, almenys per als seus habitants.

Éssers urbans i altres ens

Text **Xavier Creus** Director d'art

Neix l'ésser urbà. Quan les ciutats es transformen en formiguers gegants on conviuen milers d'éssers estressats i gairebé automatitzats pel dia a dia, en la ment de cadascú s'amaga un fort sentit de l'individualisme, una devoció per la nostra pròpia persona, el desig de voler ser alguna cosa diferent del que veiem, del que ens és quotidià.

Vull ser un ésser diferent..., com? Consumint tot tipus de productes o serveis que m'ofereixen altres ens que conviuen amb mi compartint espai. D'aquests ens, en direm marques. Busquem tot el que cal per tenir una identitat pròpia, per ser diferents de la resta d'éssers que conviuen al voltant nostre.

Aquests ens que anomenem marques volen parlar i comunicar-se amb nosaltres; curiosos pels nostres gustos, costums i preferències. Volen aprendre i saber què volem i, així, oferir-nos-ho més tard (és el que busques!); el que sempre t'has pensat que necessites ara ho pots aconseguir i et farà molt més especial; a partir d'ara seràs únic, diferent de la resta d'éssers urbans.

Una marca és un ens efímer que s'esforça dia a dia per trobar un espai propi en el gegantí recinte urbà, un esforç que la impregni de forts valors que li permetin de comunicar-se de manera fluida amb els éssers urbans, sempre assedegats de sensacions i plaers (o placebos). Les marques ens parlen a través de formes sinuoses per aconseguir emocionar-nos i atreure'ns amb els seus colors i llums.

Són ens que es multipliquen arreu de la ciutat parlant-nos per multitud de canals, intentant arribar a nosaltres per oferir-nos tot allò que necessitem com a individus.

Un ésser urbà qualsevol d'una gran ciutat rep més de 15.000 impactes publicitaris en un sol dia. Tanques, *teasers*, cartells, rètols, parades d'autobús, metro, façanes, aparadors o una senzilla paperera, la ciutat es transforma en un gran llenç on qualsevol ens deixa els seus missatges o algun tipus de senyals que anem rebent i interpretant a la nostra manera, com a individus. Tots ens volen convèncer d'alguna cosa o recordar-nos algun valor que només ells, com a marca o empresa, posseeixen en exclusivitat. I si seguim els seus savis consells, aconseguirem pertànyer a un petit grup d'escolits éssers urbans especials.

Tant és si és de dia o ja s'ha fet de nit: les llums es multipliquen en formes harmonioses per enlluernar el ciutadà

corrent mentre es desplaça per la ciutat. Sempre amables, ens recorden quin camí hem de seguir per ser feliços i trencar la monotonia que s'instal·la a les nostres vides. La publicitat es va crear per a això, una forma de comunicar-se entre ens tan diferents com ara les marques i els éssers urbans.

Avui dia la publicitat forma part del nostre imaginari, estretament lligada a la imatge de la nostra ciutat. Abans era l'arquitectura, ara són els rètols, els aparadors, els cartells publicitaris, sempre acompanyats d'un concepte associat al consum (com ara "marca", "liquidació", "oferta", etc.), els que obliguen despòticament els nostres ulls a mirar, sempre amables i amb ganes d'agradar, oferint-nos allò que ens farà especials, que ens farà ser més individuals que la resta.

Fa temps que la ciutat s'ha vist bombardejada per aquest fenomen. Empreses privades (també públiques) amb la seva gran maquinària propagandística han adoptat el format espacial de l'urbs com a suport clau per donar-se a conèixer elles mateixes i els seus productes i serveis. La publicitat envaeix els espais públics i la imatge de la ciutat comença a poc a poc a transformar-se en un gran suport per a les marques (ens nascuts de les necessitats de les empreses).

Sabem que, sovint, la publicitat és un fet efímer; apareix un dia i, poc després, desapareix i deixa pas al següent. Però n'hi ha uns quants que sobreviuen a aquesta rigorosa selecció a la qual està sotmesa tota aquesta gran maquinària. És aleshores que es crea un nou escenari, en el qual la publicitat esdevé un personatge més de la funció i va guanyant protagonisme a mesura que avança l'obra.

És en aquest mateix moment que la ciutat es torna interessant, perquè el producte publicitat en si mateix manca de sentit. El que importa és la plataforma, el contenidor més que no pas el contingut, que des que som capaços de recordar ha ocupat aquest mateix espai. Grans tanques en el voral de la carretera o sobre les façanes de la ciutat que ens han donat més d'una vegada la benvinguda tornant a casa després d'un cap de setmana qualsevol.

En aquest punt la publicitat perd el seu propi contingut mediàtic i es transforma en una fita a la ciutat, en una icona de l'imaginari urbà col·lectiu, tan important o més que una obra d'arquitectura, un monument o una font. És testimoni de la memòria, un objecte carregat de malenconia.

© Silvia Alcoba

En aquest moment, l'èsser urbà associa certes formes, com ara logotips o altres imatges, amb el seu estat d'ànim, de manera que pot recordar un instant agradable de la seva vida en veure'l diverses vegades o, ben al contrari, recordar-ne un de dolent, que no ha d'estar forçosament relacionat amb un logotip o, en la seva extensió, amb la marca que representa. I tot això a l'últim ens porta a l'atzar, més que no pas a un encert dels ens que mouen els fils de la publicitat.

Tanmateix, tornant a la qüestió de com influeix això en l'espai que ocupem nosaltres, els éssers urbans, veiem que tot aquest desplegament d'ens, que creen una atmosfera generada quan es fonen centenars de rètols amb l'esperit mateix del lloc, es transforma en un emblema de la ciutat de consum, com passa a Times Square a Nova York o a Picadilly Circus a Londres. El que representen aquests llocs esdevé secundari quan comprenem que això passa perquè el bombardeig publicitari és precisament el que en defineix la identitat, el que ho transforma en una fita a la ciutat o arreu del món. I és aquesta la imatge de ciutat que ens queda finalment fixada en la retina i que de vegades sembla que és el més estimulante de l'escenari urbà.

Finalment, vull dir que, com a ésser urbà que sóc, interactuo amb els meus semblants i em deixo influir pels ens que

m'envolten i que m'acompanyen en els meus trajectes habituals per la ciutat, alhora que hi influeixo.

Crec en la publicitat com una cosa bona per a les nostres ciutats: les vesteix i les acaba de modelar per donar-los un aire diferent, les acaba de definir amb un tret únic i característic de la ciutat on vius i convius; encara que tothom està d'acord que no sempre és correcta ni és del tot respectuosa amb el seu entorn. Cal buscar sempre l'equilibri i mostrar sensibilitat envers el "suport", que en aquest cas és el lloc on vivim, les grans ciutats.

Potser ja no és prou rendible per als seus anunciants mantenir-la aquí, a les façanes i als carrers de Barcelona; però, com seria sense ella? Vist des de l'exterior, si preguntéssim a algun forà, no crec que sabés identificar la ciutat amb cap element publicitari en concret. Si féssim la mateixa pregunta a un barceloní, probablement sí que ens parlaria d'algun lloc o indret de Barcelona, com ara els cartells que hi ha al capdamunt dels edificis de la plaça de Francesc Macià o en una altra tanca o cartell situats en alguna de les zones que frequenta.

Els éssers urbans continuarem convivint amb la publicitat durant molt de temps més a les grans ciutats, encara que, segurament, de formes i amb formats molt diferents dels actuals. **M**

La filosofia que es resumeix en la dita “treballar per viure i no viure per treballar” és un dels principals missatges que Barcelona envia al món, més etern i universal que Gaudí, el cava o el pa amb tomàquet.

Una estada a Barcelona

Text **Fred Halliday** Professor de Recerca ICREA a l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals *

Fa un temps, el veterà presentador i periodista Josep Cuní em va convidar a participar en un debat o tertúlia en la cadena de televisió TV3 de Catalunya. El tema de la tertúlia, provocat per la controvèrsia sorgida arran d'un reportatge hostil a la revista britànica *The Economist*, se centrava en la imatge internacional del país i, en especial, en què poden fer Catalunya i el Govern català per millorar la situació. Com que he viscut i treballat la major part dels últims cinc anys a Barcelona i tinc la intenció de continuar fent-ho en el futur, i també perquè parlo espanyol i puc entendre una discussió en català, vaig ser convidat a prendre part en la conversa. La discussió que va seguir va ser molt viva i potser una mica *fauvista*: Pilar Rahola, que portava un vestit jaqueta amb grans solapes de pell de tigre, per la qual vaig sentir immediatament una certa afinitat, denunciava amb el seu estil característic els polítics catalans per malgastar diners en “ambaixades” a ciutats de l'estranger, mentre que uns altres representants més intel·lectuals de la cultura, els negocis i el periodisme catalans expressaven la seva opinió. Vaig estar d'acord amb la major part del que van dir, sobretot amb la insistència d'un participant, un filòleg, que “la resistència a aprendre la llengua d'un altre poble és un insult”.

La meva contribució a la tertúlia es va centrar en tres punts principals. El primer és que, tot i que en el debat català les

paraules i els ànims es poden escalfar, els catalans no haurien de reaccionar de manera exagerada davant l'article de *The Economist*, algunes dades del qual no són correctes, però en línies generals és, en termes anglesos, un "comentari acceptable". Vaig suggerir que és un error que qualsevol poble, per molt fort que sigui el seu orgull nacional, es preocupi massa per observacions ocasionals que es puguin fer sobre ell. Al contrari, vaig dir que haurien de prendre nota del comentari de Mahatma Gandhi: "Ningú no m'ha insultat mai sense tenir abans el meu permís".

La meua segona observació feia referència a un fet que em provoca tanta vergonya i irritació com a qualsevol català: que part de la responsabilitat per la ignorància sobre Catalunya, i la susceptibilitat sobre els mites del país, no és culpa dels catalans, sinó dels estrangers que visiten i escriuen sobre el país. Resulta sorprenent que en els dos últims segles hagin estat tan pocs els escriptors o viatgers estrangers, que no siguin llatinoamericans, que han vingut aquí, per comparació a França, Itàlia o Grècia o, més lluny, a Egipte, Pèrsia, l'Índia o la Xina.

Tampoc no és fàcil contemplar Barcelona a través del mirall de la història contemporània: a la Rambla no hi pots comprar cap guia que expliqui al visitant –o, encara més important, a les joves generacions– on trobar el monument erigit després de la transició en record de les Brigades Internacionals. I, quan finalment el trobes, perdut en un indret al mig d'una autopista en la zona muntanyosa del nord de la ciutat (a prop del Túnel de la Rovira, Rambla del Carmel), no hi ha res en l'escultura que expliqui què commemora; només una cita, eloqüent però descontextualitzada, de La Pasionaria.

Finalment, en la tertúlia de TV3 vaig proposar que una cosa que podria ajudar a promoure el coneixement de Catalunya a l'estranger seria una imatge literària i cultural diferent. En el cas de Barcelona, ja disposen de dues d'aquestes imatges. La primera és la del turista estranger, estudiant o visitant temporal dels Jocs Olímpics i la de Woody Allen: una ciutat de platges, música, menjar excel·lent, arquitectura espectacular i, per a alguns també, clubs i *botellón*; segurament una de les ciutats més interessants i estimulants (segons el meu humil parer, la més interessant) del món, única en la seva combinació de cultura, mar, sol, bellesa i pura exuberància urbana.

La segona imatge és la de la capital de Catalunya, un producte dels enormes canvis polítics, econòmics i culturals de l'últim segle o, encara més, amb aspiracions internacionals i receptora de turistes, però molt centrada en si mateixa. Barcelona està orgullosa dels seus èxits, però de vegades està massa tancada al món exterior, i és estranyament negligent amb els que la visiten i vénen a viure-hi; una ciutat de colors brillants, però sorprenentment introvertida en els seus cercles socials i professionals. Aquí la qüestió no és la llengua catalana –de fet, a mi m'agrada llevar-me cada matí sabent que hauré de treballar durant el dia amb tres llengües diferents–, sinó una societat remarcablement tancada, curiosament deficient en les cortesies i en les pràctiques i curiositats de l'hospitalitat, individual i institucional, que es troben en molts altres estats i cultures d'arreu del món.

Finalment, el meu tercer suggeriment a TV3 va ser celebrar la nova Barcelona d'immigrants, de canvi tecnològic, de pluralisme cultural, en efecte, i en el millor sentit de la paraula, una Barcelona "postmoderna" i necessàriament "postnacionalista". Aquesta Barcelona està esperant el seu escriptor, un John Dos Passos, un James Joyce, un Salman Rushdie, un Walter Benjamin, un Heròdot, algú capaç de copsar les moltes cares i sons d'aquesta ciutat en un retrat calidoscòpic, que sigui autèntic tant per a la capital de Catalunya com per a una de les ciutats més grans del segle XXI.

Aquesta és la Barcelona que, per damunt de tot, he conegut i estimat en els darrers quatre anys i escaig: la vitalitat diürna i nocturna del meu cafè local, el Tris i Tras, a la plaça Molina; l'ambient relaxat del xiringuito El Bierzo, al mig de la platja de Nova Icària; el cambrer xilè a Sant Gervasi que em va instruir amb lemes esquerrans justificant l'ocupació de terres en maputxe; la família marroquí que vaig conèixer a la platja de la Barceloneta i que només parla berber i català; dos amics argentins, extravertits en la seva hospitalitat, que ens van acollir calorosament als meus amics i a mi al seu bar de copes *superchic* Mama-Shake, a la plaça Sant Cugat, a un minut del mercat de Santa Caterina; la meua coautora australiana, que va viure durant molt de temps a Papua Nova Guinea i que ara és una important traductora de literatura catalana, còmodament instal·lada al seu pis del segle XVIII al Born, ple de llibres i amb els volums de Joan Coromines com a teló de fons; la meua amiga, la dissenyadora islandesa, que és una bevedora formidable per dret propi i que s'emporta el licor de 40 graus directament des del seu país; la perruquera dominicana, el saló de la qual, a l'Hospitalet, esdevé cada cap de setmana un centre social per a tota la comunitat llatinoamericana, on es pot escoltar el riure de les dones, *merengue* i *bachata*; el cambrer filipí que, en recomanar-me els millors plats de carn del seu país i indicar-me quins es poden prendre amb pollastre, porc o vedella, em murmura que, per descomptat, el millor és el gos; el meu professor de llengua catalana, un palestí de Los Angeles, amb qui em trobo un cop a la setmana per prendre un cafè i intercanviar anècdotes lingüístiques i interculturals; i per no deixar-la per al final, la meua sempre vivaç amiga cubana, que el dia de la seva boda va deixar clar als convidats que estava *casada però no capada* i que es dirigeix a mi com a "professor gordo". I molts altres més.

Però, sobretot, per a mi, la dita més universal, eterna i, en aquests atribolats temps moderns del "24/7", més pertinent és la filosofia de qualsevol taxista de Barcelona: "O es viu per treballar o es treballa per viure". Això, molt més que qualsevol cascada de cava, que les bagatel·les de Gaudí o que les quaranta-tres varietats de pa amb tomàquet, és el missatge que Barcelona ofereix al món. I pel qual molts de nosaltres li estem agraïts. **M**

* Fred Halliday (República d'Irlanda, 1946) va ser professor de relacions internacionals a la London School of Economics entre el 1985 i el 2008. Actualment assessora el CCCB en temes internacionals i és columnista de *La Vanguardia*.

Caldria modificar l'agenda de recerca perquè no estigués condicionada, com ara, pels interessos de les multinacionals. Els organismes públics haurien d'adquirir un protagonisme més gran per aconseguir que els descobriments fets amb fons públics fossin d'accés universal sense existència de patents.

Les patents farmacèutiques i l'accés als medicaments

Text **Joan Esteve de Sagrera** Catedràtic de la Universitat de Barcelona.
Facultat de Farmàcia

L'accés als medicaments implica en primer lloc que la indústria hagi introduït en el mercat un medicament que compleixi les exigències d'eficàcia, seguretat i qualitat. A més, el malalt, per ell mateix o bé a través dels sistemes de seguretat social, ha de poder pagar el preu del tractament. Als països rics, malalties com ara la sida han esdevingut cròniques, mentre que l'Àfrica és un continent devastat i arruïnat per la malaltia i actualment té unes expectatives de vida inferiors a les de fa dècades.

L'actual organització de la indústria farmacèutica i la seva cerca de beneficis eludint al màxim els riscos condueix al fet que amb prou feines s'investigui en les malalties "oblidades", com ara la malària, el dengue o la malaltia de la son, mentre que la recerca es concentra en les malalties cròniques dels països desenvolupats: hipercolesterolèmia, hipertensió, obesitat, malalties cardiovasculars, i en medicaments relacionats amb aquestes malalties: sedants, antidepressius, antidiabètics i antitumorals.

El 2008 la Comissió Europea va proposar obrir una investigació sobre l'escassa incorporació al mercat de medicaments realment innovadors que comportin un clar avantatge respecte dels ja existents. La política d'innovació dels laboratoris farmacèutics és cada vegada més conservadora i menys innovadora: quan un medicament protegit per la patent està a punt de perdre aquesta protecció i d'haver de competir amb els genèrics, més barats, el laboratori treu al mercat una variació de la mateixa molècula amb retocs en la seva farmacocinètica per tal d'imposar un nou líder de vendes a preus molt elevats, i posa en moviment la seva màquina de promoció a través de publicacions i congressos perquè els metges prescriuin el nou medicament en lloc dels genèrics. De vegades, les noves molècules tenen un perfil de seguretat i eficàcia fins i tot inferior al medicament reemplaçat, tot i tenir un preu molt superior, amb el consegüent perjudici per als pacients i els sistemes nacionals de salut.

Incentivar la investigació dels medicaments necessaris arreu del món i aconseguir que els medicaments siguin socialment disponibles a escala global és el gran desafiament polí-

tic, econòmic i ètic de la farmàcia de principis del segle XXI.

La farmàcia no constitueix solament una part del desenvolupament i el progrés de la ciència i de la tecnologia; també és una ciència social, a la qual afecten una sèrie d'interrogants ètics. Les contradiccions poden resumir-se en un fet paradoxal: d'una banda, legislativament es promou l'ús racional dels medicaments, mentre que, al mateix temps, els mecanismes imperants en el mercat impedeixen que aquest ús racional pugui ser portat a la pràctica, sobretot als països en desenvolupament.

Els criteris imperants en la indústria farmacèutica concedeixen prioritat als beneficis econòmics en un terreny com la salut, on el criteri que hauria d'imperar és el del benefici social, sense impedir en cap cas l'obtenció de beneficis per part de les companyies farmacèutiques, però sense oblidar que els medicaments necessiten un tractament especial pel fet que no són objectes de consum, sinó productes essencials per al benestar dels individus i per al desenvolupament i la cohesió de les societats. La situació és desoladora: l'Organització Mundial de la Salut considera que al món només el 50% de medicaments s'usa de manera racional.

Una qüestió complicada

Una patent és un document expedit per un govern que atorga algun dret o privilegi per utilitzar un procés particular o per fer, utilitzar i vendre un producte o aparell durant un període de temps determinat. Proporciona protecció contra la usurpació només dins de la jurisdicció del govern que l'expedeix i, en conseqüència, cal obtenir una patent en cada país en el qual es vol gaudir de la protecció.

El cas de les patents en la indústria farmacèutica és complicat. Les empreses farmacèutiques defensen l'ús de patents, ja que generen una exclusivitat que permet obtenir guanys i dedicar-ne una part a la recerca. Comercialitzar un medicament implica molts anys d'investigació i un cost econòmic elevat. La patent permet recuperar la inversió, ja que el fabricant estipula el preu tenint en compte el cost d'investigació, producció i distribució. Els defensors de les patents argumen-

© Jean-Pierre Amigo / MSF

© CRESIB, Hospital Clinic-UB

© Susan Sanders / MSF

© C. Prikhassov / Magnum Photos

© Jean-Pierre Amigo / MSF

© Vidyadhar Sreepasad / Oxfam

A la pàgina anterior, la doctora Helen Boland, de Metges sense Fronteres, pren una mostra de sang a un pacient de sida a Homa Bay, Kenya. A la columna, també de la pàgina anterior, de dalt a baix: investigadors dels centres de recerca en salut de Barcelona i Manhiça (Moçambic) al laboratori de malària de la Facultat de Medicina de la UB; vacunació contra el xarampió al Níger; malats de sida a l'hospital de Chiradzulu, Malawi, i campanya de Metges sense Fronteres contra la tos ferina al Txad.

ten que seria injust que un competidor que no ha invertit en la recerca marqués el preu a la baixa tenint en compte només la inversió en producció i distribució. Per això, segons la indústria farmacèutica, les patents tendeixen a millorar el sistema sanitari mundial a llarg termini.

Els detractors de les patents consideren que perjudiquen els malalts dels països en desenvolupament i són un obstacle per al progrés farmacèutic, ja que quan una indústria patenta una nova molècula només ella pot comercialitzar-la i només una petita part de les molècules proposades s'arriben a comercialitzar. Al·leguen que, en conseqüència, moltes molècules no arriben al mercat perquè a l'empresa que la va patentar no li resulta rendible. I moltes molècules no poden ser estudiades per altres empreses o han de ser modificades per no topor amb la patent inicial. A més, el que per a una indústria farmacèutica és inviable pot ser un bon negoci per a una altra el mercat de la qual sigui un país subdesenvolupat.

Els detractors de les patents farmacèutiques afirmen que l'existència de fàrmacs patentables impedeix que la major part de la població mundial es beneficiï dels avenços sanitaris. Segons ells, hi ha un sector molt important de la població mundial que no pot beneficiar-se dels avenços sanitaris i que les patents afavoreixen aquesta exclusió. Està demostrat que les patents generen desigualtat i no permeten a la major part de la població mundial beneficiar-se dels coneixements científics i sanitaris, però segons la indústria far-

macèutica la seva desaparició posaria en perill la innovació tecnològica i l'aparició de nous fàrmacs.

Dret a la salut i emergència sanitària

L'any 2001, els problemes de sociodisponibilitat dels fàrmacs anti-VIH a l'Àfrica van acaparar l'atenció de la premsa d'arreu del món, que va destacar el litigi entre el Govern sud-africà i les multinacionals farmacèutiques. Nacions com ara Sud-àfrica i Kenya, la població de les quals està sent delmada per la sida, van prendre la decisió de fabricar còpies dels medicaments abans que expirés la patent que els protegeix segons els convenis internacionals. La iniciativa del Govern sud-africà va comportar que trenta-nou empreses farmacèutiques demandessin el Govern a fi d'impedir l'aplicació de les mesures que havia anunciat.

El 19 d'abril de 2001, les trenta-nou multinacionals es van retirar del cas davant la pressió exercida per les organitzacions humanitàries i els mitjans de comunicació. En adonar-se de les dimensions que adquiria el conflicte, les multinacionals van estimar-se més assumir la disminució de beneficis abans que assistir al deteriorament de la seva imatge pel fet d'oposar-se que els malalts de sida dels països pobres poguessin tenir accés a fàrmacs barats. La retirada de la querrela es va produir després que els representants de les empreses farmacèutiques i de l'Administració sud-africana celebressin una reunió que es va allargar durant més de vint-

© Alex Majoli / Magnum Photos / Contacto

i-quatre hores a fi de trobar una solució amistosa. Kevin Watkins, representant d'una ONG, va declarar que la indústria farmacèutica no havia pogut suportar la pressió i que havia llançat la tovallola enmig del combat.

Des de la indústria es van alçar veus que van criticar la demagogia de les mesures del Govern sud-africà. Segons la indústria, si aquestes mesures s'estenguessin a tots els països pobres i a totes les malalties que sofreixen, als malalts els continuarien mancant els recursos per curar-se i la indústria farmacèutica mundial es trobaria sense incentius per incorporar nous fàrmacs, ja que li mancaria la seguretat proporcionada per la protecció de la patent.

Els esforços dels països pertanyents a l'Organització Mundial del Comerç per establir els casos concrets en els quals està justificat que un govern prescindeixi dels drets de la patent per causa d'una catàstrofe sanitària no han comportat pas mesures concretes i no existeix el marc jurídic que conciliï els interessos de les multinacionals amb els interessos sanitaris dels països pobres. El cas de la sida és el que més crida l'atenció. La Conferència Internacional sobre la Sida celebrada a Bangkok el juliol de 2004 va palesar que els programes internacionals destinats a pal·liar el problema –ja que no el resolen– corrien el risc de fracassar per manca de fons. Kofi Annan va demanar als països rics que dediquessin a combatre la sida la mateixa quantitat que aporten a la lluita contra el terrorisme, però la resposta

dels governs ha estat tèbia i la batalla econòmica contra la sida a l'Àfrica i l'Àsia es podria perdre definitivament, fet que conduiria a una situació crònica de desastre sanitari als països més afectats.

Tanmateix, la conferència de Bangkok va representar un pas endavant en la lluita mundial contra la sida, i algunes companyies farmacèutiques que desenvolupen tractaments antiretrovirals per controlar els efectes del VIH van decidir incorporar-se a la política d'ajuda per als països menys desenvolupats, mitjançant la reducció del preu dels fàrmacs. El laboratori Gilead va anunciar la reducció del preu del seu darrer medicament, un antiretroviral de nova generació que s'administra una sola vegada al dia. La reducció consisteix en un 37% de descompte en relació amb el preu, també inferior a l'inicial, que es va establir als programes d'ajuda. El programa permet, segons fonts del laboratori, tractar la població d'aquests països contra el VIH per 0,82 dòlars al dia. Aquest nou preu es considera assequible per a la majoria de la població africana, sempre que les autoritats hi col·laborin amb els programes d'ajuda internacional. Gilead col·labora, a més, amb dues altres companyies (Bristol-Meyer Squibb i Merck) per al desenvolupament d'una combinació en dosis fixes que permeti l'administració diària de tres fàrmacs contra el VIH. Les tres companyies estan d'acord en la necessitat d'implantar tractaments econòmics i simplificats, sobretot als països on hi ha més difi-

A dalt, malalts de sida en un hospital de Bombai. A la pàgina anterior, manifestació contra Novartis a Chennai, Índia, arran que un tribunal desestimés la demanda que la multinacional va interposar contra la llei de patents del país. Oxfam i Metges sense Fronteres van dur a terme una campanya de gran ressò internacional per denunciar les pretensions de la farmacèutica.

© Pallava Bagla / Corbis

Les empreses farmacèutiques índies fabriquen genèrics que poden vendre a un preu molt inferior al dels productes equivalents manufacturats per les grans multinacionals. A la imatge, el doctor J.M. Khanna, president dels laboratoris Ranbaxy, amb alguns dels seus productes.

cultats d'accés als serveis sanitaris i on els recursos són molt limitats. Així mateix, es va anunciar que està en estudi un envàs que inclouria els fàrmacs de les tres companyies, mentre s'espera que estigui disponible el producte combinat en una dosi fixa.

Excepcions a les patents

El 1993 Novartis va patentar Gleevec i el 1997 va obtenir la patent d'un polimorf que és el que actualment es comercialitza com a antitumoral. Entre 1970 i 2005, les lleis de patents de l'Índia només permetien patentar processos, però no productes farmacèutics, la qual cosa va permetre el desenvolupament d'una indústria nacional de genèrics, amb exportacions arreu del món. Fabricants indis com ara Cipla, Hetero Drugs i Ranbaxy van aconseguir produir imatinib –el component essencial de Gleevec– per un procediment diferent de l'original, i així van evitar la patent.

En crear-se el 1995, l'Organització Mundial del Comerç va donar deu anys de termini perquè els països en desenvolupament s'adeqüessin a les seves disposicions sobre propietat intel·lectual, definides per l'Acord sobre els ADPIC (Aspectes dels Drets de Propietat Intel·lectual relacionats amb el Comerç). El 2006 l'Índia va adoptar aquesta normativa i va revisar la sol·licitud de patent de Novartis per a l'imatinib, la qual, si es concedia, tindria una validesa de vint anys des de la seva sol·licitud inicial el 1998 fins al 2018. El 25 de gener de 2006 els jutges indis van acceptar les al·legacions d'una ONG índia, la Cancer Patients Aid Association (CPAA), que afirmaven que el producte de 1997 no és una novetat, ja que era el mateix que el patentat l'any 1993. La multinacional Novartis va recórrer la sentència i va sol·licitar a l'Índia la patent al seu territori de Gleevec, però aquesta vegada de l'original patentat el 1993.

El litigi té repercussions importants: l'Índia és el principal productor de productes genèrics de qualitat i les ONG

depenen en gran manera de la producció índia de genèrics. Les empreses genèriques índies proporcionen més del 50% de tots els medicaments que distribueix UNICEF i entorn del 70% dels antiretrovirals que utilitza Metges Sense Fronteres.

L'enfrontament entre Novartis i diverses ONG com Intermón Oxfam o Metges Sense Fronteres és radical i sembla molt difícil que es pugui arribar a cap acord. Les ONG acusen Novartis de mercantilisme i Novartis es defensa amb artilleria pesant: les ONG són organitzacions dogmàtiques ancorades en un esquerranisme passat de moda, actuen basant-se en criteris a curt termini i propugnen mesures que, si es generalitzessin, impediria l'aparició de nous fàrmacs i perjudicarien el progrés farmacèutic.

La llei de patents índia permet impugnar les sol·licituds realitzades pels laboratoris si es considera que no constitueixen una autèntica novetat, sinó una modificació d'un medicament ja autoritzat, i només concedeix patents per a productes nous a partir de la data en què es van integrar en l'OMC o per a actualitzacions de medicaments que comportin una eficàcia més gran. La clàusula 3-D permet evitar que falses innovacions siguin objecte de patent.

El maig de 2007 el Govern brasiler va retirar la llicència al medicament antiretroviral Efavirenz, fabricat per Merck. La companyia i el Govern brasiler van negociar sense posar-se d'acord sobre el preu del medicament. Merck va oferir un descompte del 30% i les autoritats brasileres n'exigien el 60%. Al Brasil la unitat costa 1,20 euros i a Tailàndia 0,50. L'impacte econòmic és considerable: Brasil reemborsa 32 milions d'euros anuals per pagar el fàrmac.

El president brasiler Lula va signar un decret que suspèn la llicència d'Efavirenz i que autoritzava a importar el corresponent genèric indi, que costa un terç menys que l'original, amb un estalvi de 22,5 milions de dòlars l'any, és a dir, 178 milions fins al 2012, data de caducitat de la patent.

“L’actual organització de la indústria farmacèutica i la seva cerca de beneficis eludint riscos condueix al fet que amb prou feines s’investigui en les malalties ‘oblidades’ i que la recerca se centri en les malalties cròniques dels països desenvolupats”.

Merck i la Federació Internacional de la Indústria del Medicament han criticat la decisió de Lula, que consideren perniciosa per a la recerca i favorable per als productors de genèrics. Els moviments ciutadans i diverses ONG mèdiques i farmacèutiques han aplaudit la decisió del Govern brasiler i la consideren una decisió històrica que marca el camí que cal seguir: per problemes d’emergència sanitària, un Govern hauria d’estar en condicions de revocar una autorització i de permetre l’entrada al país de medicaments genèrics d’especialitats protegides encara per la patent.

El juliol de 2007 el laboratori indi Auribondo va vendre al Brasil el primer lot de genèrics d’Efavirenz: 3,3 milions de comprimits per a adults i 108.000 per a nens, en una operació coordinada per UNICEF. Amb aquesta actuació, Brasil medicarà 75.000 pacients, el 10% dels malalts brasilers amb sida. Els països que han suspès “legalment” patents per adquirir genèrics són Moçambic, Malàisia, Indonèsia, Tailàndia i Brasil.

La malària, al centre de la tensió

La malària és una malaltia en la qual s’evidencien les tensions entre els interessos de la indústria i els drets dels governs de prendre mesures que facin possible l’accessibilitat als medicaments. Recentment s’han produït avenços significatius gràcies a la col·laboració d’ONG, laboratoris i fundacions privades. Un dels fruits d’aquesta col·laboració ha estat la comercialització d’Asaq, un antimalàric a base d’artemisina i amodiaquina, eficaç i molt barat: tot el tractament costa entre cinquanta centaus i un dòlar. Ha estat el resultat de la col·laboració entre Sanofi Aventis, Profarmacs Contra les Malalties Oblidades i Metges Sense Fronteres. Es fabrica al Marroc i no pot ser patentat, amb la qual cosa poden fabricar-lo tots els laboratoris que compleixin els paràmetres de qualitat. Cal no oblidar que, malgrat que la malària mata un milió de persones cada any, només s’hi dedica el 0,3% del total dels recursos per a recerca sanitària.

Per pal·liar aquesta situació, que és un exemple de les disfuncions de la recerca duta a terme per les companyies farmacèutiques, la fundació Bill & Melinda Gates ha dedicat fins avui 580 milions d’euros a la lluita contra la malària, que inclouen dos milions per a la Fundació Clínic de la UB, que coordina dos projectes internacionals.

L’actuació d’alguns governs en favor dels interessos dels seus malalts, tot i que perjudiquin les companyies farmacèutiques i la col·laboració entre els laboratoris i les fundacions i ONG, representa un canvi de rumb i la possibilitat de solucionar gradualment el conflicte que hi ha entre el dret a

la salut i el dret a la patent, que només es pot resoldre mitjançant l’acceptació que la situació d’emergència sanitària que pateixen molts països les faculta per prendre mesures que inevitablement han de perjudicar els drets dels propietaris de les patents.

L’actuació dels governs no és suficient i és imprescindible la col·laboració de les companyies farmacèutiques. Si es resol un problema que durant anys ha semblat que no tenia solució, serà en bona part gràcies a la nova mentalitat, propiciada per la bioètica, que considera el dret a la salut com un dret humà irrenunciable i que en conseqüència exigeix que els malalts rebin la medicació que necessiten amb independència dels seus recursos econòmics.

L’OMS hauria de superar les seves limitacions actuals i assumir un paper de lideratge internacional per promoure programes d’accés als medicaments, almenys als essencials. L’agenda de recerca s’hauria de modificar en alguns aspectes. Actualment es troba condicionada exclusivament pels interessos de les multinacionals. Cal que els organismes públics tinguin més protagonisme, de manera que els descobriments realitzats amb fons públics siguin d’accés universal sense existència de patents. Una altra possibilitat que es pot explorar és que la utilitat sanitària influeixi en la concessió de les patents, de manera que puguin ser denegades si no tenen interès per a la salut pública. També és imprescindible una major independència i transparència dels assajos clínics, per evitar que siguin promoguts i finançats exclusivament pels laboratoris, que, en conseqüència, tendeixen a donar prioritat al fet que els nous medicaments siguin segurs per evitar reclamacions i no aporten prou recursos a línies d’investigació prioritàries des del punt de vista social i humanitari.

La correcció, gràcies a la difusió dels criteris bioètics, dels abusos que es donen en la comercialització dels medicaments és un dels factors que més poden contribuir en el futur a evitar que l’accés als medicaments s’enfoqui com un assumpte exclusivament mercantil. És urgent corregir els criteris basats únicament en el rendiment i l’obtenció de beneficis econòmics, i donar la màxima importància als criteris bioètics, que consideren prioritàris els beneficis socials com la salut i la cohesió social, tot i que per a això s’hagin de reduir els beneficis empresarials, sobretot en els països en via de desenvolupament que viuen una situació d’emergència sanitària permanent. **M**

Massa crítica

Marc Augé

“Podem témer que el món avanci cap a una nova aristocràcia”

Entrevista **Ignasi Aragay**
Fotos **Albert Armengol**

Marc Augé (Poitiers, 1935), malgrat l'edat, segueix fent cara de nen entremaliat, d'aquells que fiquen el nas arreu, bé per preguntar o bé per dir la seva. Vestit amb aquella elegància informal universitària, com si sortís a passejar amb bicicleta per Cambridge, li brilla la mirada i se li escapa el somriure amb facilitat. És molt agradable conversar-hi perquè es nota que per a ell la conversa és un plaer. La seva vocació antropològica és la vocació d'algú que s'interessa per tot, que vol entendre l'home i el món o, millor dit, l'home en el món. Professor d'antropologia i etnologia a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París, de la qual va ser director (1985-1995), és autor d'una extensa obra amb títols populars com *Los no lugares* o *El viajero subterráneo: un etnólogo en el metro*, tots dos publicats aquí en castellà per Gedisa. Marc Augé situa el món actual en el que anomena "sobremodernitat", la qual ve marcada pels no-llocs (llocs d'anonimat), el no-temps (presentisme) i el no-real (virtualitat). Vam parlar amb ell de tot plegat, i també de Barcelona, Catalunya, Espanya i el món. Ho vam fer al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), amb motiu de la seva participació al cicle "La força de l'anonimat".

Vostè viuria a Barcelona?

Hi he estat moltes vegades, però sempre pocs dies. O sigui, que hi tinc una certa familiaritat, però no la conec prou bé. El que tinc són un conjunt d'impressions. I a partir d'això, puc dir que m'agrada molt, és clar. I m'agrada per diverses raons: pel clima, pel mar, per la llum. Hi ha totes aquestes parets de colors. París és una ciutat bella però grisa; una mica trista, de fet. En canvi, Barcelona és tota una altra cosa. A més, és una ciutat dinàmica i moderna, on s'han fet molts experiments en arquitectura, i al mateix temps és una ciutat amb un passat interessant. L'arquitecte holandès Reem Koolhaas ha dit que Barcelona és la primera ciutat històrica que es torna una ciutat genèrica.

I això és bo o és dolent?

[Riu.] Sempre que retrobo Barcelona, sento la fragància de la història i alhora també sento l'impacte de la nova arquitectura. Doncs bé, si això és la ciutat genèrica, ja em sembla bé.

I, tanmateix, Barcelona també té, com vostè diu, molts no-llocs, molts llocs en què tot és anonimat.

La veritat és que tinc un problema amb aquest concepte, en la mesura que l'he usat en un sentit relatiu, no en un sentit absolut. Perquè, en un sentit absolut, no hi ha llocs i no-llocs. Els uns i els altres es desenvolupen en espais de consum, de comunicació i de circulació. Però el que pot ser per a algú un lloc, per a un altre pot ser un no-lloc, i viceversa. Dit això, evidentment, en el món actual es generen aquests espais de trànsit o no-llocs. Perquè el que en diem globalització és també un procés d'urbanització. És a dir, avui les ciutats estan canviant de forma. I, en aquest sentit, sí que hi ha a Barcelona molts no-llocs empírics, perquè és una ciutat on es ve des de fora: on hi ha molts turistes, molts immigrants, molts visitants, gent de negocis. Com deia, és una ciutat on es poden veure testimonis del passat una mica teatralitzats i al costat arquitectura nova. Però a mi, com un més d'aquests visitants, em sembla que aquesta combinació funciona bé. Ara bé, suposo que hi pot haver gent que hi ha viscut des de fa quaranta anys, suposem, que no reconeixen moltes parts de la ciutat. Però això passa arreu. Les ciutats canvien.

Hi ha alguns debats en marxa a Barcelona relatius a la seva realitat i el seu futur. I precisament un d'ells fa referència a l'excés de turistes. Hi ha veus crítiques que alerten sobre la possibilitat que la ciutat es converteixi en un espectacle, en un parc temàtic.

Sí. Ho entenc. Però cal tenir present un fet: som en un món fet de xarxes, amb pols on s'encreuen les xarxes. I Barcelona és un d'aquests pols. Cada ciutat que intenta existir a escala mundial, a escala global, té un descentrament de si mateixa perquè necessita relacionar-se i atraure gent. L'alternativa a això és no existir; si més no, no existir en aquesta escala global. I per existir, el canvi d'escala és crucial. El problema és saber com fer-ho. És clar, si jo visqués a Barcelona, podria concretar més com fer-ho, com avançar més o menys. Per això puc entendre les reaccions de crítica, l'existència de les quals vol dir que és una ciutat viva.

A vegades em sembla que és possible pensar Barcelona com una petita ciutat-Estat, a l'estil del Renaixement italià, inserida en un petit país sense Estat, a l'estil de les autonomies espanyoles.

Sí. Aquest és el problema d'Espanya, el problema d'aquesta coalició d'estats petits per la qual està formada. En aquest terreny, la història d'Espanya no s'assembla gens a la de França. I com s'insereix Barcelona aquí? Doncs potser hi ha

Marc Augé (Poitiers, 1935), professor a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París, és autor d'una obra amb títols populars com "Los no lugares" o "El viajero subterráneo". El món actual és per a ell el fruit d'una sobremodernitat definida per l'anonimat, el presentisme i la virtualitat.

una vocació de Barcelona de ser mundial, de ser un pol dins d'aquesta xarxa global de ciutats, precisament per escapar-se d'aquest problema, d'aquest debat Catalunya-Espanya. Potser sí que podria ser una solució, no ho sé.

Com s'imagina aquest món de ciutats?

Imagino que en un període de trenta o quaranta anys alguns –jo ja no hi seré– veuran un món canviat: de fet, en l'actualitat ja parlem més de ciutats que de països o nacions. Fins i tot avui ja ens referim a Moscou o Washington quan en realitat estem parlant dels Estats Units o de Rússia. L'ús de la part pel tot ja significa alguna cosa; vol dir que són uns d'aquests pols de xarxes.

Què implicarà o què està implicant aquest món urbanitzat i connectat en xarxa?

D'entrada, actualment em crida l'atenció que la ciència es desenvolupa molt ràpidament i, en canvi, la desigualtat

entre la gent que és a prop dels pols del saber i els que n'estan desconnectats, aquells que són fins i tot analfabets, aquesta diferència creix més ràpidament que la diferència entre els més rics i els més pobres. Si projectem aquests moviments en el futur, podem témer que el món es torni, en lloc d'una democràcia generalitzada, una aristocràcia on hi hagi pols on es concentrin el saber, els diners i el poder, i una massa de consumidors i una massa encara més gran de no-consumidors, els exclosos tant del consum com del saber. En el fons, pot ser que aquesta competició entre les ciutats tingui a veure, de manera més o menys conscient, amb aquest hipotètic futur. És possible imaginar que ciutats més petites estiguin més endavant, en aquesta competició, que d'altres de més grans i poderoses. I tot això, aquesta competitivitat entre ciutats per fer-se un lloc, es fa palès a través de l'arquitectura: hi ha uns deu o vint noms d'arquitectes coneguts que les ciutats del món volen tenir, perquè tenir-los, tenir un edifici icona seu, significa fer-se un lloc en aquesta xarxa internacional. Em sembla clar que Barcelona pot ser una d'aquestes ciutats que competeixen.

“Estem inclosos en una xarxa global de ciutats, i Barcelona n’és un dels pols. És possible que la seva vocació de ser mundial i de constituir-se en un d’aquest pols obeeixi precisament al desig d’escapar del debat Catalunya-Espanya”.

És una ciutat que s’ha fet una imatge al món, precisament en gran manera lligada a l’arquitectura i a l’urbanisme.

Sí. Perquè, com que estem en el món de les imatges, també cal produir una imatge de la ciutat. I des d’aquest punt de vista, la política de Barcelona és un èxit. Per al millor o per al pitjor, no ho sé. En tot cas, projecta una imatge en aquest context inquietant.

Quina seria la seva utopia urbana, la seva ciutat ideal en aquest context?

Cal tenir present que el món sencer s’està convertint en una ciutat. De fet, ja podem parlar del món-ciutat. Igual que podem fer-ho de les ciutats-món, aquelles grans urbs on es troba tota la diversitat del món: ètnica, religiosa, d’origens, etcètera. Però, al mateix temps, hi ha aquesta evolució del món que es converteix en ciutat o, si voleu, en espai urbanitzat, amb el creixement del teixit urbà concentrat al voltant dels rius, de les costes. És clar que aquesta ciutat extensa no és la mateixa que les ciutats històriques. Dit això, la meua utopia, per dir-ho així, seria el model d’una ciutat sense divisions, sense guetització, on la gent es barrege, on l’existència de classes no tingués una traducció directa en l’organització de l’espai. Penso que aquest és el gran problema per al futur i, de fet, ja és el gran problema d’avui. He vist que a Barcelona hi ha barris amb molts immigrants, al cor de la ciutat. Bé, això, per començar, és una bona cosa, però podria ser millor si els immigrants es dissolguessin entre la població general. Però això demana temps.

Si m’ho permet, deixem el cas barceloní i fem el salt a l’escala territorial superior, l’escala catalana. I abans de fer-ho, no em puc resistir de preguntar-li pels avantpassats catalans que delata el seu cognom.

El meu avi, és a dir, el pare del meu pare, havia passat la infantesa en un poblet que es diu Eus [comarca del Conflent], als Pirineus, prop de Prada, allí on va viure Pau Casals. Però l’avi havia estat colonitzat per la meua àvia, que era de la Bretanya. I per raons que se m’escapen, no va tornar mai ni a Tolosa, on va néixer, ni al seu poblet, del qual m’havia parlat una miqueta. Un cop, quan jo tenia divuit anys, amb els pares vam agafar l’avi i vam viatjar amb cotxe per portar-lo al seu poble, però l’avi es va aturar a Bordeus i ja no va voler seguir. Jo sí que he anat a Eus algun cop. La meua àvia de la Bretanya era petita i amb els

ulls blaus, i en canvi, el meu avi era d’un tipus físic que sovint veig a Barcelona; me’l trobo per aquí, com si fos un fantasma.

Com s’explica que una cultura com la catalana, oberta, en diàleg permanent amb la cultura espanyola i europea, alhora se senti permanentment amenaçada?

No ho sé. Hi ha sempre una tensió entre l’organització de l’Estat centralitzador i l’existència de nacions dins d’un Estat. I puc imaginar que a Catalunya aquest Estat es pot percebre com una amenaça, especialment si es pensa en el passat, és clar. El cas de Catalunya és una forma d’existència autònoma que per a un francès té quelcom d’inèdit i sorprenent, pel fet que al meu país des del segle XVI hem concentrat l’Estat. Per altra banda, imagino que el moviment català sent el perill de convertir-se en una mera curiositat... Com deia, si ens posem en l’escala mundial, hi ha el moviment de concentració dins de pols urbans on hi ha saber, dinamisme econòmic i poder. Aquest pot ser el futur del món, però a llarg termini. Si ens posem en l’escala europea, un també es pot preguntar el mateix: de moment és una coalició d’Estats, però hi ha corrents que la voldrien com una coalició de regions i ciutats. Vista des de França, aquesta és una visió preocupant. I alhora sembla difícil, perquè les regions són tan diverses com ho són els Estats. Si hem d’anar cap a una Europa que només parli anglès, potser és més fàcil seguir amb els Estats. En tot cas, Espanya és un model interessant per aquest dinamisme econòmic i nacional, que pot ser que sigui per problemes amb el passat, però també pot ser un model per pensar de manera no contradictòria l’existència d’un poder central amb poders autònoms.

És curiós, dins un moviment cultural i polític anomenat Noucentisme, a principis del segle XX aquí ja es parlava de la Catalunya-ciutat.

Bé, i avui ja es parla del món-ciutat. Imagino que el paper de Barcelona dins de Catalunya era i és enorme. Pot ser que de nou Catalunya sigui un model.

Malgrat aquesta realitat global, la gent segueix buscant, com sempre, ser d’un lloc, diferenciar-se com a individu concret.

Sí, hi ha una tensió. Però la vida social està sempre en tensió entre el sentit social per un costat i la llibertat indivi-

“Tot el saber del món és a Internet; però, de què em serveix si no estic preparat per classificar-lo? Internet és extraordinari per a aquells que ja tenen el saber, però per als altres pot ser una il·lusió, contra la qual només es pot lluitar amb l’educació”.

dual per l’altre. En aquest sentit, com van mostrar-ho els intel·lectuals als anys seixanta a través del moviment estructuralista, l’home es defineix en relació amb l’altre i amb el grup immediat. Claude Lévy-Strauss deia que l’èsser s’aliena perquè consent a existir en un món definit per la relació de l’un amb l’altre. Cadascú s’ha de definir respecte a la filiació, al grup immediat, etcètera. Deia que en aquests petits grups la idea d’una llibertat d’iniciativa individual no té sentit. Mostrava la forta dependència respecte al context més proper, començant per la família.

Aquesta tensió entre integració social i llibertat individual és la que descriu Sigmund Freud a *El malestar en la cultura*

Exactament. Freud, des d’aquest punt de vista, és més interessant que molts sociòlegs. Deixa clar que no es pot parlar de la societat sense prendre en consideració l’individu.

Ell ja era molt crític amb el comunisme.

Sí, el comunisme no pot existir si no es pren en consideració, també, la llibertat de l’individu. Filosòficament, la qüestió sempre és la mateixa.

Qualsevol totalitarisme, és clar.

Sí, als països industrialitzats, el que en diem totalitarisme és també un esforç per limitar la iniciativa individual, fins i tot amb la intervenció en la vida més privada. Els règims totalitaris més durs són els que intervenen en la vida més privada; el mateix passa amb els totalitarismes religiosos. Són sistemes que, des del mateix naixement de la persona, intervenen en la seva vida més privada. Per altra banda, tenim la societat de consum, on hi ha una aparença de llibertat individual, que és llibertat de consum. Lliure és una paraula relativa en aquest context: depèn dels diners, de l’educació, etcètera. Si no tenim un vincle social, estem perduts. És la bogeria de la solitud. I la bogeria de la solitud entre gent o de la solitud absoluta. La democràcia ha d’administrar el punt mitjà de socialització: no pot existir una democràcia absoluta, perquè tampoc no tindria sentit.

Vostè no parla de postmodernitat, sinó de sobremodernitat. I la descriu com aquella societat en què l’individu s’enfronta als perills del no-lloc (l’anonimat), el no-temps (presentisme) i el no-real (la virtualitat)... Com es construeix l’individu davant aquests tres reptes?

No puc parlar si no és en termes molt pragmàtics. És a dir, que ho haig de fer en la mesura que cal entendre que els

mitjans de comunicació, com a mitjans en si, són extraordinaris. Tan extraordinaris que ens permeten gairebé de viure la ubiqüitat. Hi ha una acceleració de tots els mitjans de relació. Però els riscos estan lligats al fet que podem confondre la xarxa amb la realitat. En un món capitalista on la finalitat de tot és acumular capital, el paper de les imatges a través dels mitjans com la televisió o Internet és fer consumir. I aquest desenvolupament del consum vol dir que, al cap i a la fi, la vida ens sembla que és la vida dins de la pantalla. La gent pot pensar que, quan surt a la pantalla, existeix. Hi ha una telerealtat molt potent. La gent porta aparells que la relacionen permanentment amb l’exterior: telèfon mòbil, iPhone... L’habitatge també existeix en la mesura que es relaciona amb l’exterior a través de l’ordinador i la televisió, igual que la ciutat, que ha d’estar relacionada en xarxa per existir, i igual que l’individu. El risc de tot plegat és una nova forma d’alienació que, a més, té dimensions polítiques: a França, per exemple, la manera de governar està directament influïda per la televisió. Sarkozy és el primer president que actua a través de la seva existència a la pantalla. Actua per existir a la pantalla. I la campanya d’Obama també va estar marcada per certes formes d’aparició a les pantalles. No vull dir que no hi hagi res més al darrere de l’un i de l’altre, però les imatges en si compten molt i tenen dimensió política. Quasi es pot parlar d’alienació, de la mateixa manera que ho feia el marxisme en termes d’ideologia, però ara respecte a una realitat mediàtico-consumista. I el cert, però, és que no podem viure sense aquests mitjans tecnològics perquè són també el futur. L’únic que es pot dir és que, igual que la desigualtat en l’educació és un perill, també ho és la desigualtat en l’aprenentatge de l’ús de les tecnologies. Els nens que han après a fer una mica de cinema saben molt bé que un pot fer dir el que vulgui a les imatges. Per tant, són millors espectadors. Amb tots els mitjans tecnològics passa el mateix. Tot el saber del món és a Internet, però: de què em serveix si no estic preparat per classificar-lo, per entendre’l? Internet és extraordinari per a aquells que ja tenen el saber, però per als altres pot ser una il·lusió. I contra aquesta il·lusió només es pot lluitar amb l’educació; però aquest no és el cas ni a França ni a Itàlia, que jo sàpiga.

Aquí també hi ha un debat molt intens i molt viu entorn de la manera d’educar.

Sí, però jo estic convençut que aquest debat sobre els mètodes en l’educació en realitat amaga el debat sobre el finan-

Per a Marc Augé, el model ideal seria una ciutat sense divisions ni guetos, on l’existència de classes no es tradueix en l’organització de l’espai. A la pàgina següent, la confluència del barri de la Mina amb l’area del Fòrum, i nens de la Mina. A la darrera pàgina, de dalt a baix, treballadors immigrants al Poble Sec i en un establiment del mateix barri, i grups de joves a la Plaça de Catalunya. Augé considera que el debat sobre l’educació amaga en realitat un problema de finançament.

“La crisi actual no és la fi del capitalisme, però mostra que estem en un procés de canvi. El problema és que no hi ha un discurs de futur mentre que la ciència avança a gran velocitat”.

çament que cal a l'educació. És a dir, pot existir un problema pedagògic, però també hi ha un problema anterior i més greu de finançament. A França sabem molt bé que hi ha zones difícils, amb famílies desestructurades i greus problemes socials, que ho serien menys si hi hagués més mitjans, més mestres per alumne, etcètera. Per això crec que amb debats només de mètode no avançarem.

Aquí també tenim obert, fa uns anys, el debat sobre la memòria històrica després de trenta anys de democràcia en gran manera amnèsica. Vostè també parla, a *Por una antropologia de la movilidad* (Gedisa), de la mobilitat de la ment.

Avui dia, un dels nostres problemes és que no som capaços de pensar en termes de temps. Tots els conceptes són espacials: global, local, lloc, no-lloc. Per un costat, el passat es converteix en un museu, fins i tot a les ciutats, amb els processos de recuperació dels antics barris. I, a més, després del que Jean-François Lyotard anomenava la fi dels grans relats, no es pot imaginar un discurs sobre el futur. Però l'últim gran relat pot ser el relat liberal, com imaginava Francis Fukuyama. La fi de la història significava la fi del debat. Però no. La crisi que vivim actualment no és la fi del capitalisme, però mostra que estem en un procés de canvi, que les coses es mouen. El problema és que no hi ha discurs sobre el futur mentre la ciència avança a grans velocitats i quasi es torna metafísica. I, per altra banda, comencem a conèixer una mica millor el sistema solar. De fet, hi ha una acceleració tan fantàstica que fins i tot impedeix donar peu a discursos o imaginacions. Però en l'àmbit humà i social seria útil no oblidar la història. El problema pot ser que aquest record sigui diferent per als individus que per a les societats. Perquè no podem recordar sempre; cal oblidar, també. En el terreny col·lectiu, hi ha moltes forces que intenten fer oblidar i, per tant, hi ha un deure de memòria. A França sabem molt bé, potser massa bé, oblidar i reconstruir.

D'on venim

Els llibres com a objectes elitistes

A on anem

Les biblioteques com a espais comunitaris

© Kurwenal / Prisma

En la societat medieval, la passió pels llibres va ser minoritària, igual que ara. Els qui llegien, llegien majoritàriament llibres de caràcter professional, imprescindibles per al seu treball. I aquesta situació no va variar ni tan sols quan l'invent de Gutenberg es va difondre.

Llibres, lectura i biblioteques abans de la impremta

Text **Jesús Alturo i Perucho** Catedràtic de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la UAB

Un llibre no és més que el suport d'un text. I com a tal ha tingut diverses formes i s'ha construït amb diferents materials fins a evolucionar a l'actual model electrònic, de progrés inaturable, sense que es tracti, ben cert, de la seva darrera evolució. Hom podria dir que el primer llibre, el primer suport, fou un element tan intangible com la memòria i tan volàtil com la veu del qui tenia alguna cosa a contar. Després, no sense oposició, hom descobriria els avantatges de l'escriptura, primer simplement per conservar i després per transmetre els missatges. Uns missatges que, llavors, hom podia enviar a receptors no presencials, d'altres indrets i fins d'altres èpoques del futur. Gràcies a la invenció de Toth, Plató –censurador irreductible del llibre escrit, al qual retreia un contingut fossilitzat, incapaç de participar en l'enriquidor diàleg– encara ens parla avui en dia.

En el nostre món occidental van ser dues les principals formes del llibre abans de la seva reproducció mecànica per mitjà de la impremta: el rotlle i el còdex. El rotlle era una llenca rectangular formada per diverses tires de papir encollades, que, degudament unides a un eix, es podia embolicar o desembolicar per llegir o guardar el seu contingut, escrit en columnes i per una sola cara. Fou un tipus de llibre d'ús no gaire còmode que els grecs van fer seu emmanllevant el model als egipcis.

Els romans, que de bell antuvi van utilitzar el còdex, antecedent directe del llibre imprès, tant format per pàgines de fusta –recordem que la paraula “llibre” procedeix del llatí *liber*, mot que fa referència a la fina pel·lícula de l'interior de l'escorça dels arbres– com de lli, primer, i de pergamí, després, van adoptar el format del rotlle a imitació del

© Bettmann / Corbis

© Bettmann / Corbis

Gravat alemany del segle XIX on es representa una sala de la mítica Biblioteca d'Alexandria; el copista, traductor i il·luminador Jean Miélot, autor dels "Miracles de Nostra Senyora" (segle XV), i la impremta de Jocusus Badius Ascensius, ajudant de Gutenberg (1507). A la pàgina anterior, miniatura del "Llibre dels fets" del rei Jaume I, en el manuscrit de Poblet datat el 17 de setembre de 1343, que es conserva a la biblioteca de la Universitat de Barcelona.

llibre dels grecs. El van fer servir sobretot des del segle II aC fins al II dC, particularment en els cercles aristocràtics lletraferits, ja que el tradicional còdex, més econòmic i, per tant, més difós entre els lletrats menys adinerats, no va deixar mai d'utilitzar-se.

I va ser precisament entre els ambients del primitiu cristianisme, que havien de reproduir els seus textos de manera clandestina i, inicialment, sense gaires recursos, on més difusió va trobar el còdex. Els còdexs presentaven diversos avantatges, a més de l'econòmic: tenien una capacitat textual més gran, ja que es podien escriure les pàgines per davant i per darrere; es llegien amb més comoditat i era més fàcil de trobar-hi els passatges bíblics o els d'altres textos que se citaven; eren més fàcils de transportar, característica gens negligible per a uns viatgers tan delerosos de difondre la bona nova com els primers cristians, i, en definitiva, esdevenien més amagadors també quan els seus propietaris eren perseguits.

Però produir un llibre a mà, ja fos com a rotlle o com a còdex, era una tasca àrdua i cara. Els llibres manuscrits no podien ser abundants; sobretot tenint en compte que el potencial públic de lectors era molt escàs. No en temps de la Roma clàssica, en què el bon funcionament del sistema escolar va aconseguir uns índexs d'alfabetització social notables, com proven, per exemple, els grafitos de les parets

de Pompeia o d'Herculà, en bona part obra de joves estudiants suficientment escolaritzats que, ahir com avui, manifestaven les seves inquietuds polítiques, els seus neguits amoris o les seves punyents rivalitats a les parets dels edificis. Però, quan aquesta escolarització va deixar de donar fruits en una decadència que anava al mateix ritme que el debilitament del poder polític de Roma, l'analfabetisme es va estendre i es va fer general en la societat que hem convingut d'anomenar medieval. En aquesta època, la cultura escrita va passar a mans del clergat cristià. A partir d'aleshores van ser les catedrals, els monestirs i, en molt menor mesura, les esglésies parroquials els principals, si no únics, reductes d'alfabetització, la qual només tenia justificació per fer més clar i conegut el missatge de la Bíblia o per regular la vida social d'acord amb unes lleis civils (i canòniques) ben amarades de pensament cristià.

En la societat medieval la producció de llibres no sols va ser poc abundant, sinó que sempre anava precedida d'una comanda prèvia: no era el llibre el que anava a l'encontre d'un lector potencial, sinó que aquest era qui n'encomanava directament una còpia. Ja es veu, doncs, que les col·leccions de llibres que podia arrebregar una institució eclesiàstica (i evidentment un simple particular) no justificaven en cap moment l'existència d'una biblioteca, entesa com un local preparat per guardar llibres i permetre'n la

© David

© Ancient Art & Architecture Collection / Prisma

“Almenys fins al segle XII hom sempre llegia en veu alta, amb alguna rara excepció. Això pràcticament impossibilitava la lectura comuna de diverses persones en un mateix recinte”.

consulta. Pensem que una catedral dels temps de l'alta edat mitjana podia disposar, pel cap alt, d'uns cinquanta volums.

Però en època gòtica, no abans de la darrera del segle XIV al nostre país, una certa acumulació bibliogràfica faria necessària la creació de biblioteques. Abans un simple armari, un petit bagul, una modesta calaixera eren suficients per conservar els llibres. D'altra banda, no hem d'oblidar que, almenys fins al segle XII, hom sempre llegia en veu alta (amb alguna rara excepció), cosa que dificultava, si no impossibilitava, la lectura comuna de diversos lectors en un mateix recinte. Quan la lectura va esdevenir mental i silenciosa, però, sí que va ser possible que un cert nombre de lectors compartissin una mateixa sala, on ja es podien deixar llibres d'estudi, és a dir, els de teologia i de dret, ja que els litúrgics, els més necessaris i difosos, continuarien

escampats per les distintes instal·lacions de les esglésies, particularment la sagristia, les capelles i el cor.

Els nous espais habilitats per a la lectura es van construir només, òbviament, en catedrals, en monestirs i en les naixents universitats. A la catedral de Barcelona, en concret, va ser a la sala annexa a l'actual sala capitular, inaugurada el 1443, tot i que ja el 1332 sembla que l'arxiu també feia la funció de biblioteca, si més no com a centre custodi de llibres. Coneixem fins i tot el nom d'algun dels primers bibliotecaris: el de 1453 ho va ser el canonge Pere d'Oller. Els canonges-bibliotecaris, però, podien delegar funcions en subordinats, que no sols havien de custodiar els llibres, sinó, si esqueia, fins i tot escombrar l'estança. Els llibres, d'altra banda, col·locats en prestatges, faristols o damunt els bancs, estaven revestits sovint d'unes vistoses cobertes de diferents colors, que havien de donar una particular presència cromàtica al lloc; més que més si tenim en compte que els folres eren netejats sovint per una bugadera; la de Barcelona de 1389 es deia Isolda i, per rentada de diversos llençols, tovalloles i cobertes, cobrava uns dos sous.

A les biblioteques no sols els corcs eren els enemics declarats de les muses, com encertadament va dir sant Pacià, el gran bisbe de Barcelona del segle IV, sinó també els rosegadors, que, si no es menjaven el pergami, sí que el rosegaven i el malmetien, per tant. Això feia necessari que hi

hagués gats que vigilessin les rates, les rates autèntiques de biblioteca, per tal d'evitar que la deixessin malparada. Així doncs, l'agost de 1385 la catedral de Barcelona va comprar "medicina per pocionar les rates e matar qui són en la sagristia" per valor d'un sou i sis diners i, encara, el setembre va haver d'adquirir dos gats per exercir una funció preventiva a la mateixa sagristia, amb el problema afegit, llavors, d'haver de solucionar la fortor d'aquests fèlids, ja que el desembre del mateix any va caldre esmerçar uns altres tres sous en la compra d'"aromats per donar bona olor a la sagristia per la infecció dels gats".

Els llibres podien formar part de la biblioteca mòbil o de la fixa: els primers es deixaven en préstec; els altres, no i, sovint, eren encadenats per assegurar-ne la conservació i evitar els furtcs. Recordem el cas d'uns novicis de Poblet que van ser expulsats del monestir el 1237 per haver-ne robat uns quants, o la bibliomania que derivava fàcilment en bibliopirateria de l'infant Joan, fill del Cerimoniós.

Les corts comtals i reials també van ser, en determinats moments, centres de creació i de propagació de cultura. Pere III fins i tot va arribar a concebre la creació d'una biblioteca reial a Poblet, sens dubte, amb l'objectiu últim d'exalçar la pròpia glòria i la de la seva nissaga i perpetuar el record propagandístic de les seves gestes per mitjà de les cròniques; amb tot, el projecte no va reeixir.

Però la passió pels llibres en la societat medieval si bé no va ser, certament, inexistent (només cal recordar Pere Miquel Carbonell copiant i llegint llibres enmig del fragor de la guerra civil de 1462-72), va ser, llavors com ara, minoritària. I els qui llegien, llegien majoritàriament llibres de caràcter professional, imprescindibles per al seu treball. I aquesta situació no variaria ni tan sols quan l'invent de Gutenberg es va difondre. Certament, aleshores es va facilitar enormement la producció de llibres, que, exposats als taulells de les renascudes llibreries amb les dades indicatives del seu contingut ben a la vista, van tornar a buscar possibles lectors i van arribar, sens dubte, a un públic més ampli, fet que explica que ni l'Església, ni les institucions administratives negligissin els avantatges de la impremta, contràriament al que faria algun recalitrant, com el duc Frederic d'Urbino, que de posseir llibres impresos "*se ne sarebbe vergognato*". Davant aquest avenç de civilització i de llibertat, davant la possibilitat d'un accés més gran a les idees, el poder no va romandre impassible i va augmentar les mesures de control del que s'escrivia i es llegia, de la mateixa manera que la promoció i el patrocini cultural es van continuar des de la perspectiva del propi interès. El mecenatge merament gratuït i la lectura desinteressadament plaent mai no han estat gaire comuns en cap societat alfabetitzada. **M**

Barcelona va tardar vint anys a descobrir que les ciutats modernes de l'estranger en què s'emmirallava tenien grans biblioteques i en feien de noves, i que les biblioteques noves i grans eren els equipaments culturals més usats a les ciutats del seu voltant.

La biblioteca edifici o la biblioteca conversa

Text **Lluís M. Anglada** Director del Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya
Fotos **Juan Miguel Morales**

Costa parlar d'on són i cap on van les biblioteques perquè són institucions recents. En termes relatius, és clar, i segons el punt de vista. El meu és que no tenen gaire més de 150 anys de vida.

El que avui entenem per biblioteca neix en el món anglosaxó a finals del segle XIX. Neixen sota el paraigua de tres "P": la de ser instruments per al poble i la d'oferir prestatges plens de cultura impresa sobre paper. Ortega y Gasset ho va assenyalar perfectament bé en la seva sovint citada *Misión del bibliotecario*. La societat industrial necessita els llibres i la seva informació, de la mateixa manera que els necessitava la societat del renaixement, per exemple, però decideix que aquesta necessitat ja no serà responsabilitat personal sinó de l'Estat.

La cultura i l'ensenyament esdevenen raons d'Estat i les biblioteques (modernes) neixen amb la missió de servir el poble i les comunitats. Aquestes biblioteques són el resultat de l'increment exponencial de la producció impresa que la mecanització aporta al món de l'edició. Si bé la invenció de Gutenberg va revolucionar el món al segle XIV, van ser quasi tan importants per a la difusió de les idees les invencions del segle XIX del paper continu, la linotípia, el fotogratat... I les biblioteques nascudes llavors van ser creades per estar plenes

Un espai comunitari on compartir l'estudi i la relaxada lectura de periòdics, en una de les últimes biblioteques construïdes a Barcelona, la Joan Oliver, del barri de Sant Antoni.

de tot el que es publicava, ja que només una entitat pública podia recollir la totalitat del que la societat anava enregistrant en forma impresa sobre paper.

Ha passat el temps i les biblioteques avui semblen regides per tres "D": havent assolit la majoria de la població uns nivells de benestar notables, les biblioteques serien només per a desvalguts i les seves funcions es difuminarien en l'espai, digital, és clar.

Però si un dia assolellat de primavera visitem la biblioteca de la Minnesota State University a Mankato o un diumenge la biblioteca pública d'Eugene, a Oregon, les trobarem plenes de gent que n'omple tots els racons i que fa servir les formes més diverses d'enregistrament de la cultura (llibres, revistes, microfilms, mapes, jocs i també ordinadors). Les biblioteques d'avui dels Estats Units d'Amèrica són les nostres biblioteques de demà. Què preocupa avui els que mantenen biblioteques als EUA que ens haurà de preocupar a nosaltres demà?

Les biblioteques es desmaterialitzen, es difuminen i es desconstrueixen a un ritme similar al que ho fan altres coses en la nostra societat i a mesura que Internet es fa cada vegada més omnipresent. I alhora que cada dia passem més estona en aquest espai immaterial de la xarxa, els espais materials esdevenen més importants, i ho és la biblioteca com a espai i l'espai de les biblioteques.

Seattle i Minneapolis acaben d'inaugurar grans i magnífiques biblioteques al seu centre i els bibliotecaris de les universitats es preocupen de com millorar els espais de les seves biblioteques per convertir-les en llocs tranquils, agradables, amb totes les facilitats que calgui perquè siguin llocs per a l'estudi i la socialització. El concepte de Ray Oldenburg dels

tercers espais ha emergit com una necessitat real alhora que més i més activitats quotidianes es fan virtuals. Ens calen llocs on estar, on tenir vida social i on créixer personalment.

Els gestors de biblioteques, avui preocupats per com millorar els espais bibliotecaris, viuen, però, en una societat que s'ha fet una imatge determinada de les biblioteques, una imatge en la qual el fet que estiguin plenes de paper és determinant. El ministre de cultura danès va amenaçar fa un parell d'anys de canviar la llei de biblioteques si el director de la biblioteca pública de Copenhaguen i altres col·legues de professió insistien a voler reduir l'espai que ocupaven els llibres per donar-ne més als mitjans digitals, als jocs i als instruments educatius¹.

No ens hauria de sorprendre, en el nostre ahir de represa democràtica, la imatge que tenien de les biblioteques els gestors municipals de Barcelona, que van fer que la ciutat apostés pels centres cívics. Pasqual Maragall, tot repassant els seus mandats com a alcalde, posava a la llista dels errors no haver fet biblioteques per haver-les considerat llavors instruments caducs d'unes formes culturals en ple procés de transformació.

Les biblioteques populars plenes de paper, de forma versemblant, es començaven a considerar només necessàries per als desvalguts, per als que no tenien els mitjans que la societat del benestar ofería a quasi tothom. Barcelona va tardar vint anys a descobrir que en això s'equivocava, que les ciutats modernes de l'estranger en les quals s'emmirallava tenien grans biblioteques i en feien de noves i que biblioteques noves i grans eren els equipaments culturals més usats a les ciutats del seu voltant.

Mentrestant, al món, les biblioteques no havien deixat de ser populars, però s'havia descobert que, tot i que estiguessin ben plenes, mai no ho estarien prou. El paradigma del paper va començar a declinar els anys setanta i vuitanta, quan els ordinadors ens van començar a dir que a pocs quilòmetres de la nostra biblioteca n'hi havia una altra que tenia, aquesta sí, el llibre que no tenia la "nostra".

“En la societat global, que reforça els desplaçaments i les identitats de grup, calen espais que creïn comunitats i que facin que la gent s'assenti. La biblioteca és un espai comunitari i una institució integradora”.

Barcelona va començar a elaborar el seu pla de biblioteques el 1996 i el va aprovar el 1998² i des de llavors els seus polítics i gestors no han deixat de referir-s'hi com un encert, de mostrar les xifres dels seus usos (bastant per sobre que molts altres equipaments) i de fer pivotar bona part de la política cultural de Barcelona al seu voltant.

Un encert, doncs, encara que tardà? Sens dubte, però també un encert descontextualitzat de l'evolució de les biblioteques a escala mundial. L'èxit de les biblioteques de Barcelona d'avui és un èxit de les biblioteques d'ahir. Hem fet les que no vam fer quan tocava i les hem fet amb paràmetres ja superats. Ens hem quedat a mitges, encara que, en relació amb el que (no) hi havia, la ciutadania en fa una relació molt positiva.

En el moment de la redacció del Pla de Biblioteques, només es començava a viure la recent onada d'immigració, que ens ha convertit en una societat més diversa i més desequilibrada. Just llavors Internet i els recursos digitals (revistes i llibres electrònics) van començar a ocupar un espai considerable en l'ecosistema de la informació i la ciutat va (re)descobrir el valor dels llocs centrals de tota la vida després d'haver-ne creat de nova centralitat. Barcelona té unes biblioteques que són, parafrasejant Pasqual Maragall, no un lloc d'arribada, sinó un punt de sortida.

La gran "D" de la desconnexió es descompon en "D" petites en el cas de les biblioteques. La informació ha esdevingut digital, les funcions, difuses, i les necessitats de la gent respecte de la informació, cada vegada més disperses. Però hi ha, a més, la "D" de ser per als desvalguts. A la portada del *New York Times* del 2 d'abril passat es publicava un article amb el títol "People in Need are Filling and Taxing Libraries" i al *BBC News Online* del 8 del mateix mes n'apareixia un altre titulat "Recession boosts library visitors"³. En la societat global, que reforça els desplaçaments de la gent i les identitats de grup, calen com sempre, o més que mai, institucions i espais que creïn comunitats i que facin que la gent s'assenti. La biblioteca és un espai comunitari i una institució integradora. No és l'única, però és una institució a tenir en compte i en la qual recolzar-se avui per tal de fer possible la vida comunitària de demà.

Queden lluny les èpoques ingènues de la reconstrucció de la ciutat i del país amb la democràcia en les quals ens pensàvem que les solucions dels problemes depenien només dels recursos. Més escoles i més universitats no fan per elles soles cap societat més culta. Les males posicions que obtenim en

Una biblioteca no és només un edifici, sinó que materialitza la idea de com les persones aprenen i creen a partir del coneixement que s'hi conserva. Les imatges mostren diversos àmbits de la Biblioteca Joan Oliver.

les proves internacionals de nivell PISA, el fracàs escolar i l'absència d'universitats catalanes entre les millors del món són indicatius que ens queda per fer una culturalització profunda de la nostra societat. En plena societat de la informació, tenim la majoria de les escoles sense biblioteques i les biblioteques municipals (que en falten) han estat tradicionalment pobres en continguts i avui són míseres en informació digital de referència. Les biblioteques formen part del catàleg de solucions que ens permetran fer front als reptes de futur. Voldrem integrar-nos millor en la comunitat en la qual vivim, créixer com a persones i aprendre nous coneixements. Les biblioteques d'avui ja haurien de ser això, i les de demà no podran no ser altra cosa que entorns enriquidors de les experiències socials, personals i formatives.

Un demà amb més biblioteques ens demana que sapiem avui com hem de fer-les. Podem trobar les direccions de futur en tres "C": connectivitat, complexitat i complementarietat. En els propers anys viurem una revolució associada a la connexió a la xarxa. Persones i objectes estarem connectats i ho voldrem estar tothora. Ho estarem amb acords de connexió propis o col·lectius (des del Wi-Fi dels tercers espais), amb instruments propis (el telèfon, el PC o el *netbook*) o públics. Les biblioteques han de ser i garantir la infraestructura pública de connectivitat social⁴. La complexitat a les biblioteques els provindrà de les successives formes que prenguin les seves funcions, algunes de les quals seran d'omplir els forats que vagin quedant oberts per una societat en transformació i complexa. Finalment, la complementarietat serà el resultat de la confluència entre institucions que s'han distanciat més a causa de les limitacions de la tecnologia que de la diferència

entre les seves funcions. Els arxius, les biblioteques i els museus són complementaris i, en una estructura de treball en xarxa, els resultats de les seves actuacions es fusionaran fins a ser indistingible per l'usuari. Una cosa similar passarà entre les biblioteques nacionals, les universitàries, les populars...

En algun moment, cap a mitjan anys seixanta, va poder semblar que la construcció de la biblioteca-organització seria la realització d'un pla al final del qual, com si d'un edifici es tractés, tindríem totalment acabada la biblioteca "ideal". Ara que estem construint la biblioteca digital (amb Google Books i Europeana, per exemple), ens torna a semblar que el pla és possible i la seva finalització, també. Però la realització de la biblioteca no és un edifici; la seva realitat és com la d'una conversa sobre com les persones aprenen i creen a partir del coneixement que conserven. Com una conversa amb un amic de tota la vida que, a mesura que es desenvolupa, descobreixes que mai no voldries que s'acabés i que pots interrompre i reprendre segons convingui.

Notes

- 1 Sunniva Evjen i Ragnar Audunson, "The complex library: Do the public's attitudes represent a barrier to institutional change in public libraries?", *New Library World*, 110 (09) 3/4, p. 161-174.
- 2 Mercè Cano Vers i Enric Vilagrosa, "Anàlisi del Pla de Biblioteques de Barcelona 1998-2010", Ítem: revista de biblioteconomia i documentació [en línia], 1999, Núm. 24, p. 61-89. <http://www.raco.cat/index.php/Item/article/view/22537/0> [Consulta: 16-04-09]. Vegeu el Pla a: <http://www.bcn.es/biblioteques/docs/pla%2098-10%20catala.pdf>
- 3 http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/london/7988077.stm
- 4 Lorcan Dempsey, "Always on: Libraries in a world of permanent connectivity", *First Monday*, 14 (2009), 1, 5 January, 2009.

Veü convidada

© The Granger Collection, NYC / Prisma

El jo i la virtut republicana

Text **Javier Gomá Lanzón** Doctor en Filosofia.
Director de la Fundació Juan March

***Ejemplaridad pública* és el tercer llibre de Javier Gomá Lanzón (Bilbao, 1965), després d'*Imitación y experiencia* (Premi Nacional d'Assaig del 2004), on estudiava l'exemple, l'exemplaritat i la imitació, i *Aquiles en el gineceo*, dedicat a l'heroi homèric com a símbol dels dilemes de socialització d'un individu. La nova obra, acabada d'editar per Taurus, trasllada els resultats de les dues anteriors a l'esfera pública. S'estructura en tres parts: "Democràcia", "Virtud" i "Ejemplaridad". Publiquem a continuació un capítol de la segona part, que tracta sobre la recuperació de la idea de virtut cívica pels teòrics del republicanisme.**

© Leemage / Prisma

L'esmena anterior al jo liberal va ser un tribut al realisme que únicament reclamava respecte a la naturalesa invariable de les coses: *de fet*, es deia, no existeix ni mai no ha existit aquest suposat jo aïllat, legislador de si mateix i abstret dels costums històrics i socials que el rodegen i l'envolten. Aquesta segona esmena, la del republicanisme, ja no es formula en nom de la realitat, sinó en el de la moralitat: aquest jo liberal, que desitjaria veure reduïdes al mínim les interferències externes, n'ha d'acceptar algunes perquè la humanitat, la polis universal i comuna, li ho exigeix. Les fonts de l'argumentació de l'una i de l'altra també són divergents: el discurs comunitarista és a prop de l'antropologia filosòfica i la fonamentació de la moral mentre que el republicà recorre a la història de les idees polítiques i recupera una tradició intel·lectual determinada per proposar una filosofia política alternativa o complementària, segons que es miri, a la teoria

liberal que inspira majoritàriament l'organització i el funcionament de les democràcies occidentals contemporànies.

El debat es va iniciar entre els historiadors que investigaven els orígens ideològics de la revolució nord-americana. El 1955 Louis Hartz havia publicat *The Liberal Tradition in America*, en què donava cos historiogràfic amb el seu estudi al principi –sobre el qual llavors hi havia un ampli consens– que, en la història intel·lectual d'Amèrica, “Locke et praetera nihil”, és a dir, com va escriure el mateix Hartz: “Locke domina el pensament polític d'Amèrica com cap altre pensador ha dominat enlloc el pensament polític d'una nació”. Locke és el pare del liberalisme modern –amb el seu llenguatge dels drets naturals, del contracte social i dels límits al poder públic– i, en conseqüència, el fet d'establir aquest principi equivalia a interpretar la revolució americana com un acte bàsicament il·lustrat i modern, i a establir una línia

Damunt d'aquestes línies, festa dels homenatges a la plaça de la Signoria, a la Florència del segle XVI, segons una pintura anònima de l'escola florentina que es conserva a la galeria dels Uffizi. Obrint l'article, a les pàgines anteriors, signatura de la declaració d'independència dels Estats Units, el 4 de juliol de 1776, a Pennsilvània, en un oli de John Trumbull.

“Si el genuí esperit de la revolució americana era republicà, s'estava en disposició de jutjar com a desviacions indesitjables les tendències d'un liberalisme que s'havia aliat amb un capitalisme sense escrúpols per produir estralls en una societat civil degradada.”

de continuïtat entre els heroics orígens de la revolució del segle XVIII i el liberalisme vigent en la societat nord-americana dos segles després, la qual cosa, al seu torn, com a efecte reflex, portava implícita una santificació autocomplaent de l'Amèrica liberal triomfant sobre els totalitarismes en dos conflictes mundials i una legitimació de la seva política expansionista en els llindars de la guerra freda. Tanmateix, al llarg dels anys cinquanta i seixanta van anar apareixent investigacions parcials que exploraven altres tradicions diferents de la liberal, en particular, els escrits d'inspiració republicana que van proliferar durant la guerra civil anglesa (Milton, Harrington, Sydney), la seva pervivència, malgrat la restauració monàrquica, en els *radical whigs* de finals del segle XVII i principis del XVIII (Toland, Gordon, Trenchard i d'altres) i, a través d'aquest grup de dissidents, la seva influència directa i real sobre les idees i la propaganda dels revolucionaris americans¹. Aquests escrits republicans crítics de la monarquia anglesa van contribuir a crear en les colònies prerevolucionàries un clima de desconfiança cap a la metròpoli en la qual observaven una tendència progressiva a l'opulència, el luxe i la corrupció emparentada directament amb l'utilitarisme comercial i economicista cap al qual havia evolucionat, durant el segle XVIII, el primitiu liberalisme moral de Locke. La mare pàtria privava els ciutadans de les seves antigues llibertats i ara hi havia el risc real que volgués estendre la seva tirania fins a les colònies, que, precisament per la seva rusticitat i simplicitat, es trobaven en millors condicions per resistir i preservar l'esperit de la constitució saxona enfront dels seus actuals usurpadors.

La primera síntesi sobre aquesta cadena de transmissions va arribar amb B. Bailyn, autor de *The Ideological Origins of the American Revolution* (1967),² on s'ofereix un marc general de les idees que omplien els pamflets i pasquins que els publicistes de les colònies van fer circular durant els anys anteriors al 1776, demostrant l'enllaç directe dels conceptes esmentats amb els de la dissidència anglesa, encara que sense negar la rellevància d'altres influències, com la liberal de Locke o l'ètica puritana. Bailyn no menciona en la seva reconstrucció històrica ni la tradició republicana ni la noció de virtut cívica, que tanmateix informen completament la tesi central de *The Creation of the American Republic* (1969), de G.S. Wood, el qual concep la revolució americana com una tensió entre modernitat i tradicionalisme: si, d'una banda, els revolucionaris tenien consciència d'estar creant amb el seu acte de rebel·lió contra la corona britànica un ordre polític, social i moral més just i rigorosament nou –una repúbli-

ca moderna –, d'altra banda, per a la realització històrica d'aquesta utopia no van dubtar a recuperar conceptes de l'antic republicanisme grecoromà, com ara, de manera molt destacada, el de virtut, entesa com el sacrifici per part del ciutadà dels seus interessos individuals pel bé comú, ja que la democràcia acabada de crear era una societat l'obediència al govern i a les lleis de la qual no es basa en la coacció i la por, com passa a les monarquies corruptes, sinó en el consentiment lliure de ciutadans iguals, cosa que els exigeix una educació cívica i un caràcter particular³. Woods va definir amb precisió el contingut ideològic i moral de l'ideari republicà, però va deixar en la penombra els seus antecedents històrics, punt que tracta àmpliament J.G.A. Pocock a *The Machiavellian Moment* (1975),⁴ traçant en la seva monografia les evolucions de la tradició republicana, que s'inicia amb Aristòtil, Polibi i Ciceró, coneix la seva primera maduresa amb les obres de Maquiavel, penetra en el món anglosaxó amb Harrington i desemboca en una darrera “americanització de la virtut”. Com a resultat d'aquesta recerca retrospectiva, Pocock, que atorga una posició central en l'esmentada tradició a l'humanisme cívic de les repúbliques italianes del Renaixement –el primer cas de comunitats polítiques sense reis arbitraris i sense esclaus–, contempla la revolució americana “no tant com el primer acte polític de la Il·lustració revolucionària, sinó més aviat com el darrer gran acte del Renaixement; en molts sentits, hem de considerar ara els Pares Fundadors com la culminació dels humanistes cívics i dels republicans clàssics”.⁵

Mentrestant, l'estat de la cultura americana del darrer quart del segle XX estava experimentant canvis profunds i l'autocomplaença dels anys cinquanta i seixanta deixava pas, després dels moviments contraculturals i de protesta i, seguidament, de l'aguda crisi energètica, a un sentiment general arrelat de malestar polític en els anys setanta i vuitanta, així com a una autocrítica severa deguda a la baixa qualitat de la democràcia americana, empobrida per l'onada d'un capitalisme que imposa pertot arreu les lleis del mercat i un estil de vida deshumanitzat que destrueix les institucions ètiques i els hàbits cívics d'un país i, no satisfet amb les economies nacionals, després de la caiguda dels règims comunistes més enllà del Teló d'Acer, que actuaven com a contrapès de la seva ànsia d'expansió, ja no coneix frens i es globalitza ambicionant la mercantilització de tot el món. En aquest context, la historiografia sobre els orígens ideològics de la revolució americana intentava dilucidar els problemes del present. Latents en la seva erudició,

“S’imposa distingir entre allò que, des d’una perspectiva jurídic-social, tenim dret a fer, perquè som ciutadans lliures i el Dret no ho castiga, i l’opció moral per allò que és bo: per la vida bona, pel bé comú.”

es debatien qüestions substantives sobre la democràcia contemporània, perquè si el genuí esperit de la revolució americana era republicà, s’estava en disposició de jutjar críticament com a desviacions indesitjables d’aquell moment fundacional les tendències d’un liberalisme que en els dos darrers segles s’havia aliat amb un capitalisme sense escrúpols per produir estralls en una societat civil degradada, i, a més, en les mateixes fonts republicanes es podria trobar remei, històricament comprovat, a una desmoralització de la democràcia que s’atribueix ara als excessos a què ha portat l’individualisme liberal. Així doncs, la polèmica republicana entre *comerç* i *virtut* es va entendre plenament aplicable als nostres dies; és a dir, entre, d’una banda, una societat organitzada al voltant de la protecció de l’interès privat que afavoreix l’acumulació de riquesa i el luxe entre els seus membres, tan arrepatats en la seva felicitat personal com indiferents als assumptes de l’esfera pública excepte per fixar límits al poder, i, de l’altra, l’ideal d’una república integrada per ciutadans compromesos amb el bé comú, que participen en les decisions que afecten l’autogovern i que troben en aquesta activitat una forma de vida –*vivere civile*– superior a la de l’*homo oeconomicus*. El que uneix propostes filosòfiques contemporànies com les de Sunstein⁶, Pettit⁷, Sandel⁸ o estudis d’històries de les idees amb orientació normativa, com ara els de Skinner⁹ o Viroli¹⁰, és aquest mateix esperit republicà que es resumeix en una certa idea de virtut en contraposició no solament a la corrupta monarquia, com en el cas de l’antic republicanisme, sinó a un Estat liberal les deficiències morals del qual es denuncien, i a una classe de jo, el subjectivisme tardo-modern, que n’és una emanació fidel.

Els neorepublicans censuren aquest Estat que manca d’un disseny específic i que no promou una concepció del que és bo per a la polis; un Estat que menysprea la noció de bé comú i que, per això, és impotent a l’hora de demanar la col·laboració dels ciutadans i es limita a garantir l’ordre públic social i a protegir els drets individuals, indiferent davant les diverses formes com cadascú esmerça la vida cercant la seva pròpia felicitat o la seva desgràcia, tolerant amb totes les formes d’exercitar la llibertat i neutral amb relació a les seves eleccions privades; un Estat formal i procedimental del qual és factura aquest jo instal·lat en el “viu i deixa viure”, gelós de la seva llibertat i de la seva autonomia, que no reconeix altre obstacle a la seva espontaneïtat que el perjudici de tercers i refractari a les interferències que interrompen els impulsos de la seva autorealització, no solament, per descomptat, a les coaccions externes del poder burocràtic-administratiu, sinó també a les més subtils coaccions

interiors de tipus moral que voldrien obligar el jo sense violència física i que, proposant-li un ideal superior, en coarten els desigs estètic-instintius amb la importuna insinuació d’una reforma de vida.

Ara la qüestió no és tant rebutjar l’antic ideal del liberalisme com, més aviat, elevar la seva pràctica demanant-li que s’obri a les seves formes superiors¹¹. Tanmateix, passa que, després de segles d’identificació de la moralitat amb l’ampliació del ventall de capacitats subjectives, continua sent freqüent un penosa relliscada argumental: s’aprova la possibilitat d’exercitar un dret i d’aquí es passa insensatament a aprovar també qualsevol exercici efectiu del dret en nom de l’autorealització, de la sinceritat o de la llibertat. Per desfer aquest desgraciat malentès, s’imposa distingir entre allò que, des d’una perspectiva jurídic-social, tenim dret a fer, perquè som ciutadans lliures i el Dret no el castiga, i l’opció moral per allò que és bo: per la vida bona, pel bé comú. I, d’aquesta manera, es pot estar decididament a favor de la conversió de la llibertat individual en dret positiu, ja que, en això, hi trobem un clar progrés moral de la humanitat, i afirmar alhora i amb energia que aquest procés no implica que totes les opcions morals que comprèn l’exercici d’aquest dret tinguin un valor idèntic, siguin neutres per a l’axiologia. Per exemple, l’home va eixamplar la seva llibertat quan, en els diferents estats occidentals, es van aprovar les corresponents lleis de divorci, perquè des de llavors el ciutadà disposa de més formes que abans per ser lliure i per buscar el camí de la seva felicitat, però d’això no es deriva una recomanació genèrica a la pràctica del divorci com una manera d’honorar la llibertat, ja que, sens dubte, és preferible per a la parella i, si és el cas, per als fills, una situació sentimental estable i mútuament gratificant; de la mateixa manera que es pot estar d’acord amb el fet que homes i dones exercitin sense càstig i sense una greu censura el dret a l’adulteri i a l’abandonament de la llar familiar, però serien pocs els que aconsellarien aquesta conducta com a primera opció, estimant-la moralment inferior al valor de la lleialtat en les relacions personals, quan sigui possible, i al respecte als deures de la paternitat responsable.

Tant de temps i tant d’esforç esmerçats a preservar la llibertat de la dominació han inculcat en la primera una al·lèrgia crònica envers la virtut, la qual, com que fa prevaler unes conductes per sobre d’altres, sembla, als ulls del liberal, que s’uneix a les antigues coaccions que limitaven o restringien l’amplitud del dret subjectiu abdicant de la seva neutralitat primitiva i alineant-se amb els enemics de la llibertat. El jo liberal creu que tolerar totes les conductes alienes sense jutjar-les és un preu petit per exigir dels

altres i d'un mateix idèntica tolerància envers l'alliberament espontani de les inclinacions personals. Ara bé, en una època de llibertat consumada, com l'actual, desgastada pel subjectivisme i la vulgaritat, la tolerància no temperada per la virtut condueix irremissiblement a la barbàrie¹², perquè, quan ja ha decaïgut l'*élan* emancipador i alliberador que al seu dia en va ser el fonament, aquest indiferentisme acrític, aquest aplanament moral, aquesta indistinció de valor que ho abraça tot i no discrimina res –una indistinció típica de la vulgaritat–, comporta la negació de l'ètica, atès que la llibertat és el pressupòsit de l'ètica però no l'ètica mateixa, que sempre suposa, com s'ha dit abans, una determinada opció per allò que és bo.

Quan, fent gala de liberalitat, el tolerant proclama que “tot està moralment permès si no ho prohibeix la llei i no perjudica un tercer”, l'essencial és definir la naturalesa d'aquest tercer i la seva extensió. Una interpretació molt restringida del concepte voldria veure'l reduït a la figura paradigmàtica del “veí”, a l'amo de la finca confrontant, al vianant o, en general, a aquell amb qui hom tracta per necessitats de la convivència més elemental, de manera que n'hi hauria prou de no causar danys en la finca veïna, circular amb dili-

gència per la vorera i comportar-se de manera previsible i reglada a les botigues de la localitat i a les oficines públiques per considerar complert el requisit moral de no perjudicar un tercer i, amb la millor de les consciències, considerar-se autoritzat per ser permissiu i indulgent amb un mateix en tota la resta d'àmbits de la vida. Per contrast, la moderna democràcia ens ha compenetrat amb la idea igualitària d'“humanitat”, basada en la comuna dignitat de tots els homes, així com amb els deures que la pertinença a ella fa néixer en els seus membres. La humanitat és el model d'una polis universal i comuna dels homes. Si parem atenció de debò al fet que totes les persones comparteixen la mateixa humanitat i que, per tant, parafrasejant Menandre, res humà no li ha de ser aliè, ja que és coresponsable del seu destí i del seu esdevenir, ens sentirem inclinats a estendre la interpretació anterior de tercer des de la figura del “veí” fins a la humanitat en el seu conjunt. I què significa “no perjudicar un tercer” quan el tercer que ha de ser preservat de qualsevol perjudici s'assimila a la polis de la humanitat sencera i al que li correspon?

Les indagacions històriques de Pocock han vinculat la recuperació de la virtut durant el Renaixement italià amb

Oliver Cromwell rebutjant la corona d'Anglaterra, en un gravat d'època romàntica.

una nova concepció humanista del temps i de la finitud intrínseca de les comunitats polítiques¹³. El pensament polític clàssico-medieval estava incapacitat per entendre les realitats contingents perquè les inseria en esquemes d'eternitat, com ara els de providència, destí o història de salvació, o en mites intemporals, com ara Roma o el Sacre Imperi Romano-Germànic. El canvi de perspectiva es produeix amb els escriptors florentins de començaments del segle XV: Pocock estudia la reutilització i transformació de les categories clàssiques –la recreació d'un llenguatge republicà que denota una filosofia particular de la història– per explicar el fenomen nou de les repúbliques al nord d'Itàlia, l'alta consciència que han adquirit de la seva pròpia temporalitat i contingència i de la seva submissió a la fortuna. Per als humanistes cívics, les repúbliques són, per descomptat, com per a Aristòtil, comunitats universals i totalitats ètiques, però, com a entitats històriques, són també comunitats finites que es deuen a unes circumstàncies espaciotemporals fortuïtes i, en conseqüència, amb un naixement i un final probable; des d'aquesta perspectiva, evocuen la teoria dels cicles de Polibi, que postula la necessària corrupció de tots els règims polítics que es van succeint en la història de conformitat amb uns ritmes predeterminats.

La preocupació més gran dels humanistes és precisar sota quines condicions sorgeix la república, com garantir-

ne la continuïtat interrompent aquests cicles històrics que la porten tard o d'hora a un final i com evitar que degenerin per la seva corrosió natural a llarg termini. Mentre Polibi proposa el seu ideal dels règims mixtos, els humanistes recorren a l'antiga idea de virtut, aplicada ara a frenar la corruptibilitat de tot allò humà: la continuïtat de la república no depèn d'instàncies intemporals i sobrehumanes, sinó de la virtut cívica dels ciutadans i de la seva disposició a participar en el bé comú. Prèviament a la polèmica entre *virtut* i *comerç*, tan comuna en els republicans anglesos dels segles XVII i XVIII, es va establir, en efecte, en el Renaixement florentí, una altra de més fonamental encara entre *virtut* i *fortuna*, entre una deessa capritxosa que personalitza el darrer reducte d'allò bàrbar i d'allò inhumà –l'atzar i l'entropia íntima a les coses terrenals– en una cultura que inicia el procés de secularització i, a l'altra banda, l'única arma de què disposen els ciutadans per combatre-la amb eficàcia i que consisteix, en suma, en un determinat ús que decideixen fer de la seva llibertat.

Cal saludar amb un aplaudiment la devolució de la idea de virtut al debat polític i moral contemporani per part dels historiadors i teòrics del republicanisme, ja que no és possible imaginar cap altra arma contra la barbàrie en una època democràtica que ha culminat la secularització de la cultura iniciada en el Renaixement i que, després de proclamar "la

L'ésser humà, que ja no té a qui acusar pel dolor del món, està abocat a assumir la seva part de responsabilitat en el seu decurs i és a ell a qui s'adrecen totes les mirades quan es busca un culpable per tot el mal que hi succeeix. En la imatge, grup de turistes al costat d'un "sense sostre" al mercat de la Boqueria.

“El jo liberal creu que tolerar totes les conductes alienes sense jutjar-les és un preu petit per exigir dels altres i d’un mateix idèntica tolerància envers l’alliberament espontani de les inclinacions personals”.

mort de Déu”, renuncia a una imatge sobrenatural del cosmos, fins i tot per explicar les causes del mal i de la corrupció que hi nien. Durant segles, precisament perquè totes les causes, al final de la cadena, remetien a Déu mateix, es va haver d’inventar una disciplina nova, la teodicea, per justificar el creador i excusar-lo de l’existència en la seva obra d’un patiment tan abundant. Però ara que s’ha imposat una cosmovisió científica i positivista o, en qualsevol cas, immanent dels fenòmens, l’home, que ja no té a qui acusar per tot el dolor del món, es veu obligat, com a nou subjecte de la història, a assumir la seva part de responsabilitat en el seu decurs i és a ell on es dirigeixen les mirades quan es busca un culpable per tot allò dolent que s’hi esdevé. Ara és l’home i no pas Déu qui necessita una justificació i, per tant, Kant li recomana en diversos opuscles –*Probable inici de la història humana*,

entre d’altres– que arribi a la majoria d’edat moral autoinculpant-se dels mals que pateix i atribuint-se exclusivament la maldat que produeix. I, consegüentment, com a autoconsciència moderna i emancipada que no vol confiar en una redempció transcendent i ha perdut l’esperança en la intervenció d’un *deus ex machina*, faria bé de prendre la ferma determinació de redimir-se militant activament contra la injustícia ontològica i ètica de la qual és autor i víctima.

Per a això, caldria desfer-se de la consolidada inhibició liberal respecte del que és bo. El jo modern ha lluitat amb èxit durant els darrers segles contra les opressions i coaccions dels poders públics i ha eixamplat al màxim l’esfera de la seva llibertat; però, com vam defensar en la primera part d’aquest assaig, una cosa és l’ampliació de l’esfera de la llibertat del jo i una altra l’exercici, virtuós o no, que faci

L’aliança entre liberalisme i capitalisme ha revifat la polèmica entre comerç i virtut. A sota, aparador d’uns grans magatzems. Pàgina següent: a les societats actuals, el concepte de pròisme, la llibertat del qual cal respectar, s’estén a tot estirar al veí o a la persona amb què hom coincideix en la vida diària.

© Julio Arboleda

d'aquesta esfera ampliada: el progrés moral del primer ha estat evident, el del segon –el “progrés cap al millor” (Kant)–, ho ha estat molt menys. El que ens demana l'ara és tenir el coratge d'abandonar un discurs d'alliberament que es desplaça dia a dia cap al manierisme afectat i mimètic i, en comptes d'agitar els braços en demanda de porcions encara més grans de llibertat, exercitar-nos en l'aprenentatge del seu ús virtuós.

Aquesta humanitat democràtica no repressora, que recolza sobre fonaments finits i profans, es troba més exposada que cap altra a les arbitrietats deletèries de la fortuna. Per això la renovada actualitat del vell lema dels humanistes cívics florentins: *virtù vince fortuna!*, només la virtut dels ciutadans és apta per mantenir en moviment una civilització secular davant les instigacions sempre a l'aguait de l'anarquia, l'anomia i el no-res. La incertesa ontològica de la democràcia projecta sobre el jo l'imperatiu primari d'orientar la seva llibertat en una direcció determinada amb preferència sobre d'altres per dotar-la d'ésser, substància i consistència, i això no és així per por de les represàlies d'una coacció desprestigiada o en virtut d'un principi d'autoritat que la democràcia ha fet caure definitivament en desús, sinó en consciència, en resposta a la *vis directiva* que els ciutadans d'aquesta polis finita concedim a una humanitat necessitada de la llibertat rectament orientada dels seus components per portar endavant el projecte civilitzatori comú.

I què s'ha de dir sobre aquest tercer que, d'acord amb l'axioma liberal, ha de ser preservat de perjudici? En vista de les consideracions anteriors, s'ha de concloure que el jo que, detingut en la seva progressió moral, es manté en l'estadi de l'esteticisme instintiu, rebutja reformar la seva vida i s'inhibeix de la virtut, perjudica positivament un tercer, encara que la llei n'autoritzi aquest comportament.

Les reserves i matisacions que una propedèutica com

aquesta hagi de dirigir al republicanisme, en especial al seu desconeixement de la funció política dels costums (prolongant en aquest punt la llarga tradició d'estatalisme liberal) i, en segon lloc, a la seva concepció desenfocada o parcial de la virtut, seran desenvolupades en el curs de la secció següent. **M**

Notes

- 1 Cf. R.E. Shalhope, “Towards a Republican Synthesis: The Emergence of an Understanding of Republicanism in American Historiography”, *The William and Mary Quarterly*, vol. 29, núm. 1, 1972, p. 49-80; i D.T. Rodgers, “Republicanism: the Career of a Concept”, *The Journal of American History*, vol. 79, núm. 1, 1992, p. 11-38.
- 2 N'hi ha la traducció al castellà: *Los orígenes ideológicos de la revolución norteamericana*, Paidós, Buenos Aires, 1972, trad. A. Vanasco.
- 3 Cf. part 1, cap. 2, paràgrafs 3.- “The Public Good”, i 4.- “The Need for Virtue”. N'hi ha una nova edició a The University of North Carolina Press, 1998. Sobre aquests temes, vegeu una síntesi més recent del mateix autor a *La revolución norteamericana*, Mondadori, Barcelona, 2003.
- 4 J.G.A. Pocock, *El momento maquiavélico. El pensamiento político florentino y la tradición republicana atlántica*, Tecnos, Madrid, 2002.
- 5 J.G.A. Pocock, “Virtue and Commerce in the Eighteenth Century”, *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 3, núm. 1, 1972, p. 120.
- 6 C.R. Sunstein, “Más allá del resurgimiento republicano”, a F. Ovejero, J.L. Martí i R. Gargarella (comp.), *Nuevas ideas republicanas*, Paidós, Barcelona, 2003, p. 137-190.
- 7 P. Pettit, *Republicanism. Una teoría sobre la libertad y el gobierno*, Paidós, Barcelona, 1999.
- 8 M. Sandel, *Democracy's Discontent. America in Search of a Public Philosophy*, Harvard University Press, 1996; cf. també la discussió que aquest llibre ha suscitat a A.L. Allen i M. C. Regan Jr (ed.), *Debating Democracy's Discontent*, Oxford University Press, 1998.
- 9 Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, 1998, i, entre d'altres articles, “La libertad de las repúblicas: ¿un tercer concepto de libertad?”, *Isegoría*, núm. 33, desembre de 2005, p. 19-50.
- 10 M. Viroli, *Repubblicanesimo*, Laterza, Torí, 1999; n'hi ha una traducció a l'anglès: *Republicanism*, Hill and Wang, Nova York, 2002.
- 11 Cf. Ch. Taylor, *La ética de la autenticidad*, Paidós, Barcelona, 1994, cap. VII: “La lotta continua”.
- 12 Cf. A. Arteta, “Tolerancia como barbarie”, a M. Cruz (comp.), *Tolerancia o barbarie*, Gedisa, Barcelona, 1998, p. 51-76.
- 13 J.G.A. Pocock, *El momento maquiavélico, op. cit.*, primera part, III, “El problema y sus modos. C) *La vita activa y el vivere civile*”, p. 133 i seg.

Jo hi seré

Text **Lilian Neuman**
Fotos **Antonio Lajusticia**

Personatges de ficció, objecte d'estudi en tesis doctorals; perquè s'hi reflecteixen els canvis de la nostra ciutat. Des dels temps en què treballaven de dilluns a diumenge, de vuit del matí a deu de la nit, vigilaven els carrers, tenien les claus de totes les cases, xerraven amb el sereno i vetllaven pels altres.

El cas és que se'n prescindeix des de la creació del porter automàtic. Es tanquen porteries –les quals es lloguen com a habitatges– i es contracten conserges que, una vegada han acabat el seu horari, tanquen amb clau i se'n van. Però Barcelona continua allotjant els qui, segons el conveni col·lectiu de l'any actual, tenen casa seva com a part de “la retribució en espècie”.

Viuen on treballen, o potser la seva feina és la seva forma de viure: mirant l'interlocutor –o la periodista–, però sense deixar d'estar atents a l'entrada o la finestra, atents a sorolls, a distingir entre habituals i estranys, a estar disposats sempre, encara que sigui la seva hora de sopar, que els cridin, els demanin, de vegades molt tard a la nit –un ancià del segon pis que ha caigut, una fuga d'aigua sobtada–, o a percebre, fora o dins de l'horari del conveni, aquella silueta llunyana, la d'un desconegut que s'apropa, sospitós, una nit enmig d'un camp esportiu desolat. Potser és un boig, potser és una pobra dona que s'ha quedat tancada al cementiri de Poblenou, que ja ha tancat les portes: “Auxili! Traieu-me d'aquí!”: aquest és el crit habitual, el terror d'una nit en companyia del mort al qual s'ha anat a visitar.

La recerca dels guardians d'aquesta ciutat porta a orígens llunyans: el poble o la ciutat que un dia van abandonar, fa

quaranta o cinquanta anys, per arribar a aquesta ciutat: Salvadiós, a la província de Salamanca; Balouta, a seixanta quilòmetres de Ponferrada; Urbiola, a Navarra; Terol; Cartagena; Còrdova...

La Julita m'ensenya un quadre amb una sèrie de fotos en blanc i negre. Ella té dinou anys i té a la falda i al voltant seu unes nenes que somriuen totes contentes, i que avui deuen tenir entre quaranta i cinquanta anys. Ella en va tenir cura quan va arribar de Salvadiós. Encara no havia tingut fills, però havia tingut cura dels seus germans petits. Aquells nens i nenes que va criar poden aparèixer en qual-sevol moment amb el seu cotxe, amb la seva família, i la Julita –o el seu marit, en Polis– els veurà per la finestra i els obrirà la porta gran per continuar xerrant a la cuina menjador. Quan en Polis i la Julita es van instal·lar en aquest habitatge a l'entrada d'aquest inacabable jardí amb set cases (tots de la mateixa família), als voltants, aquí a l'entrada d'Esplugues, només hi havia cel i arbres. En Polis en fa ràpidament l'inventari: des de 1963, ell es va encarregar diàriament de dur els nens d'aquestes famílies a les seves escoles respectives. I enumera els nens i les escoles: quatre fills en una casa, cinc fills en una altra, sis, dotze, vuit, set... Quaranta-dos cosins hi van créixer, als quals duia –sobretot els nois– a passar el dia a la Barceloneta.

En Polis té a la part del darrere de la casa el seu gran regne, el seu enorme taller, on desmuntava les motos que va dissenyar un dels membres d'aquesta família –els caps de setmana eren un desplegament de motos desmuntades, sota la supervisió d'en Polis–, i encara hi té les eines per arreglar-ho tot: jardineria, lampisteria, electricitat. A casa seva hi té pen-

“ L’entendridora imatge del porter d’escola que els divendres tancava les portes i es quedava sol en aquell edifici orfe de xivarri juvenil es trenca en mil bocins. Això és simple sentimentalisme per a l’Enric i en Joan, de l’institut Margarida Xirgu de l’Hospitalet”.

Sota d’aquestes línies, en Polis i la Julia, encarregats d’una propietat familiar a Espugues, a l’entrada de casa seva. A la pàgina d’obertura de l’article, de dalt a baix: l’Enric i en Joan, conserges de l’institut Margarida Xirgu, de l’Hospitalet; en Polis; la Julia, que treballa en un edifici de la Ronda de Sant Pere, i en Rogelio, president del sindicat d’empleats de finques.

jada una graciosa caricatura seva envoltat d’eines i d’artefactes per arreglar –des de televisors fins a motos–, que li va fer la dona d’un dels cosins. En Polis té les claus de les set cases i de les seves bústies respectives, i es lleva molt d’hora al matí per repartir la premsa. “Tinc la mania d’estar sempre content”, diu. És un home feliç, que salva la vida a un arbre –i per a aquest menester l’ajuda el seu fill– o agafa el cotxe per portar algun d’aquests nens –avui adults– a l’aeroport.

En Polis diu que no s’ha de maltractar la vida. “Quan vaig arribar a aquest món, el sol sortia per allí i se n’anava per l’altra banda. I quan jo no hi sigui, això continuarà sent així”.

No tenir por de la nit

Sembla que aquesta àvia és tot un caràcter. De fet, la segona vegada que l’he anat a veure, per portar-li un llibre que vaig prometre a la seva néta Judith (i per presentar-li el meu gos), el diàleg ha començat d’aquesta manera: “Vinc a portar-li el llibre”, li dic pel mòbil, “però aquí, al jardí del cementiri, hi diu que no hi deixen entrar gossos”. Resposta: “Si algú s’atreveix a dir-te res sobre el gos, ja sortiré jo amb una escopeta, i s’ha acabat”. Per descomptat, no tenen escopeta, i sí unes quantes joguines escampades per la sala i una foto enorme del bellíssim Balouta, en la qual em poden assenyalar exactament la casa a la qual van sempre.

Es van conèixer en un ball al Poble Sec. Ella, de setanta-vuit anys, ha netejat nínxols mentre el seu marit, de vuitanta, manté una forma física admirable, sens dubte per tots els anys que va ser enterramorts i paleta aquí, al Poblenou. Fa cinquanta anys que hi viuen, i ell va treballar tota la seva vida per a “Pompas” –així és com es refereixen a l’empresa Serveis Funeraris–, des dels temps en què pujar un fèretre als nínxols més alts era una feina perillosa i manual (i ha sobreviscut a un accident durant una inhumació). I, encara que sembli estrany, han tingut veïns turbulents. A la casa del costat, avui destinada a magatzem, hi vivia un matrimoni que també treballava per a “Pompas”, “encara que la veritat és que ell cada mes s’agafava almenys quatre dies de baixa”. Tots dos posaven a dormir les seves filles –dues bes-sones– molt d’hora per seure al jardí a beure. I recorden com si fos ahir els crits d’aquelles nenes tancades a l’habitació.

Amb nosaltres, ara hi ha la Judith, que acaba de tornar de l’escola. Té els ulls molt oberts, parla amb dolçor i està atenta a tot el que diem: al relat que el seu avi fa d’altres èpoques, de fa trenta i quaranta anys, quan al cementiri a la nit hi havia un guàrdia municipal: “N’hi havia un de gras, un paio enorme d’uns cent quaranta quilos, que cada nit m’en-

carregava comprar-li una ampolla de xampany”. No tenen por de la nit ni n’han tingut mai, tot i que potser la Judith encara recorda aquell malson, el de l’època en què va viure sota la tutela d’una àvia materna impietosa. Sona llunyà, el conte d’aquella bruixa, mentre pels finestrals veiem les copes dels arbres i sentim cantar els ocells. Paradoxalment, la bruixa està enterrada aquí.

Històries per no dormir

Es van conèixer en un partit de rugbi, perquè ell jugava en l’equip de l’Espanyol i a ella el rugbi sempre li va agradar. Es van casar, ell va seguir jugant i també entrenant-se –aquí hi ha les seves fotos a la paret, amb l’equip: ell amb uns rínxols que li van donar el sobrenom de “Calígula”– i van viure al camp de rugbi de Montjuïc. Des del 1984 viuen en aquesta casa de grans finestres, per les quals es veu l’enorme extensió de l’estadi Serrahima, també a Montjuïc. Hi continuen preparant l’estadi per a rugbi i atletisme i continuen, com tota la vida, atents a les finestres –“és una mania que tenim”–, encara que ja no quedi ningú a les instal·lacions i ell ja hagi acabat d’instal·lar i desinstal·lar els artefactes de competició.

Recorden, morts de riure, que una nit, mentre veien el programa *Historias para no dormir*, d’Ibáñez Serrador, de sobte la porta del porxo es va obrir: van tenir un ensurt que encara avui no han oblidat, tot i que allò va ser cosa del vent.

No tenen por del silenci, ni de la soledat; allí hi han criat els tres fills, tenen dues nétes, i no han perdut la mania vigilant. Si un és fora, l’altre es queda a la casa. Fa molts anys, una matinada, en José, que es lleva a dos quarts de sis del matí, va sortir de casa seva –quan encara vivien a l’estadi de rugbi– i es va trobar amb un paio, vestit de mariner, penjat. Va ser un cas policial, el d’un mariner assassinat al port i traslladat allí per fingir un suïcidi. Uns anys més tard, aquí, a Serrahima, van veure per la finestra un home estrany. Era rus, estava borratxo i només deia “dormir, dormir”. Van trigar més de dues hores a fer-lo fora. En José em mostra l’arma defensiva que guarda darrere la porta: fidel a la seva trajectòria, es tracta d’un bat de beisbol. Quan el sosté i me l’ensenya amb un somriure, adquireix la fesomia d’aquell Calígula els rínxols del qual, per cert, van ser l’obra d’una permanent que li va fer la seva dona.

L’escola buida

L’entendridora imatge del porter d’escola que els divendres tancava les portes i es quedava sol en aquell edifici orfe de xivarri juvenil es trenca en mil bocins: “Això és simple sen-

timentalisme!” L’Enric i en Joan tenen l’oficina a l’institut Margarita Xirgu, a l’Hospitalet. L’Enric va viure en aquest institut durant vint-i-quatre anys i hi continua treballant. Qui hi viu és el seu company Joan, que el 1992 va perdre la dona i es va fer càrrec ell sol dels seus cinc fills. La casa on viu, a la part del darrere de l’edifici, dóna a un jardí enorme –hi ha dues palmeres plantades pel seu antecessor Enric–, amb les joguines dels seus néts escampades. Des de la casa, un cadell enorme que es diu Fox frisa per sortir a córrer. En Joan m’explica que el seu antecessor va enxampar pels pantalons un lladre que intentava entrar pel jardí i el va deixar en calçotets.

A la central d’operacions de l’Enric i en Joan entren i surten professors i alumnes, i tots dos no paren de moure’s amb energia gairebé atlètica: d’unes fotocopies a una trucada de telèfon, o a un missatge de darrera hora. No és fàcil dir si aquest lloc ple de vida és el que els fa així, o si potser és a l’inrevés: és la vitalitat d’aquests dos homes plens de sentit de l’humor el que converteix aquesta sala en un lloc del qual ningú no voldria marxar.

“Si féssim el que diu la llei, si ens limitéssim a això, aquest institut deixaria de funcionar”. L’Enric, de sobte, seu en una cadira i escenifica el que vol dir. “Mira’m bé, ara sóc funcionari”. I es queda garratibat, absent, aristocràtic; la imatge de tot el que cap dels dos, que coincideixen també en el fet de procedir de famílies proscrites –anarquistes, la de l’Enric, “roja”, la d’en Joan–, són ni arribaran a ser.

L’altra ciutat

Ha vist mai un porter amb ordinador? En efecte, així que entres en aquest elegant edifici de Sarrià, un home corpu-

lent, de veu molt agradable i molt bona planta, aixeca la vista del seu portàtil. En Manolo consulta sobretot les ofertes de viatges per Internet, i des de fa vint anys viu aquí, amb la seva dona i els seus dos fills adolescents. Confessa que de vegades se sent “un ocell tancat en una gàbia”. Li agrada baixar al centre, però també l’ensordeixen els sorolls. I afirma, amb vitalitat i energia, que la seva feina “és més psicològica que física”. Estar atent al que la gent vol, saber tractar-la, ser discret, saber estar.

I té una debilitat: la seva funció és espantar venedors, però llavors ell mateix, compadint-se d’aquells als qui ha de fer fora, acaba escoltant durant molta estona dos testimonis de Jehovà. I un altre dia, quan torni a passar per aquí, em confessarà que aquest mateix matí s’ha fet soci de Círculo de Lectores. Estar amb ell una estona al carrer és veure una altra portera que li porta els diners de la Primitiva que juguen entre tots o una veïna jove aturar-se amb la moto i demanar-li foc, i saber de moltes altres porteries en aquesta zona de minyones uniformades (i de velles dames uniformades amb els seus elegants *foulards*). En aquest barri hi ha porters molt joves, de no més de quaranta anys, que troben habitatge i una forma d’eludir el jou d’una hipoteca o un lloguer. Per exemple, en Juan i la seva dona, tots dos de Jaén, casats des de molt joves, els quals han deixat enrere la pluriocupació i el fet de viatjar amunt i avall sense parar.

A en Manolo, com a molts, li han dit alguna vegada que era com de la família. Som al carrer, on es pot fumar una cigarreta i llençar-la a una claveguera, i en Manolo em diu que això “no és mai veritat”. Però també és cert que fa uns anys, quan la seva dona va estar malalta, van ser els mem-

L’Enric i en Joan –a la imatge de dalt– estan convençuts que si es limitessin a fer el que demana la llei, l’institut on treballen com a conserges no funcionaria. A la pàgina següent, en Rogelio, president del sindicat, que amb els diners estalviats es va poder comprar l’àtic de l’edifici on va viure i treballar, i la Julia, a l’entrada de la cèntrica casa que cuida des de fa 34 anys.

bres d'una entitat bancària que hi havia en aquell edifici els qui li van pagar, espontàniament, uns diners mensuals. “I això s’agraeix per a tota la vida”.

“Aquesta ciutat estava més neta i hi havia menys lladres abans, quan hi havia porters”. Prou que ho sap en Rogelio, president del sindicat d’empleats de finques, un *self made man* –qui, de tots els homes i dones aquí entrevistats, no ho és?– que fa cinquanta-vuit anys que és casat, que acostuma a tomar a Terol de vacances, que s’ha jubilat de la porteria i amb els diners estalviats durant anys va poder comprar-se l’àtic de l’edifici on va viure i treballar. “Un porter mai no ha de gastar-s’ho tot en festa; ha d’estalviar”. També va ser l’alcalde de barri a Sant Gervasi, va treballar els caps de setmana al Futbol Club Barcelona i avui continua essent porter els diumenges a la Monumental, a la zona VIP. És possible, avui, plantejar-se la vida com se la va plantejar ell?

Arriba el capvespre a la Ronda de Sant Pere, aquella hora en què les porteres seuen al seu lloc i, com diu la Mari Carmen, corren el risc d’“escalfar-se el cap”. Per això fa unes labors de punt de creu extraordinàries, en aquesta porteria que va heretar de la seva mare.

Ella i unes altres porteres m’han portat fins a una dona d’aparença jove i sana, bonica i vivaç, tot i que em confessa que està cansada i no té gaires ganes de parlar. La Julia potser no sap que és una imatge preciosa, només entrar en aquest edifici noble, del qual té cura des de fa trenta-quatre anys. El seu rostre i la seva elegància tenen alguna cosa de bellesa antiga. Avui està sola, a la seva petita habitació, però algunes tardes la seva néta s’instal·la al seu costat i llegeix o fa els deures. És de família gallega, de Lugo, i porta aquí tota la vida. Ha criat i educat els seus fills i, encara que

està trista –sé que ha perdut el marit fa poc temps i que ell acostumava a asseure’s aquí–, em parla amb orgull de la seva família unida, i certament no voldria molestar-la; potser sí distreure-la. Però és ella qui em distreu del vertigen diari amb la seva curiositat i interès. Escolta, pregunta i, sens dubte, allí hi ha la raó de ser d’aquella bellesa que li trobo mentre parlem dels preus del mercat i d’on compro jo la fruita seca. “El meu marit comprava allí”, diu, recordant de sobte. Enmig de tot el que parlem, ha dit una cosa que té relació amb la lluita i l’esforç, el pas del temps i la vida “que de vegades s’ho emporta tot”, però la vida mateixa ens porta a altres temes, també a com de difícil s’ha tornat aquesta ciutat.

“Parles amb molta gent, però no aprofundeixes mai en una conversa amb ningú”, m’han dit a les porteries. No ha estat així amb la Julia, n’estic segura. I qui s’aventuri per aquesta ciutat i es prengui la molèstia d’aturar-se per parlar amb els qui tenen cura de nosaltres, té garantit que aprendrà molt, moltíssim. Sobre com és de fugaç la vida i sobre la millor parada de peix. Sobre el que en una altra època va ser deixar enrere la misèria i arribar a aquesta ciutat, per donar-los un futur als fills. O veure la vida passar, els nens créixer i els veïns vells morir.

Tots ells han dit una cosa memorable: “Torna quan vulguis; jo seré aquí”. 🗨

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

150 anys del projecte de l'Eixample

Barcelona commemora el 150è aniversari del Pla d'Eixample d'Ildefons Cerdà. En aquest temps, l'Eixample ha esdevingut un tauler de joc on la ciutat i el seu urbanisme han establert un diàleg permanent amb el projecte de l'enginyer de Centelles.

L'Any Cerdà: passat i futur de la Barcelona territori

Text **Francisc Muñoz** Professor de Geografia urbana.
Universitat Autònoma de Barcelona

L'Eixample de Barcelona, l'Eixample Cerdà, il·lustra de manera clara l'intens procés de reflexió sobre la forma urbana que va tenir lloc en el decurs del segle XIX i que va caracteritzar un urbanisme nascut amb la urgència d'aportar solucions a una crisi urbana de tipus ambiental i social. Les condicions extremes de densitat urbana, resultat de l'accelerat creixement urbà, i la insalubritat dels espais habitats i públics van ser en efecte concebudes com la causa primera de l'elevadíssima mortalitat que definia la percepció vital i estadística dels espais urbans i que constituïa sens dubte el principal problema de la ciutat.

Així, tant la medicina galena com l'incipient urbanisme van explicar els majors riscos per a la salut, concretats a partir dels elevats llistats de mortalitat urbana, en funció de l'excessiva densitat que llavors definia l'espai urbà a partir d'evidències diverses: de l'augment exponencial de la població en l'espai intramurs a la subdivisió intensiva de les propietats que donava lloc a habitatges de superfície progressivament més reduïda.

Aquest lligam entre densitat i sobremortalitat serà estudiat des del prisma positivista a partir de l'acumulació exhaustiva de dades l'anàlisi de les quals conduirà a la conclusió de la necessitat de la reforma i l'eixample de la ciutat existent com a condició prèvia per projectar un espai urbà adient a l'ideal tècnic de salut pública.

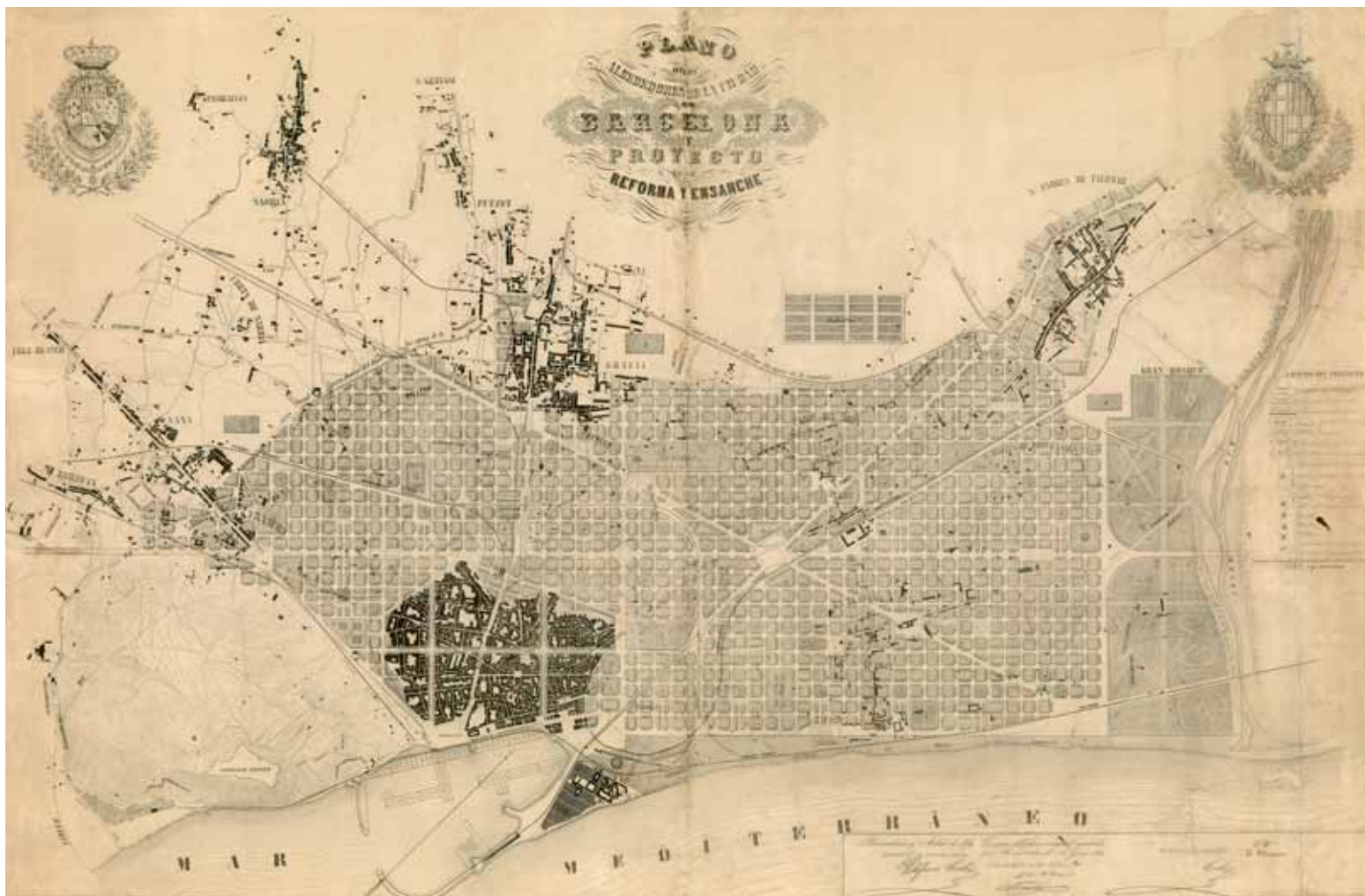
En el cas de Barcelona, aquesta anàlisi causal de la densitat i la mortalitat, que, conjuntament amb moltes altres informacions estadístiques, és recollida a la *Teoría general de la urbanización*, condueix Ildefons Cerdà a justificar la necessitat del Pla d'Eixample, de l'aprovació del qual celebrem el 150è aniversari l'any 2009. Aquest quadern monogràfic parteix d'aquestes perspectives històriques per proposar quatre grans arguments relatius a l'Eixample de Cerdà i el seu llegat a la ciutat de Barcelona:

–En primer lloc, una contextualització del Pla d'Eixample com un procés urbà on cal considerar les herències i inèrcies

del moment de partida no solament pel que fa a la producció del sòl urbà en manera estricta, sinó, sobretot, pel que es refereix a les vessants social i política que van donant forma al procés d'urbanització. Els articles de Ramon Grau, Marina López i Manuel Guàrdia exploren aquestes qüestions de forma aprofundida i ens permeten entendre la complexitat que acompanya els processos de canvi morfològic i funcional a la ciutat del segle XIX. Una complexitat que ens indica que no solament canvia l'espai físic de la ciutat, les seves façanes o espais públics, sinó també la mateixa societat urbana.

–Aquesta presentació de l'evolució del Pla d'Eixample, lluny de plantejar-se com un pla virtuós que és posteriorment transformat o corromput per la pràctica de l'urbanisme, es proposa, en canvi, des de l'enfocament precisament oposat. És a dir, l'Eixample constituirà, més aviat, un tauler de joc on la ciutat i el seu urbanisme establiran un diàleg ininterromput amb el Pla i els seus resultats. És ben cert que el procés de construcció de l'Eixample es va anar orientant segons criteris diferents dels que fonamentaven les propostes inicials, com ho mostra el cas de la progressiva densificació de les illes i del teixit edificat, ja prou estudiada i coneguda. Però no és menys veritat que Cerdà mateix va introduir modificacions en els seus plantejaments, buscant sempre el màxim de pragmatisme d'acord amb el moment històric, i que els canvis progressius van significar la introducció d'elements i situacions avui considerades com a positives. Els articles de Joaquim Sabaté, Mercè Tatjer i Joan Roca es fan ressò d'aquest interessantíssim debat i mostren fins a quin punt el Pla d'Eixample ens permet reflexionar, no solament sobre la ciutat passada, sinó sobre l'actual.

–L'èmfasi en la relació entre la gestió del Pla d'Eixample i la pràctica de l'urbanisme a Barcelona cobra un interès especial a l'hora de valorar el passat recent de la ciutat. En aquest sentit, els articles de Joan Busquets, Maria Buhigas i Salvador Rueda assagen una visió comprensiva sobre l'urbanisme democràtic que va refundar la gestió urbana de la ciutat i, ja

© Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

“Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona y proyecto de la reforma y ensanche”, aprobado por Real orden de 7 de junio de 1859. La imatge correspon a una còpia de 1861, autenticada pel mateix Cerdà i el director general d’Obres Públiques del govern espanyol.

amb la mirada posada sobre el moment actual, fan evident, un segle i mig després de l’aprovació del Pla, la immensa capacitat de l’Eixample com una forma urbana capaç d’acollir diferents funcions urbanes, adaptar-se a nous programes d’ús i, fins i tot, representar percepcions socials noves.

–Finalment, la secció del monogràfic “Propostes/respostes” suggereix una reflexió sobre el futur de la metròpoli barcelonina al segle XXI tot partint de la visió de llarg abast que va caracteritzar la reflexió de Cerdà a la Barcelona del segle XIX. Els articles de Juan Antonio Mòdenes, Manuel Gausa i Jordi Pascual aborden, així doncs, la qüestió de la morfologia física i social de la futura metròpoli i posen de manifest la contradicció que actualment implica el fet que les dinàmiques metropolitanes presentin una magnitud clarament regional quan les capacitats per governar el territori no són encara efectives a escala supramunicipal.

Els tres articles, amb diferents arguments i des de diverses perspectives, plantegen el que des de la demografia, l’urbanisme i la cultura constitueix el principal repte de les regions metropolitanes en el moment actual, també en el cas de Barcelona: coneixem prou bé el territori metropolità, avaluem amb relativa exactitud els volums poblacionals, els consums de sòl o els hàbits culturals, però encara hem d’acabar el problema de com posar aquesta exhaustiva diagnosi al servei d’una visió regional del govern del territori, capaç de fornir de contingut noves formes de gestió metropolitana, més adequades a la dimensió territorial que prenen les problemàtiques urbanes en el moment actual.

Es tracta, de fet, d’una situació que certament recorda aquella en la qual Cerdà va proposar el Pla d’Eixample, ja que, després d’haver recollit un detallat operatiu estadístic i completat la diagnosi del llavors principal problema urbà –la

sobremortalitat urbana associada a la densitat–, la reflexió que introduïa l’Eixample no va portar pas a una altra cosa que a l’agregació municipal del 1898, que va suposar, de fet, un primer salt en l’escala del govern de la ciutat.

Pensar en el moment actual aquesta adequació del govern del territori a una escala metropolitana vasta planteja no poques dificultats; però, tot i això, es tracta d’una condició necessària i no suficient. En altres paraules, l’eventual creació d’una llei o d’un futur govern metropolità hauria d’anar acompanyada per un altre gest encara més important i d’arrel clarament cerdaniana: la redefinició, inspirada en la diagnosi del territori, de les polítiques urbanes en ús per adaptar-les a la dimensió real de les qüestions que fan la metròpoli.

Portar les polítiques urbanes al territori: aquest és el “gest Cerdà” que Barcelona pot aprofitar en el nou segle.

Segurament, la demanda retòrica de Cerdà quan demanava “*Rurizad lo urbano, urbanizad lo rural*” s’ha acomplert en el decurs del segle XX i, efectivament, hem urbanitzat el camp, però és igualment clar que ho hem fet sense la política, sense polítiques inspiradores d’urbanitat que hagin anat més enllà de la mera urbanització del territori.

Més enllà de la celebració de l’efemèride i de la vindicació de la figura de l’enginyer creador de l’Eixample, aquest Any Cerdà ha representat una oportunitat per sotmetre aquestes qüestions a debat. Un debat que, tot i que ha de començar pel mateix Eixample, valorant la seva història i rellevància urbana en el moment actual, ha d’acabar lluny de les fronteres que defineix la geometria de la seva quadrícula, fins a fer visibles els territoris de la metròpoli on el “gest Cerdà” és avui més necessari. **M**

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

L'esperit de l'enginyer

Cerdà s'enfronta amb dues exigències d'una importància similar. Es tracta de satisfer, d'una banda, les demandes d'una economia pensada sobretot com a comerç, i de l'altra els drets de les persones, que mereixen realitzar-se serenament.

Un saintsimonià per a la Barcelona del vuit-cents

Text **Ramon Grau** Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

Sembla que comprendre Ildefons Cerdà hauria de ser fàcil. Les seves accions públiques concorden prou bé amb les seves idees. I el seu pensament, expressat prolixament però amb una claredat invariable, és d'un racionalisme arquetípic. Cerdà s'esforça a copsar i a traduir el món exterior mitjançant una simplificació extrema. Agafem-ne un passatge representatiu:

*“Todo bien considerado, la vida urbana se compone de dos principales elementos que abarcan todas las funciones y todos los actos de esa vida. El hombre está, el hombre se mueve: he ahí todo. No hay, pues, más que estancia y movimiento. Y esos dos elementos tienen en la urbe, como no podían menos de tener, sus dos correspondientes medios o instrumentos para ejercitarse. Todos los actos de verdadera estancia se verifican en las capacidades finitas material o virtualmente ocupadas por la edificación; todos los actos concernientes a la locomoción se realizan en los espacios indefinidos que se llaman vías”*¹

És clar que l'encontre entre aquesta manera de raonar i el món exterior dóna lloc a complexitats i a resultats parcials que, si es vol interpretar el robust sistema cerdanià com un tot sense fissures, sorprendran per paradoxals; per més que apareguin com a plausibles dins d'una argumentació concreta; per més que els admiradors moderns de Cerdà –en general, persones implicades en l'acció urbanitzadora, amb prioritats alienes a la pura comprensió històrica– hagin quedat presos de la força retòrica del nostre urbanista o no hagin volgut veure-hi tensions que porten la marca d'una manera de fer i d'un temps molt determinat. És significatiu, per exemple, que a Cerdà, just després d'aquelles definicions transparents, la ciutat, centre d'activitat principal de la indústria moderna i punt focal de tot el moviment de la civilització contemporània, li sembli per un moment –perquè no tot és quantificable, no tot és reductible a la funcionalitat mercantil, i no hi manquen les tintes horacianes– com un amable recés:

*“Es ni más ni menos que un gran apartadero de la vialidad universal, de suerte que la urbe, con todas sus masas de edificación y con todas sus vías, no es más que una estancia inmensa donde mora una gran colectividad humana, de la mismísima manera que la casa, con sus vías y departamentos, forma la estancia de la familia”*²

Però les contradiccions o inconsistències –i quin pensament ambiciós no en conté?– giren sempre entorn d'aquest únic punt. És la mateixa dualitat –la binària és la més simple de les opcions classificadores– que travessa tota l'obra de Cerdà, en diferents escales i sota formes diverses: acció i descans, espais públics i espais privats, vies i intervíes, carrers i cases, i, dins d'aquestes –com acabem de llegir–, passadissos i cambres. Cerdà s'enfronta amb dues exigències d'una importància similar i no sempre relacionables harmònicament. D'una banda, es tracta de satisfer les demandes d'una economia que és pensada, sobretot, com a comerç, com a tràfic d'objectes. De l'altra, cal donar satisfacció als drets de les persones, que mereixen realitzar-se serenament, com a individus i en la seva prolongació familiar.

La tensió entre aquestes dues exigències principals –on queda el fenomen fabril?– delimita el disseny i el llibre coneguts des de sempre i hi dóna sentit: el plànol d'eixample i reforma de Barcelona aprovat pel Reial ordre de 7 de juny de 1859 i la *Teoría general de la urbanización* publicada el 1867. Que la mateixa visió social hagi estat expressada amb llenguatges diferents, això és, en prosa, amb plànols i amb estadístiques –el gran instrument per analitzar la realitat empírica– no deixa lloc a l'equivoc respecte de la filosofia urbanitzadora d'Ildefons Cerdà i la seva aportació concreta al desenvolupament de Barcelona.

Els darrers trenta anys del segle XX han fet aflorar uns quants escrits més i altres plànols del nostre urbanista, que permeten enriquir la descripció del seu pensament, veure'n altres camps d'aplicació i seguir-ne la peripècia. Però no n'alteren la imatge fonamental. Ben al contrari, els nous materials rescatats de l'oblit corroboren el perfil característic de l'empresa personal de Cerdà, amb indicacions més clares sobre les seves fonts d'inspiració, sobre les seves filies i fòbies.

Contra l'esperit utòpic

Malgrat les novetats que Ildefons Cerdà extreu en aplicar coneixements professionals i capacitat d'anàlisi social a la

projecció d'una ciutat que necessita créixer –resultats que ara admiren, vista en perspectiva l'evolució de l'urbanisme fins als nostres dies–, ell és, filosòficament parlant, un home d'escola: un deixeble més que no pas un mestre. Cerdà no és tan sols un pensador. Més encara, no és, principalment, un pensador, o no s'hi presentava com a tal. Potser aquí comencen les dificultats de comprensió de la seva obra i de la seva figura. Tanmateix, els seus escrits manifesten sovint i amb una rotunditat característica quina era la seva actitud:

*“En nuestro siglo esencialmente práctico, tras continuos escarmentamientos, acompañados de pérdidas considerables de tiempo y de dinero, después de escuchar [...] la exposición de un pensamiento que por su utilidad y ventajas nos halaga, nos apresuramos a pedir y examinar la posibilidad inmediata de su aplicación y los medios y recursos con que para ello puede contarse. Si no trae estos auxiliares indispensables, lo rechazamos desde luego, y bien pronto queda relegado al olvido”.*³

Aquesta invocació al “segle”, a l'esperit de la seva època, no és banal i no hauria de passar desapercebuda. Perquè una part considerable de les confusions existents en relació amb Cerdà i la seva obra deriva d'una certa desconexió entre el món actual i el clima cultural de fa cent cinquanta anys. La distància –evident per a qualsevol estudiós del pensament filosòfic, científic o artístic– queda, tanmateix, camuflada per la llarga pervivència d'unes paraules plenes de connotacions positives: Raó, Progrés, Avantguarda, Ciència, entre d'altres. Ara bé, l'erosió del temps s'ha exercitat damunt d'aquestes paraules màgiques dins la modernitat –una altra noció mítica!– i, fins i tot quan conserven una part del seu prestigi antic, han adquirit altres gustos. Es desconfia de la raó,

s'ha vist l'altra cara del progrés, el gest trencador dels artistes romàntics s'ha repetit fins a esgotar-se en les darreres avantguardes, la ciència actual deixa molt enrere les ingènues certituds del primer vuit-cents i, encara més, les doctrines apriorístiques del set-cents.

Per aquesta llunyania espiritual entre el món posterior a la Segona Guerra Mundial i l'anterior a la Primera, sovint les lectures modernes de Cerdà l'han vinculat massa alegrement amb una de les formes clàssiques del racionalisme: la Il·lustració del segle XVIII. Però les frases del nostre enginyer que acabem de presentar –i que pertanyen, com altres de similars, al conjunt d'escrits redescoberts a finals del segle XX– ens el mostren desencantat amb la Il·lustració i, en un sentit molt concret, directament oposat al verbalisme d'aquest corrent, a la satisfacció purament intel·lectual que ofereixen les exploracions dels enciclopedistes i les seves receptes optimistes per treure el món d'un suposat marasme i fer-lo avançar cap a la llum definitiva. Encara més, el rebuig a la manca de sentit pràctic del racionalisme de la Il·lustració i a la seva irresponsabilitat històrica (Ildefons Cerdà comparteix amb el seu país i quasi parent Jaume Balmes la percepció que el fer volar coloms típic dels enciclopedistes havia atiat el foc d'una revolució descontrolada i, al capdavall, innecessària i evitable) abasta també l'utopisme reviscolat en el llinar del segle XIX. I potser el rebutja amb més èmfasi encara, perquè als ulls del nostre enginyer els utòpics del vuit-cents repeteixen inútilment i fora de temps el gest intel·lectualista dels seus predecessors, i de Rousseau en particular:

“Hemos visto aparecer en nuestros tiempos algunas utopías bri-

Per a Cerdà l'urbs és una estança immensa on habita la col·lectivitat humana, “de la misma manera que la casa forma la estancia de la familia”. L'enginyer aspira a satisfer alhora els drets de les persones i les demandes d'una economia comercial. A la dreta, venda ambulants a la Rambla, la primera dècada del segle XX. En la portada de l'article, una imatge característica de la Barcelona antiga, el carrer de l'Arc de Sant Francesc, l'any 1908.

“Per comprendre Cerdà cal recuperar aquell esperit d'un capitalisme en expansió, prou intel·ligent per autocorregir-se i evitar la revolució dels oprimits”.

*llantes, deslumbradoras, y realmente han brillado y deslumbrado, pero simplemente a la manera de un relámpago fugaz, y no han dejado en pos de sí rastro”.*⁴

Forma i procés

Les analogies entre el model geomètric que Cerdà incorpora al seu disseny per a l'Eixample de Barcelona i les ciutats ideals dels utopistes de tots els temps, incloent-hi el modernísim Étienne Cabet, són tan evidents com, al capdavant, irrellevants. Perquè el cor de la proposta cerdaniana per a la capital de Catalunya no és el dibuix per si mateix, ni de molt el suadíssim plànol hipodàmic, que era presentat ingènua-ment pels utòpics com la imatge ordenada d'una societat ideal futura, quan, de fet, havia donat cos a innumerables ciutats colonials, des de Filadèlfia i Buenos Aires fins a Torí, o a la mateixa Bàrcino, anant cap enrere. Tot això –tant si els maliciosament denominats socialistes romàntics ho sabien com si no– pertanyia al passat, i el nostre urbanista n'era del tot conscient. Com Marx.

Si Cerdà no retrocedia davant aquella distribució urbanística tan òbvia no era tan sols perquè sabia enriquir la quadrícula amb detalls innovadors com els xamfrans, tan útils per als mitjans mecànics de locomoció, o com les generoses proporcions entre cases i jardins, tan recomanables per a la salut física i mental de la població urbana, sinó també, i en un pla més elemental, perquè l'homogeneïtat del traçat de l'Eixample permetia mitigar les diferències de posició dels propietaris dels solars afavorits per l'engrandiment de la ciutat de Barcelona, establir unes regles universals per a la reparcel·lació i distribuir entre tots els interessats la càrrega de la imprescindible cessió gratuïta de terrenys per fer-hi les vies urbanes i els altres espais públics.

Per damunt de la seducció eventual d'una bellesa matemàtica, atemporal, predomina en Cerdà la consciència de les dificultats del procés de canvi en un context històric advers a les grans empreses col·lectives; és el context derivat de la revolució liberal o burgesa, que havia imposat un gran respecte per l'exercici del dret a la propietat particular i havia deixat els poders públics lligats de peus i de mans. A Cerdà li importa la forma final de la ciutat, la seva nova configuració com a subjecte social i econòmic, però no la literalitat del dibuix, que n'és una simple prefiguració (tot i que el dibuix continuava monopolitzant l'atenció dels arquitectes aspirants també, en aquell temps, a assolir la competència urbanitzadora; i per aquesta fixació formalista van perdre la batalla):

“Lejos, muy lejos de poderse considerar el plano de reforma y ensanche de una población como una premisa de la cual haya de partirse para llevarla a cabo, el proyecto no debe mirarse más que como la construcción geométrica de la fórmula final a la cual se haya podido llegar

*después de serios y detenidos estudios sobre los inconvenientes que tienen las ciudades actuales y sobre el modo de remediarlos, teniendo en cuenta los derechos, las necesidades y los medios de que, para satisfacerlos, puede disponer nuestra civilización”.*⁵

Els enciclopedistes francesos de mitjan segle XVIII havien pensat que la mera destrucció de l'Antic Règim –conjunt d'errors històrics i d'estructures de poder deformadores de la societat– permetria que aquesta darrera, ja alliberada de ròssecs ancestrals, engendrés immediatament tota la perfecció possible per a la humanitat. Havien predicat el final de la història. El seu progrés era un resultat, un punt d'arribada, no un trànsit que arrenqués amb els peus ben plantats en el món heretat i s'encaminés cap a conjuntures sempre renovades dialècticament. La Revolució va fer passar aquella esperança en un canvi total i irreversible pel sedàs de la crítica més inapel·lable; un cop superat el gran trasbals i fets alguns canvis estratègics en matèria jurídica, es veien reparèixer, adaptats a la nova situació, antics costums i velles tendències socials, algunes d'elles reforçades amb la industrialització: l'explotació de l'home per l'home. Com s'ha tornat a constatar cap al final del segle XX, la història continuava, i el naixent XIX havia de ser batejat justament com el segle de la història. La millora social podria ser lenta o ràpida, podria ser accelerada per l'acció conscient de la humanitat intel·ligent; però, en qualsevol cas, seria un procés, i un procés incert, perquè calia comptar amb un munt de resistències.

Saintsimonisme: positivisme

D'acord amb la sintètica filosofia de la història d'Henri de Saint-Simon, la tasca dels intel·lectuals del segle XVIII havia estat la destrucció d'una organització defectuosa, mentre que la del XIX havia de ser la reconstrucció de l'ordre social sobre bases més justes. Mentre que a aquells no els calia cap pacte amb una realitat empírica que volien desbaratar, els reconstruïdors postrevolucionaris l'haurien de tenir molt present, conèixer-la a fons per tal d'aprofitar-ne les energies i de canalitzar-les cap al progrés autèntic. És l'esperit del positivisme, és l'esperit de Cerdà.

Marx, que es reconeixia hereu de Saint-Simon, el va arrel·lar malgrat tot amb altres “socialistes romàntics o utòpics”. I potser per la gran influència marxista en la historiografia de les ciències socials, el saintsimonisme ha quedat confós amb altres propostes i corrents decididament menors i que eren –com indicava Cerdà– flor d'un dia. Però l'abast del pensament saintsimonià és molt més ampli: a més del socialisme i del positivisme, forma part també de les seves ramificacions la tecnocràcia. Importen, doncs, el seu tarannà pragmàtic –com el de Marx: deixem d'interpretar el món, ha arribat l'hora de canviar-lo– i la seva influència en la transforma-

© Antoni Esplugas / AFB

© Josep Gaspar / AFB

ció material del món (ferrocarrils transcontinentals, canals transoceànics), exercida des de la centralitat cultural i empresarial de la França de Lluís Felip i de Lluís Napoleó.

Els divulgadors barcelonins dels corrents de pensament que ofería el gran mercat parisenc a la ratlla de 1840, com ara Joaquim Roca i Cornet, separaven el saintsimonisme dels productes irremissiblement revolucionaris i, per tant, objecte de condemna. De Roca i Cornet, o de Jaume Balmes mateix, Ildefons Cerdà pot haver obtingut una bona informació sobre la doctrina de Saint-Simon i dels seus deixebles. Sens dubte, la va assimilar a l'Escola d'Enginyers de Madrid i dins el cos espanyol d'enginyers, perquè, en aquestes esferes, la influència francesa era aclaparadora, i és coneguda la importància del mestratge de Saint-Simon mateix en els ensenyaments politècnics a l'època napoleònica i la professió de fe saintsimoniana de molts dels enginyers més actius i influents durant els decennis centrals del vuit-cents.

El biògraf modern de Cerdà, Fabià Estapé, gran coneixedor del pensament econòmic i social vuitcentista, situa el nostre

urbanista lluny d'especuladors intel·lectuals com ara Charles Fourier, inventor dels falansteris, i el vincula, en canvi, al saintsimonisme, que caracteritza com una "versión muy concreta del que puede denominarse 'reformismo capitalista', el cual sólo por pereza puede llamarse 'socialismo utópico'".⁶ Entenguem, però, que el saintsimonisme busca més la reforma de l'individualisme liberal, procliu al minifundi econòmic, inhibidor de les grans operacions, que no pas la del capitalisme. Ben al contrari, en la superació dels obstacles individualistes a la concentració de poder econòmic, els saintsimonians busquen alhora la possibilitat de les grans obres –també el gran negoci– i la redempció de la classe obrera. Socialisme i gran capitalisme són les dues cares d'una mateixa moneda. Les vivències del segle XX han fet rara o impensable aquesta associació; les del segle XXI potser ens hi acostumaran un altre cop. Per comprendre Cerdà cal recuperar aquell esperit d'un capitalisme en expansió, prou intel·ligent per autocorregir-se i evitar, així, l'onada destructora de la revolució dels oprimits.

El cas de Barcelona i la teoria general

Ildefons Cerdà va aplicar aquesta voluntat de redempció universal a un objecte que li era especialment estimat, la ciutat de Barcelona. D'aquest vincle tan intens en deriven tant el gran esmerç d'energies en l'anàlisi del cas concret com la invenció d'una teoria general, una ciència de la urbanització. Veiem créixer el coneixement positiu sobre Barcelona, des de l'avantprojecte de 1855 fins al projecte de 1859, i, més espectacularment, entre aquest i la *Teoría general de la urbanización* de 1867, encara que aquesta obra tracta d'adoptar un to d'universalitat i pretén reduir Barcelona a la condició simple de primer exemple d'aplicació dels flamants coneixements científics: Cerdà n'ofereix les estadístiques *exempli gratia*. Els cants de les sirenes espanyoles, que al començament de la dècada de 1860 prometien convertir les idees de Cerdà en llei d'aplicació a totes les ciutats del país, tenen molt a veure amb l'adopció d'aquest to generalista. Més endavant, a les portes de la mort, el nostre enginyer revelaria el seu secret amb frases descarnades:

*"No me he contentado con resolver casuísticamente las cuestiones, como vulgarmente se hace y es lo más cómodo, sino que allí donde ha hecho falta una teoría a la cual subordinar el asunto de que se trataba, la he inventado, las más de las veces, por no decir siempre, con el más ímprobo trabajo".*⁷

Sens dubte, la teorització, és a dir, el trasllat de les qüestions des de l'àmbit on es presenten plenes de connotacions concretes cap a una altra esfera on són destriades d'aquest "soroll" ambiental i és possible veure-les amb claredat, és un procediment científic. Però no oblidem que la base empírica de les induccions cerdàniques és únicament el cas de Barcelona. L'elevació o –si es vol dir sense la connotació positiva d'aquesta paraula– la reducció dels problemes als termes de la màxima abstracció possible és funcional respecte a allò que és clau en la personalitat d'Ildefons Cerdà –la ferma voluntat d'incidir en el progrés social a través de la transformació de les estructures territorials– i és, també, una estratègia per aconseguir l'autoritat incontestable sense la qual la consecució d'aquest benefici seria inassolible.

© Josep Domínguez / AFB

Damunt d'aquestes línies, el carrer Mallorca l'any 1932. A la pàgina anterior, a dalt, l'inici del carrer Balmaes amb el traçat en superfície del tren de Sarrià, en un Eixample encara en construcció, els anys 80 del segle XIX, i vista aèria de l'Eixample l'any 1925.

Com confessa Cerdà mateix, és la perspectiva de l'acció concreta la que legitima l'esforç de teoritzar i la que n'orienta els resultats. D'això se'n diu pragmatisme. El *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* en l'edició de 2007 ens informa que el pragmatisme és una "doctrina filosòfica segons la qual la funció essencial de la intel·ligència no és conèixer les coses, sinó possibilitar la nostra acció sobre elles". El definidor del corrent, el filòsof nord-americà William James, situava l'origen de la denominació vers l'any 1898, una vintena d'anys després de la mort d'Ildefons Cerdà. És clar que James, el 1906, va afegir al seu compendi doctrinal *Pragmatism* un subtítol expressiu: *A New Name for Some Old Ways of Thinking*. El nom era nou, però les formes de pensar que s'hi encabien tenen fonts més antigues. L'utilitarisme britànic i el positivisme francès, fill de Saint-Simon, n'eren la manifestació clara en el llinar del vuit-cents. Ildefons Cerdà n'és un excel·lent traductor a escala catalana/espanyola i, més concretament, al servei del relleu històric de la seva ciutat, tan polèmica respecte a l'Espanya oficial.

L'actitud ambivalent de Cerdà respecte a la seva invenció teòrica –és funció exclusiva del cas de Barcelona? Pot assolir aplicació general?– no té res d'estrany en el context del saintsimonisme. Un dels enginyers més notables d'aquesta filiació, Jean Reynaud, ens en parlava el 1841 d'una manera que segurament Cerdà subscriuria (o subscribia):

"La utilitat d'una teoria general, fins i tot si aquesta teoria no hagués de servir per a cap realització positiva, no és dubtosa; encara que no se'n derivés cap altre efecte que fer sentir més clarament a les ciutats com n'és d'imperfecta la seva ordenació i com de fàcil els seria posar remei als vicis essencials que pateixen, sovint amb mitjans poc quantiosos. Aquest servei mereixeria un cert reconeixement. Algun cop he pensat que seria un bon objecte d'estudi per als arquitectes

proposar-se, no pas –com ho va fer Ammanati– la concepció d'una ciutat purament imaginària, sinó la d'una ciutat nova que hauria de substituir, d'acord amb les regles de l'art, alguna de les ciutats existents, partint del seu propi grau de benestar i de les mateixes necessitats generals. I aquest estudi, tan variat en la seva universalitat, podria fins i tot ser susceptible de proporcionar per a cada ciutat solucions diverses, mitjançant la clàusula de conservar-hi, de les antigues construccions, tot allò que la ciutat nova pogués assimilar sense massa inconvenients".⁸

Notes

- 1 Ildefons Cerdà, *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid, Imprenta Española, 1867, pàg. 595.
- 2 Ildefons Cerdà, *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid, Imprenta Española, 1867, pàg. 596.
- 3 Ildefons Cerdà, *Teoría de la viabilidad urbana y reforma de la de Madrid*, 1861, edició dins el volum *Cerdà y Madrid*, Madrid, Ministeri per a les Administracions Públiques / Ajuntament de Madrid, 1991, pàg. 185.
- 4 Cerdà, *Teoría de la viabilidad urbana...*, pàg. 185.
- 5 Ildefons Cerdà, *Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de reforma y ensanche de Barcelona*, 1859, edició dins el volum *Cerdà y Barcelona*, Madrid, Ministeri per a les Administracions Públiques / Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 116.
- 6 Fabià Estapé, "En torno a la ideología de Ildefonso Cerdà", dins *DA, Cerdà y su influjo en los ensanches de poblaciones*, Madrid, Ministeri de Foment, 2004, pàg. 16.
- 7 Ildefons Cerdà, *Despojo. Reclamación contra el despojo que por la Ley de Ensanche se ha hecho de mi Plan Económico, y consulta*, manuscrit sense data editat dins el volum *Cerdà y Madrid...*, pàg. 312.
- 8 Jean Reynaud, "Villes", dins *Encyclopédie nouvelle*, 1841, vol. VIII, pàg. 683.

Cerdà no ignora la tradició local; l'avalua críticament, en pren una part i en rebutja una altra. La voluntat de posar els fonaments d'una manera nova de fer no exclou aprendre i aprofitar-se de l'experiència adquirida en una ciutat en procés accelerat de canvi.

Cerdà i la tradició urbanística local

Text **Marina López** Historiadora i comissària de l'exposició "Cerdà i Barcelona: la primera metròpoli, 1853-1897", del MUHBA

El 1860 Cerdà, al seu *Pensament econòmic*, presenta l'alternativa entre eixamplar o obrir un carrer en terrenys no urbanitzats i reformar o obrir un carrer a través del teixit urbà, i invoca els ensenyaments que poden aportar les normes consuetudinàries i les pràctiques dels gestors de la ciutat.

D'aquesta font procedeix, com declara expressament, el procediment que proposa seguir en el cas de l'Eixample: la cessió gratuïta dels terrenys per als vials i l'assumpció de les càrregues d'urbanització per part dels propietaris confrontants. A continuació, fa la història de la utilització d'aquest sistema en la construcció de la ciutat de Barcelona des de les darreres dècades del segle XVIII fins al present en què ell escriu. Com diu de seguida, no és un procediment peculiar de ciutat. Però, pel detall de les referències fetes en aquest escrit i en d'altres, és una manera de fer que Cerdà ha conegut a Barcelona per la seva condició de veí de la ciutat, d'antic regidor i d'observador interessat en de la dinàmica urbana.

En canvi, Cerdà no va trobar una solució satisfactòria per a la reforma en aquesta pràctica consuetudinària o, més precisament, en els canvis introduïts feia poc en la matèria en obrir l'eix transversal (Ferran-Jaume I-Princesa). La reforma del carrer de l'Argenteria el 1782 és un bon exemple de la pràctica tradicional d'abans dels canvis. L'Ajuntament afrontava per primer cop la realineació del traçat sencer d'un carrer principal que no es podia fer d'una altra manera perquè era una via amb volades contínues als dos costats. El mètode utilitzat fou la compensació recíproca entre els veïns, que, en un costat, perdien espai de casa i, en l'altre, ocupaven espai públic; així s'evitaven les indemnitzacions que el consistori, mancat de recursos, no podia pressupostar. Era una solució senzilla i adequada als objectius d'aquella reforma modesta: realinear el carrer per regularitzar l'amplada a tot el llarg de la via, sense pretendre imposar ni la línia recta ni un eixamplament significatiu.

El 1826, en obrir els primers trams de l'eix transversal, no es va parlar de compensacions ni d'indemnitzacions. Els

historiadors expliquen que el silenci es devia al fet que era una decisió militar servida per procediments expeditius. Val a dir que no sempre els militars havien treballat d'aquesta manera. Però la novetat d'aleshores era que les protestes dels afectats van tenir un cert èxit i es van desviar alguns fons municipals per indemnitzar-los parcialment. Altres fets confirmen que les idees liberals ja estaven prou difoses i que el canvi de cicle polític s'endevinava pròxim. Des del 1828 hi va haver a Barcelona intents repetits de reconèixer el dret dels propietaris expropiats a ser indemnitzats i de formular-hi alguna mena de regles en seu judicial. Són un precedent pròxim de la primera llei espanyola d'expropiació forçosa del 17 de juliol de 1836.

Els episodis anteriors ajuden a comprendre els canvis recents en la pràctica tradicional que Cerdà menciona. El 1852 el projecte municipal d'acabar l'eix transversal i obrir el carrer de la Princesa incloïa dues novetats: el recurs al crèdit per finançar una obra més ambiciosa que la del carrer de l'Argenteria i el compromís solemne de pagar les indemnitzacions corresponents en una època en què el regim liberal s'havia consolidat i la llei de 1836 era prescriptiva. A l'hora d'aplicar-la, els gestors barcelonins de l'obra van tenir molt present la llei francesa de 16 de setembre de 1807 de dessecament dels pantans i, concretament, els articles que estenien l'expropiació per raó d'utilitat pública a les obres urbanes i establien un procediment de fixació de les indemnitzacions; el preu de taxació havia de ser la diferència entre els perjudicis causats per l'expropiació i els beneficis derivats de l'operació urbanística. Cerdà coneixia i aprovava un principi que considerava just, però feia un balanç negatiu dels resultats obtinguts. I no sols ell. La reforma de la llei d'expropiació forçosa, considerada lesiva per als interessos de l'Administració, va ser un tema recurrent en la documentació municipal i es va convertir en una proposta formal elevada al Govern el maig de 1859, el qual la va rebutjar de seguida per una raó formal: tan sols el Parlament espanyol era competent en matèria de legislació.

©Frederic Ballell / AFB

La plaça de l'Àngel i el carrer de l'Argenteria l'any 1917. La reforma aplicada per l'Ajuntament a aquest carrer a final del segle XVIII, per realinear-ne el traçat, es va basar en la compensació mútua entre els veïns, una solució que ja no es va intentar quan es va obrir l'eix transversal mig segle després.

L'Ajuntament i la Junta Consultiva –instància representativa de la comunitat urbana– que l'acomboïava aquells dies i donava suport a la reforma de la llei, adduïen l'exemple de les regles dictades el 1857 per a la reforma de la Puerta del Sol, el primer intent d'introduir els principis del famós decret de 16 de març de 1852 relatiu als carrers de París en la legislació espanyola. El decret francès afegia a l'expropiació dels terrenys necessaris per obrir el carrer, fins llavors l'única possible, l'autorització genèrica de l'expropiació de la totalitat dels edificis confrontants per raons de salut pública. Madrid i les institucions barcelonines intentaven delimitar l'abast d'aquesta última i van proposar definir les dimensions del solar mínim edificable segons les recomanacions higienistes. El procediment previst per a la reforma interior en el pla econòmic de Cerdà, l'expropiació de franges laterals, era una altra temptativa en el mateix sentit. El fet que l'Ajuntament parlés de reforma d'una llei vigent i Cerdà emfasitzés els elements innovadors de la seva proposta, no invalida la coincidència en el diagnòstic del problema (la llei de 1836 no serveix) i en l'origen de la solució prevista (el decret de Napoleó III). Hi havia, però, una diferència important que separaria Cerdà de la resta: la idea de confiar l'execució de l'obra a una empresa capitalista i marginar l'Administració municipal.

Val a dir que el 1859, i els anys immediatament posteriors, que sapiguem, ni l'Ajuntament, ni els seus assessors, ni Cerdà no es van fer ressò d'una modificació important en l'aplicació del decret de 1852. Com a fruit d'una sentència favorable a les reclamacions dels propietaris parisencs, el 1858 el Consell d'Estat francès els va reconèixer el dret d'oposar-se a l'expropiació decretada per l'Executiu. En aquest cas, aquella havia de ser revalidada per una disposició particular per a cada cas del mateix Consell. El nou procediment, que va allargar el tràmit i va donar als propietaris la possibilitat de bloquejar les obres, no va aturar les expropiacions, però les va encarrir i va agreujar l'endeutament de l'Estat francès.

El juliol de 1861 el Govern espanyol obria la possibilitat d'una llei general d'urbanisme a l'altura del seu temps amb la presentació del Projecte Posada Herrera, que en matèria de reforma interior suposava la substitució de la llei del 1836. És sabut que els propietaris de l'interior es van oposar de forma ferotge al pla econòmic de Cerdà des del moment que el van conèixer a mitjan 1860. El seu manifest de 8 de gener de 1862, presentat en el moment de la discussió del Projecte Posada Herrera al Senat, el desqualificava només per la seva vinculació amb les propostes cerdàniques. Era una interpretació fidel a l'esperit de la llei, però no a la lletra.

©Joan Vidal i Ventosa / AFB

“Les tesis higienistes es difonen per la degradació dels habitatges, i els avantatges de la zonificació, pels problemes derivats de la multiplicació de les fàbriques”.

Els articles 11 i 12 del projecte, els relatius a l'expropiació forçosa per causa d'utilitat pública, reproduïen la norma dictada per a la Puerta del Sol i recollida en la proposta del consistori barceloní. Els propietaris, en canvi, els presentaven com una “adopció implícita” de la base 2a del pla econòmic de l'enginyer: “Expropiación de dos zonas laterales de 20 a 30 metros de anchura cada una a más de la expropiable para vía pública en el interior de la ciudad”. En una mena d'apèndix documental, al final de l'escrit, s'inseria una traducció castellana del decret francès de 16 de març de 1852 i, fet que resulta encara més il·lustratiu de les intencions dels firmants, el decret de 2 de desembre de 1858 del Consell d'Estat.

El juliol de 1862 el Govern espanyol va retirar el projecte de llei; la decisió va ser vista a Barcelona com la renúncia definitiva a una llei parlamentària reguladora de la urbanització de l'Eixample i de la reforma de la ciutat. La manca de la llei no va impedir el llançament de l'Eixample. La reforma, en canvi, no va prosperar. L'actitud de Cerdà davant la tradició urbanística local és raonable. No la ignora; l'avalua críticament, en

pren una part i en rebutja una altra. La desqualificació negativa de la ciutat construïda i la voluntat de posar els fonaments d'una manera nova de fer ciutat no exclouen aprendre i aprofitar-se de l'experiència adquirida en una Barcelona que, abocada a un procés accelerat de transformació, en pateix els problemes, segueix i admira les innovacions sorgides fora i acumula frustracions perquè no pot aplicar-les en el lloc. En aquest context es gesta l'obra de Cerdà.

No és una tesi nova, però recordem unes fites i assenyallem un fil argumental.

El 1771 un decret del capità general va obligar a demanar el permís municipal per fer obres a la ciutat: era l'ocasió per fixar l'alineació de la casa i dictar unes ordenances figuratives mínimes; unes multes relativament elevades per als contraventors van completar el sistema. No hi havia res de nou en aquest muntatge, però aquesta vegada la institució va arrelar i va créixer; el mestre d'obres va recollir i ordenar la informació; per connectar el tècnic amb l'executiu municipal, es va crear una comissió de regidors permanent i espe-

©J.E. Puig / AFB

En aquesta pàgina i a l'anterior, dos moments de la gran transformació de Barcelona engegada per Cerdà: la Rambla de Catalunya en la dècada dels 80 del segle XIX, en plena explosió del Pla d'Eixample, i l'obertura de la Via Laietana a través de la ciutat vella, l'any 1908.

cialitzada. Aquesta Junta d'Obreria, la primera materialització de les oficines municipals d'urbanisme, va ser la responsable de la reforma del carrer de l'Argenteria.

La qüestió social del segle XVIII

L'expansió setcentista, coetània de la creació del registre d'obreria, assoleix els màxims a partir del 1785. Llavors la consciència dels canvis alimenta el debat sobre la ciutat. Com a la capital francesa, la reforma urbana és la "qüestió social" de l'època i el debat convoca tots els punts de vista. A Barcelona, les tesis higienistes es difonen per la degradació dels habitatges, i els avantatges de la zonificació, pels problemes derivats de la multiplicació de les fàbriques. La tesi de la coerció de les muralles com a causa directa de l'atapeïment i de l'obsolescència de l'espai urbà s'enuncia a finals del segle XVIII. Aviat, el programa urbanístic i l'antimilitarisme exacerbats esdevenen un component essencial de la versió barcelonina de la revolució liberal.

La crisi bèl·lica europea i espanyola va imposar un parèntesi que, en el camp econòmic i polític, s'allargaria fins al decenni dels anys trenta. Però el 1817 l'obreria municipal va plantejar la necessitat d'un plànol general d'alineacions de la ciutat i va discutir la manera de fer-lo. Les ordenances parisenques de 1783-1784 havien promogut alhora la idea de pla general i creat l'instrument legal: l'aprovació del plànol per la superioritat convertia les alineacions consignades en obligatòries per a la propietat i obria el pas a l'acció dels agents públics.

Era un salt qualitatiu evident i va ser una referència constant per a Barcelona en la primera meitat del segle XIX. Però

les formes adoptades –una suma de plànols d'alineacions per carrers, de millores modestes i puntuals i la subordinació als interessos mesquins de la propietat– van marcar les distàncies entre la capital d'un estat i una ciutat emprenedora. A l'antiga ciutat comtal no va haver-hi mai un plànol global d'alineacions aprovat amb les prescripcions tradicionals a França que el règim liberal havia actualitzat. Només per això, l'aprovació del plànol de 1859 té una transcendència històrica, que no hauria d'anul·lar el desencís posterior. El consistori d'una ciutat no capital, doncs, no va poder comptar ni amb col·laboració tècnica i financera de l'Administració estatal, ni amb la promulgació de la legislació requerida per a la modernització de la ciutat.

Tanmateix, no es van estalviar esforços per nuar una certa complicitat amb Madrid i per influir també en matèria urbanística sobre el Govern central. Després del moment dolç del Bienni, la represa de 1859 va aparèixer per a les dues parts, sens dubte, com la gran oportunitat. A Barcelona, el mateix impuls va animar la proposta de reforma de la llei d'expropiació de 1836 subscripta per l'autoritat municipal i l'ambició cerdaniana de convertir els preceptes del pla econòmic de l'eixample i la reforma de la seva ciutat en una llei estatal. En no triomfar, les normes consuetudinàries, conegudes i acceptades per tots els agents urbans, incloent-hi els propietaris, van ser suficients per engegar l'eixample; no sense problemes, és clar, i un tipus d'eixample determinat. **M**

Cerdà ha marcat decisivament el desenvolupament de Barcelona, però s'ha d'evitar veure en l'Eixample una obra d'autor. La seva actitud va ser contrària a l'urbanisme d'autor propi dels arquitectes, i va entendre el seu projecte com a model ideal.

La ciutat del XIX i el pensament modern

Text **Manuel Guàrdia Bassols** E.T.S. Arquitectura del Vallès - UPC

Cerdà va concebre el seu pla com una eina que havia de permetre abordar sistemàticament principis operatius de caràcter jurídic i econòmic, amb capacitat d'adaptar-se a les diferents realitats. Tractava d'evitar les aproximacions casuístiques que responien als problemes amb solucions de tipus particular i adoptava una aproximació netament "antiesteticista".

L'aprovació del projecte va ser parcial, ja que ni va desaparèixer la Ciutadella ni va ser possible unificar la gestió en mantenir-se les divisions municipals i, ja des dels primers passos de l'Eixample, van caldre adaptacions. Les mateixes intervencions de Cerdà, com a facultatiu assessor de l'Estat entre 1860 i 1865, palesen que no va tenir cap inconvenient a modificar-lo, adaptar-lo i millorar-lo, sempre que no se n'alterés l'estructura general. El seu plantejament sistemàtic, amb les seves previsions gairebé abstractes pel que fa a circulació i traçat, sovint esquemàtic o ambigu en la definició dels detalls, va configurar un quadre comprensiu, considerablement flexible, capaç d'adaptar-se a un desenvolupament històric difícil de preveure i capaç d'absorbir modificacions notablement crítiques amb el projecte. Va posar, en definitiva, les bases del camp i de les regles de joc de l'urbanisme barceloní.

De fet, aquesta és la lectura que se'n farà des de la ciutat: "El proyecto Cerdà fue establecido y empezó a desarrollarse, pero no prefijó ni prefija el que dicho plano estuviera exento de tener que sufrir grandes reformas a medida que adelantan las épocas, en las cuales los adelantos de ornato y de vida interior y política de los pueblos exigen modificaciones perentorias que forzosamente imponen" (*La Vanguardia*, 25 de gener de 1887).

Aquesta mena de comentaris no ens sorprenen quan recordem que l'aprovació governativa del projecte Cerdà no va ser ben rebuda a Barcelona. En tot el debat, en les bases, les propostes i els projectes inspirats per les instàncies locals, la idea de modernització de la ciutat que es perfilava era ben diferent de la que proposava el projecte de Cerdà. D'entrada, privilegiaven l'àrea entre Barcelona i Gràcia, ver-

tebrada pel ja existent passeig de Gràcia. Una nova àrea central pròpia d'una capital moderna, on s'havien de concentrar les intervencions d'ornato i les residències més privilegiades. La imposició del projecte Cerdà no suposava, com és lògic, la renúncia a aquestes aspiracions. De manera que el projecte no va ser únicament erosionat per la resistència dels interessos privats, sinó que va ser objecte d'una activa i continuada reinterpretació impulsada pels nuclis dirigents.

Tot i que va ser un marc urbanístic molt contestat fins ben entrat el segle XX, va determinar profundament i visible la forma de la ciutat i, a través de la seva influència en la definició d'un marc legislatiu, va condicionar decisivament les pràctiques urbanístiques a Barcelona i a les grans ciutats espanyoles, pràcticament fins al 1956.

Una arrencada difícil, 1859-1870

Els deu anys que van seguir a l'aprovació del projecte d'Eixample no van ser de ràpida construcció, sinó de lenta superació d'obstacles, de resistències, de temptejos i de revisions. A la novetat dels reptes, a la manca d'un marc legislatiu apropiat i a les limitacions econòmiques, s'hi afegien la persistència dels límits municipals, que fragmentaven la unitat del projecte. La mateixa permanència de la Ciutadella hipotecava un sector clau del projecte previst per Cerdà. De manera que es va concentrar l'esforç sobre l'àrea més immediata a la ciutat vella i la dreta de l'Eixample que, des dels debats previs a l'aprovació, sempre s'havia vist com l'eixample natural de la ciutat.

Des de l'Ajuntament es van tractar d'impulsar algunes modificacions per introduir propostes que ja estaven presents a les bases del concurs d'eixample. Per exemple, aprofitant la titularitat pública de l'espai ocupat per les muralles i els glacis, es va proposar obrir amplis bulevards com a cinturó higiènic. Aquesta iniciativa va ser abandonada per la manca de col·laboració governamental, que va propiciar una ràpida privatització dels solars. L'aparició de societats immobiliàries amb gran capacitat financera va contribuir a un pri-

©Antoni Esplugas / AFB

La plaça de la Universitat durant els anys de preparació de l'Exposició Universal de 1888, quan es va fer evident que els aspectes més visibles i celebrats de la modernitat eren prou diferents dels que preocupaven Cerdà.

mer impuls constructiu a l'Eixample entre 1861 i 1863. El context era, però, de crisi econòmica, i aquesta va arribar al seu punt més dramàtic la primavera del 1866, amb la fallida de la totalitat de les companyies ferroviàries catalanes i l'ensorrament del mercat borsari barceloní que va arrossegar les noves societats immobiliàries. Va ser una crisi que va deixar una profunda empremta en la corba de construcció a Barcelona i que va marcar un abans i un després en la psicologia col·lectiva.

En conjunt, aquesta desena d'anys van ser d'escàs creixement de l'Eixample, si es comparen amb el període següent. A les dificultats econòmiques s'hi afegien les derivades de la manca d'instruments operatius que permetessin resoldre els problemes tècnics i econòmics per portar a terme el projecte. Les limitacions de la llei d'expropiació de 1836 van fer impossible l'endegament de la reforma interior, que era una part substancial del projecte, de la mateixa manera que no van permetre garantir en l'àrea d'eixample la reserva de sòl per als equipaments previstos per Cerdà. El marc legislatiu tampoc no facilitava la compensació de càrregues i beneficis entre els propietaris, un altre obstacle important per a l'endegament efectiu de l'acció privada. La Ley de Ensanche de Poblaciones, de 29 de juny de 1864, es va aprovar ja en un

context advers i, si bé és veritat que oferia noves eines, no va facilitar els mecanismes expropiatoris necessaris. Va deixar així de banda la qüestió de les reformes interiors, bloquejant la possibilitat d'una renovació efectiva de les "ciutats reals" i, com a alternativa, va potenciar la construcció dels eixamples entesos com un pal·liatiu al problema de l'habitatge, que era apressant en totes les grans capitals espanyoles. Amb aquest marc legislatiu, resultava inevitable l'erosió progressiva dels espais i equipaments públics previstos per Cerdà, especialment els parcs.

La solució que es va donar al solar de la Ciutadella és un bon exponent de la reinterpretació activa per part de les autoritats municipals del projecte aprovat de Cerdà.

Els arguments per recuperar els terrenys de la Ciutadella durant els primers anys es basaven en la seva localització estratègica de cara a l'expansió del barri portuari, mercantil i industrial de la ciutat. Quan la Revolució de Setembre de 1868 va permetre que fossin restituïts a la ciutat, les expectatives havien canviat significativament i no s'advertia cap oposició que s'hi construís un gran parc. El projecte de Fontserè afectava aspectes substancials del projecte de Cerdà. Si Cerdà entenia la ciutat com una plataforma d'inter-

canvi entre les rutes terrestres i marítimes, Fontserè renunciava a l'espai més estratègic i bloquejava la connexió de la via Meridiana amb el port. El mateix projecte responia menys a la imatge d'una ciutat industrial o a la lògica de funcionament que defensava Cerdà i aspirava a configurar el parc com a espai de sociabilitat, expressió de valors cívics i de representació de les elits urbanes, un espai que “acabava” i monumentalitzava la ciutat més central i accessible.

L'explosió de l'Eixample (1870-1885)

Tot i les condicions econòmiques canviants, el període que s'obre amb la devolució del solar de la Ciutadella i que finalitza el 1885, quan es decideix celebrar l'Exposició Universal, va ser sense cap dubte decisiu en la formació de l'Eixample i en la modernització de la ciutat. Un llarg cicle d'auge econòmic i de construcció massiva que, entre altres coses, va omplir la part més valuosa de l'Eixample entre el passeig de Gràcia i el passeig de Sant Joan, va consolidar l'àrea econòmicament més modesta entre els nous edificis de la Universitat i del Mercat de Sant Antoni i va fer aparèixer del no-res el barri del Poble Sec. Si el creixement al terme municipal va ser considerable –la població va augmentar un 50%–, el del conjunt dels municipis del Pla ho va ser encara molt més –va créixer gairebé un 75%. Probablement, l'*Oda a Barcelona* de Verdaguer, de 1883, és l'expressió més exaltada i perfecta de la sorpresa per la sobtada, gairebé explosiva, expansió de la ciutat.

Tot aquest creixement essencialment residencial gravitava, en definitiva, sobre la ciutat vella, que concentrava tota l'activitat. En línia amb el que s'estava realitzant en altres ciutats europees, Àngel Josep Baixeras va projectar i impulsar una reforma interior que incorporava les vies previstes per Cerdà en una proposta molt més ambiciosa. Va perseguir un canvi del marc legislatiu i, l'any 1879, el tema de la reforma de grans poblacions va ser incorporat a la nova llei d'expropiació forçosa. El mateix any l'Ajuntament de Barcelona va posar en marxa el procés administratiu corresponent. Malgrat les expectatives que va generar, l'abast desproporcionat de les intervencions que exigia, les resistències dels afectats i la manca de recursos van portar la reforma a un atzucac.

L'Ajuntament, ben conscient de les limitacions que li impedien atacar les iniciatives més urgents de la ciutat consolidada i incapaç de dotar l'Eixample de la xarxa d'espais públics i equipaments previstos per Cerdà, es va dedicar a eliminar obstacles i estrangulacions, que limitaven l'acció privada, i es va concentrar en un conjunt molt concret d'in-

“El projecte de Cerdà no va ser únicament erosionat per la resistència dels interessos privats, sinó que va ser objecte d’una activa i continuada reinterpretació impulsada pels nuclis dirigents”.

A la pàgina anterior, de dalt a baix: el Passeig de Gràcia els anys 1870-1879, el passeig de Colom una dècada més tard, i la plaça de Catalunya –un espai no previst en el Pla d’Eixample de Cerdà– l’any 1890. Aquest període va ser decisiu en la formació de l’Eixample i en la modernització de la ciutat.

tervencions que vorejaven la ciutat vella on eren mínimes les necessitats d’expropiació: moll de la muralla, passeig de Colom, solar de l’ex-Ciudadella, passeig de Sant Joan, obertura de les connexions entre ciutat vella i Eixample, com els carrers Ludovico Pío, Bilbao i Portal de l’Àngel... Entre aquestes iniciatives destaca la preocupació per transformar la plaça de Catalunya en el centre d’una autèntica “capital moderna”, que caracteritzaria tot el període.

Al marge de la construcció residencial privada, van ser decisives les inversions en infraestructures, com ara l’endegament definitiu de les obres del port i la reordenació dels enllaços ferroviaris, portats a terme el 1882. El traçat dels enllaços mostrava la voluntat d’orientar el creixement de l’Eixample a establir una barrera definitiva a l’expansió cap a llevant, mentre que el pas deprimat pel carrer d’Aragó feia permeable aquesta via per no obstaculitzar el creixement de l’Eixample cap a Gràcia. Al mateix temps, la revolució tècnica dels sistemes de distribució d’aigua, de gas, d’electricitat, de telèfon i, sobretot, de transport, va provocar una redefinició de l’espai urbà. L’examen de les diverses xarxes tècniques mostra l’empenta decisiva d’aquest període. El cas més exemplar és el dels tramvies, el primer cicle de construcció del qual es va desplegar entre 1872 i 1884 i que configurava una xarxa bàsica que servia intensivament el sector central de l’Eixample. Entre 1867 i 1882 es van formar les primeres companyies de proveïment d’aigua corrent, el 1870 es va realitzar la gran conducció d’aigües de la conca de Dosrius i el 1882 es va crear, per absorció, la Societat General d’Aigües de Barcelona, que unificava els diversos cabals d’aigua. Com que es tractava de serveis públics, amb un relatiu control municipal, però també de societats privades tecnològicament de “punta” que obeïen a lògiques empresarials, s’orientaven per criteris de solvència dels usuaris, de manera que van anar reforçant la qualificació de les àrees urbanes més privilegiades. La Rambla, les principals vies que vorejaven la Ciutat Vella, la plaça de Catalunya i la dreta de l’Eixample eren les àrees més ben servides: les noves xarxes tècniques remarcaven la nova vertebració de la metròpoli.

L’experiència de la metròpoli

Durant aquests anys, la formació de l’Eixample seguia les línies traçades per Cerdà. Però l’experiència s’allunyava força del que podien imaginar Cerdà i els de la seva generació. L’Eixample, com el ferrocarril o el vaixell de vapor, havia deixat de ser una promesa d’un futur anunciat per formar part d’una experiència urbana saturada de novetats, en la qual confluien l’acumulació d’innovacions tècniques, noves

manifestacions de l’oci i noves formes de consum. El telègraf, els diaris, les revistes il·lustrades, el culte creixent a les novetats, van contribuir al fenomen essencialment cosmopolita de la modernitat. No deixa de ser significatiu que el 1878, quan finalment es va realitzar l’enllaç de ferrocarril Portbou-Cervera, Barcelona estava solament a un dia de París. Però el moment crucial de condensació i impuls seria el de la preparació i celebració de l’Exposició Universal de 1888. Va ser aleshores que va resultar més evident que els aspectes més visibles i més celebrats de la modernitat eren bastant diferents dels que preocupaven Cerdà. El port i les estacions de trens eren llavors simples qüestions tècniques; resultaven més ostensibles els tramvies, els nous hotels, els grans magatzems, els aparadors, els anuncis, el mobiliari urbà, la il·luminació elèctrica, els tasconats de fusta o la visibilitat d’una moda canviant. Es tracta d’aspectes que equiparaven Barcelona amb les grans capitals modernes i en qualificaven el paisatge urbà. La plaça de Catalunya, que Cerdà no havia previst i que havia de ser el nou centre modern de la ciutat, havia de contenir “[...] unos edificios que además de permitir la circulación libre en todos los conceptos, puedan destinarse a tiendas, almacenes, cafés y restaurantes [...]”.

Davant d’aquestes expectatives, l’aspecte de l’Eixample no semblava aleshores gens apropiat: “Sólo se ven manzanas más o menos regulares en su capacidad, pero en la forma vienen a ser casi simétricas. Todos los cruces puntos visuales se ven iguales, cansancio, hastío. Eso no pasa en las grandes ciudades donde la visual estratégica y perspectiva artística se estudia con tanto esmero para evitar dicho defecto” (*La Vanguardia*, 9 de febrer de 1887). Proposen “la reforma de ornamentación y visualidad, puesto que es indudable que la monotonía enorme, que se encuentra al cruzar las calles de la nueva Barcelona, abruma en el vacío, pues la monotonía es uno de los defectos principales que se tratan de corregir” (*La Vanguardia*, 25 de gener de 1887). Uns quants anys després, Puig i Cadafalch, en les seves propostes per a *La Barcelona dels anys a venir*, el declarava “un dels horrors més grossos del món” i el comparava amb les galeries de nínxols dels cementiris.

Actualment, els edificis modernistes semblen consubstancials al paisatge de l’Eixample, però són, de fet, la resposta a aquestes valoracions: autèntics manifestos en contra de Cerdà d’una generació que l’apreciava molt poc. Són també una de les proves més ostensibles de la capacitat d’adaptació d’un marc urbanístic determinant que segueix, avui, estructurant el cor de la nostra metròpoli. **M**

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Urbs i conurbació

Amb la seva aposta per un eixample il·limitat, el Pla Cerdà es va constituir com a pauta que permetia avançar en la creació d'una metròpoli més circulable, higiènica i igualadora i en la formació d'una capital moderna.

Els tres cicles metropolitans de Barcelona, 1859-2009

Text **Joan Roca i Albert** Director del Museu d'Història de Barcelona

Comptar o no comptar amb una esfera de decisió política adient al seu espai metropolità sembla una qüestió cada cop més rellevant a l'hora d'abordar el potencial de les grans ciutats, en un moment de canvis intensos d'abast mundial. Dilucidar quina és l'escala adequada sol ser el primer escull a l'hora de plantejar el tema: sovint es produeix una confusió entre la realitat d'una àmplia regió urbana multipolar –la regió metropolitana– i la no menys evident existència d'una conurbació central molt més entreteixida i compacta. La celebració dels 150 anys del Pla Cerdà potser pugui propiciar una reflexió sobre els cicles metropolitans de Barcelona en una perspectiva de més llarga durada.

La primera metròpolis

En una ciutat que havia acumulat el saber fer d'una modernització urbanística intramurs, així com un notable potencial cultural i tècnic per proposar alternatives, finalment es va aconseguir que l'any 1854, durant el Bienni Progressista, s'autoritzés l'enderroc de les muralles. El debat sobre la reforma i l'eixample de la ciutat va ser molt viu, fins que el 1859, enmig de múltiples tensions locals i entre l'Estat i el govern municipal, va guanyar la partida el Pla Cerdà.

S'ha parlat molt de les característiques formals del pla, i fóra bo aprofitar la commemoració d'enguany per estudiar més el procés històric en el qual va néixer i es va desenvolupar materialment. Amb la seva aposta per un eixample il·limitat –és a dir, que s'havia d'estendre més enllà dels límits municipals de l'època–, el caràcter metropolità del Pla Cerdà va revelar amb el pas del temps la seva capacitat per encaixar, millor que d'altres plantejaments alternatius, les necessitats del desenvolupament de la ciutat. El pla es constituïa com una pauta que permetia avançar alhora en la creació d'una metròpolis més circulable, higiènica i igualadora i en la formació d'una capital moderna, amb uns resultats que es van anar concretant en funció de les capacitats i el captament dels diferents agents urbans, públics i privats. Una pauta suficientment valuosa per portar a plantejar-se que, si no es formalitzava un àmbit de decisió política a la seva

mateixa escala metropolitana, el Pla resultava inviable: per això és tan rellevant la qüestió de les agregacions de municipis.

Tanmateix, la unificació municipal de la primera metròpolis no va ser fàcil. Va haver d'esperar des de la seva formulació inicial el 1876 per Rius i Taulet –artífex també de l'Exposició Universal de 1888– fins a la conjuntura propícia de 1897. En aquesta última data, el poder municipal va trobar l'oportunitat per obtenir una nova dimensió política per a Barcelona aprofitant la debilitat del Govern de Madrid, que necessitava més recursos per finançar la guerra de Cuba. Un cop efectuada, la unificació municipal va debilitar les xarxes del caciquisme local controlades pels partits dinàstics i va catapultar els nous partits moderns: la Lliga i els republicans es van convertir en els principals antagonistes d'una arena política renovada.

L'energia de fusió alliberada per aquesta unificació política sobre la base del Pla Cerdà va ser suficient per acomodar fins i tot propostes que, contradient els seus principis, propugnaven una ciutat menys isotròpica i més monumental: una capital *beaux arts*. El Pla Jaussely, glossat amb entusiasme per Puig i Cadafalch i Eugeni d'Ors, en va ser l'esquema, i una segona exposició internacional, de la qual es parlava amb fervor des de 1905, en podia ser el catalitzador. Però el Pla Cerdà, malgrat les crítiques que rebia, va resultar una base imprescindible i va resistir bé l'embat. La seva solidesa va permetre que en determinats espais es produïssin les operacions que cercaven una major capacitat de representació urbana, sense per això posar en perill les línies mestres de la ciutat.

Mentre la metròpolis es transformava amb els canvis tècnics associats a la Segona Revolució Industrial, una nova monumentalitat prenia cos al centre de l'Eixample, del modernisme al noucentisme i més enllà. En la trajectòria que va de la Casa de les Punxes a la Casa Pich i Pon, Puig i Cadafalch encarna millor que ningú aquest *continuum* de voluntat representativa, que es va convertir en tot un programa urbanístic en el cas de la Via Laietana, prevista des del Pla Cerdà, que el 1908 va començar a obrir-se a través del

nucli antic. La nova avinguda es bastiria amb grans construccions *Chicago Style* i al seu pas vora les seues històriques del poder civil i religiós es formaria un conjunt monumental estilitzat: el Barri Gòtic.

Si de l'aprovació del Pla Cerdà a la consumació de la unificació municipal la qüestió central havia estat el creixement, en aquesta segona fase del cicle metropolità el focus del debat es desplaçava cap a la requalificació i la formulació d'eixos i nodes de nova centralitat: de la Via Laietana a la plaça d'Espanya, amb l'Exposició ubicada a Montjuïc. Tanmateix, Barcelona continuava creixent. La metròpolis realimentada per l'electricitat, el motor d'explosió i el telèfon ja s'expandia fins i tot més enllà del nou terme municipal. Durant el primer terç del nou-cents la ciutat va passar del mig milió al milió d'habitants.

La segona metròpolis

Als anys vint, els problemes generats per aquest creixement que tornava a vessar per sobre del límit polític de la ciutat van acaparar de nou l'atenció. En els temps de la segona exposició de Barcelona, celebrada finalment l'any 1929, ja es parlava d'una Gran Barcelona, concebuda, però, de manera distinta pels germans Rubió i Tudurí i pels joves admiradors de Le Corbusier que van formar el GATCPAC.

Van arribar els temps de la República i els plantejaments esbossats pels germans Rubió i Tudurí van tenir ocasió de desenvolupar-se per encàrrec de la Generalitat, seguint la línia del *Regional Planning* nord-americà. Des d'aquest punt de vista, el creixement de Barcelona no havia de cristal·litzar en una vasta conurbació, sinó que havia de conformar un anell al voltant de Collserola, amb localitats de grandària mitjana i amb ciutats jardí, separades per franges verdes. En suma: una metròpolis amb un pes destacat de "la caseta i l'hortet". Aquest plantejament traduïa els recels dels noucentistes i de la Lliga davant la gran metròpolis obrera, i també podia satisfer les aspiracions de les incipients classes mitjanes i dels sectors anarquistes partidaris d'una vida més comunitària i rural.

Per als joves arquitectes del GATCPAC, en canvi, Barcelona s'havia de preparar per ser l'organitzada capital industrial i obrera d'un Estat català autònom dins l'Espanya republicana. Aquesta era la base de la proposta coneguda com a Pla Macià, que zonificava l'expansió urbana en paral·lel a la costa i proposava ordenar el creixement amb grans blocs disposats en una quadrícula que tenia un mòdul nou vegades més gran que el proposat per Cerdà: un canvi de mòdul que reflectia tota una altra concepció de la ciutat.

Ambdues propostes deixaven en suspens la fórmula del govern urbà, per bé que hi eren implícits tant el temor a la gran urbs política en el cas dels Rubió i Tudurí com l'apel·lació a un poder fort, mig local i mig nacional, en el cas del GATCPAC. Mentrestant, els edils dels nous ajuntaments republicans, enfrontats als problemes del creixement, començaven a imaginar un govern metropolità. Al congrés municipalista celebrat l'any 1933 es va parlar del "gran municipi de la Gran Barcelona", d'un "nucli d'acció municipal" amb competències en urbanisme i en els serveis urbans format per Barcelona i nou municipis més que eren –es deia– "susceptibles d'una agregació, més o menys llu-

nyana", a la ciutat.

Va arribar la guerra sense que res s'hagués pogut concretar i la prevenció del franquisme envers Barcelona, símbol de l'obrerisme i el catalanisme, semblava condemnar la qüestió metropolitana a l'ostracisme. La realitat, tanmateix, era tossuda. Malgrat les restriccions i el desabastiment, Barcelona va reprendre aviat el camí del creixement migratori i industrial. L'empenta cap a una segona metròpolis es revelava més forta que els designis del règim, que a contracor va haver d'acceptar l'aposta de FIAT per Barcelona.

Els treballs per a un nou pla general es van desenvolupar paral·lelament a la construcció d'aquella gran fàbrica d'automòbils. Els primers SEAT van començar a circular el 1953, el mateix any en què s'aprovava el Pla Comarcal. Els autors d'aquest pla havien conegut de primera mà els debats urbanístics d'abans de la guerra i s'hi van basar a l'hora de perfilar, en un moment històric radicalment diferent, una solució que pogués respondre alhora als temors conservadors davant la gran metròpolis industrial i a la necessitat de construir habitatge popular i noves infraestructures a la perifèria.

El pla per a Barcelona aprovat l'any 1953 comprenia 27 municipis, però els seus esquemes mostren la voluntat de mantenir la màxima autonomia de les unitats territorials: el seu disseny de conjunt no era aliè a les preocupacions del *Regional Planning* dels anys trenta. En canvi, en el detall de les solucions urbanístiques i en les tipologies constructives per a les zones obreres, el pla reprenia les directrius de l'urbanisme funcionalista del GATCPAC.

La qüestió de la dimensió política de la ciutat inquietava molt el règim franquista. Al preàmbul del Pla Comarcal s'advertia contra l'emergència d'un nou ens urbà fruit d'una altra tanda d'agregacions; exactament el contrari del que el règim propugnava per a Madrid, on per les mateixes dates es va constituir el gran municipi actual.

El segon pla metropolità de Barcelona arrencava, doncs, sense el vigor del primer, el de Cerdà. Les seves insuficiències metodològiques i les notables pressions especulatives en van fer un instrument poc respectat. Al cap de vint anys de creixement desordenat, va resultar inviable continuar sense revisar-lo i sense un òrgan de govern a la seva mateixa escala: les previsions al respecte de la Carta Municipal de 1960 resultaven insuficients.

L'any 1974 es creava l'Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona. Malgrat la distància històrica, les condicions polítiques del seu naixement tenien quelcom en comú amb les que havien propiciat la unificació municipal de 1897. Es va tractar, en ambdós casos, de conjuntures favorables per a la negociació del municipi barceloní amb l'Estat. A les acaballes de la dictadura i amb els primers efectes de l'anomenada crisi del petroli, un govern estatal debilitat s'enfrontava a una Barcelona estrangulada pel caos urbanístic i punta de llança d'una Catalunya en plena ebullició social, cultural i política.

La revisió del Pla Comarcal, fins a la seva reformulació en el Pla General Metropolità de 1976, va ser molt polèmica. El procés va propiciar l'encontre entre les majories urbanes i les noves elits tècniques i clandestinament polítiques i va fer madurar el moviment veïnal. Començava a prendre cos el compromís social i territorial que, en els primers anys de democràcia municipal, es plasmaria en la consigna de

© Adolfo Zerkowitz / AFB

La trama de Cerdà a l'àrea industrial del Poblenou, en una imatge dels anys 1915 a 1929. Obrint l'article, a dalt, la plaça de Catalunya la segona dècada del segle XX, amb la casa Pich i Pon de Puig i Cadafalch a la cantonada, i una imatge de la Via Laietana al pas per la plaça de l'Àngel, entre 1925 i 1930. Puig i Cadafalch encarna un desig de monumentalitat que es prolongaria amb els edificis Chicago Style de la Via Laietana.

“monumentalitzar la perifèria” i “sanejar el centre”. Sense aquest combat per la ciutat, que va introduir en el joc polític les perifèries urbanes eixides de la immigració, no podria explicar-se tampoc l'èxit de la convocatòria veïnal per acudir des dels barris a la gran manifestació de l'11 de setembre de 1977 per l'autonomia de Catalunya. El pacte urbà va contribuir decisivament al pacte nacional de la Transició.

Si en el primer cycle metropolità la unificació municipal de 1897 havia propiciat un període de propostes requalificadores, la formalització institucional de la segona metròpolis, amb un òrgan de govern i un pla general revisat, també va alliberar un cabal d'energia notable. En un ambient intel·lectual i polític que amalgamava “noucentisme” i “socialdemocràcia”, la requalificació urbana a diferents escales seria l'objectiu per més de dues dècades: dels espais públics de la perifèria a la remodelació de Ciutat Vella, de les infraestructures impulsades pels Jocs Olímpics a les noves centralitats i els grans equipaments. I així com, a principis del nou-cents, Puig i Cadafalch podia donar curs a l'ànima monumentalitzadora perquè el Pla Cerdà, per molt que se'l posés en entredit, era ferm, en els anys vuitanta els valedors dels “projectes” enfront dels “plans” podien permetre's de qüestionar el planejament general precisament perquè aquest existia i era consistent.

Una tercera metròpolis?

Establir els límits polítics d'un nou govern urbà ha estat

sempre una decisió més jurídica i política que no científicotècnica. En els dos cycles metropolitans anteriors va ser l'àrea del pla general la que va prefigurar un nou espai de govern urbà, per bé que amb modalitats diferents. La Corporació Metropolitana es va revelar com una fórmula institucional més fràgil i menys legitimada que la unificació municipal de la primera metròpolis de finals del vuit-cents: va ser dissolta sense massa dificultats per les lleis territorials de 1987. La Generalitat es trobava aleshores en fase de consolidació i recelava de l'ús de la institució metropolitana no com un poder urbà, sinó com un contrapoder nacional. La diferència de color polític va fer la resta.

L'impacte de la desaparició del poder polític metropolità no es va notar d'immediat; els programes aprovats amb antelació encara podien impulsar la ciutat per un temps. Però des de mitjan anys noranta les actuacions van començar a mostrar símptomes d'una dispersió creixent. Els efectes d'aquest esgotament prematur del segon cycle metropolità s'han notat sobretot en la dècada present, d'intensa globalització tècnica, econòmica i humana.

Potser ara, quan el Pla Territorial de l'Àmbit Metropolità de Barcelona vegi la llum i contribueixi a enfocar les actuacions referides al conjunt de la Regió Metropolitana, serà un moment propici per abordar de nou la qüestió del govern de la seva conurbació central, la de Barcelona.

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Teoria i pràctica

Cerdà dissenya un projecte racional, ajustat al territori i flexible, capaç d'assumir modificacions sense perdre gens de rigor. L'edificació perimetral, el gran jardí central i la parcel·lació regular en són els elements fonamentals.

Els primers constructors o la fortuna de l'Eixample

Text **Joaquim Sabaté** Doctor arquitecte. Catedràtic d'Urbanisme a la UPC

Fotos **Lluís Sans**

No crec pas necessari insistir en la magna aportació d'Ildefons Cerdà a la disciplina de l'urbanisme, o en l'extraordinària qualitat de l'Eixample de Barcelona. En canvi, vull defensar que aquesta qualitat també descansa en una obra coral que modifica i completa notablement la proposta inicial de l'enginyer.

Amb Cerdà participen propietaris de terrenys, societats immobiliàries, regidors i tècnics municipals, arquitectes i mestres d'obres. I ho fan contribuint a definir aspectes tan centrals com la forma del parcel·lari o l'illa tancada amb pati regular; consolidant el model de la casa de renda i resolent de manera brillant el difícil repte de la casa en xamfrà, que esdevé l'element arquitectònic més representatiu de la nova ciutat; però també forçant l'increment d'altures o introduint elements no previstos inicialment, com els passatges. I tot això no suposa cap demèrit del seu autor, que aplega teoria i pragmatisme, que ha dissenyat un projecte d'un grau tal de racionalitat i ajust precís al territori, que el fa summament flexible, capaç d'assumir importants modificacions sense perdre gens del seu rigor. Considero que els primers anys suposen un procés de maduració i enriquiment del projecte i que els seus primers constructors contribueixen d'aquesta manera a la fortuna de l'Eixample.

La regularització del parcel·lari

Es pot afirmar que aquest procés comença fins i tot uns quants anys abans de la presentació del projecte, amb l'adquisició de terrenys per part dels qui pretenen anticipar els beneficis que ha de reportar l'extensió de la ciutat, la qual cosa en facilitarà l'arrencada. L'Eixample proposa una nova escala de ciutat, defineix una illa, unitat de projecte i gestió, molt més gran que les existents. I ho fa en un moment en què la propietat del sòl adquireix la seva condició moderna, en el qual es transita ràpidament d'un irregular cadastre rústic a un parcel·lari regular i adequat per consolidar el model de la casa de renda. El nou ordre urbà es tradueix en termes de negoci i, com que l'habitatge és objecte de canvi,

la seva base material, el sòl, es converteix en base de fixació de drets.

El pes dels propietaris i les empreses immobiliàries és molt determinant en l'arrencada de l'Eixample. Ben aviat assumeixen un paper protagonista en la discussió de les propostes de llei per fomentar l'edificació rebaixant els aranzels dels materials de construcció, així com en l'elaboració de la primera Llei d'Eixample.

La seva atenció se centra en tres aspectes fonamentals: l'aprofitament edificatori, la forma de costejar i repercutir el sòl necessari per als carrers i la divisió dels terrenys en solars edificables.

La irregular estructura cadastral constitueix un problema rellevant en la construcció de l'Eixample, sobretot a mesura que es comencen a ocupar terrenys més allunyats i en propietats de menors dimensions. Poc després de la promulgació de la Llei de 1864, es reuneixen a Barcelona els propietaris de terrenys de l'Eixample i nomenen una comissió per proposar al Govern els mitjans més apropiats per aplicar-la. Reconeixen, en els mateixos termes en què Cerdà ho ha fet tres anys abans, que els preocupen les dificultats que troba l'Eixample en el seu desenvolupament, que atribueixen a l'absència de normes clares per resoldre els inconvenients de la irregular estructura cadastral. Alguns propietaris ja han regularitzat els seus terrenys d'acord amb les bases proposades per Cerdà. Ell mateix ha procedit a la divisió de l'àmbit de les antigues muralles en parcel·les prèviament subhastades.

Davant de l'alternativa de la llei, els propietaris plantegen un sistema de condonació (cessió dels terrenys per a carrers, places i jardins i execució de la infraestructura a canvi d'exempció d'impostos). Així mateix, defensen que s'exigeixi la regularització de les parcel·les abans de sol·licitar la llicència. Consideren imprescindible aquesta parcel·lació regular en cada illa, i aquesta és habitualment i relativament senzilla durant els primers anys de l'Eixample, atesa l'existència de propietats de dimensions considerables. Les adquisicions de

terrenys faciliten l'impuls inicial de l'Eixample i la regularitat de les parcel·les edificables fa possible una ràpida consolidació de la casa de renda.

La definició de l'illa

Un dels aspectes que han suscitat més equívocs i controvèrsies, i que han alimentat interessants interpretacions, és el relatiu a l'edificació a les illes, així com les raons de la seva forma i mesura. S'ha defensat com a absolutament essencial per a Cerdà la disposició de blocs edificats d'escassa profunditat en només dos dels quatre costats de l'illa. Com a corol·lari d'això, es deriva que el seu tancament suposa una completa desvirtuació del model i la pèrdua d'una de les aportacions més substancials del projecte. Fins i tot alguns estudiosos avui dia continuen entestats en aquesta interpretació. I, de fet, una primera lectura de la memòria de l'avantprojecte, o de les mateixes ordenances que elabora Cerdà, pot semblar que els dóna la raó.

Ja fa més de vint anys, quan encara no se sabia on eren aquests documents ni se'n coneixia el contingut, vaig plantejar un argument totalment oposat: Cerdà acaba donant suport al tancament de l'illa i aquest tancament constitueix una de les raons de la qualitat de la ciutat resultant¹. Sintetitzo les raons que em van portar a defensar aquesta tesi.

Detinguem-nos en primer lloc en aquells textos de Cerdà que semblen invalidar la meua tesi. Com veurem de seguida, no s'han d'entendre com una aportació tancada i definitiva en la seva concepció de la nova ciutat. En totes les seves activitats, escrits i projectes es reconeix una característica clau de la seva intervenció: sempre contrapesa la força teòrica de les seves propostes amb l'experiència de la seva posada en pràctica. Sorpren la seva capacitat d'ajust i correcció contínua, fins i tot de renúncia a allò que no considera

estrictament substancial. Teoria i pragmatisme es donen la mà a fi d'impulsar el desenvolupament del seu projecte.

Durant el període en què és al capdavant de la seva execució, s'ocupa de canalitzar l'obra urbanitzadora, però també de cercar mecanismes per afrontar les dificultats que sorgeixen en la construcció de la nova ciutat. És per això que les seves ordenances s'han de llegir com el resultat d'un llarg procés, que arrenca amb la seva redacció inicial, o fins i tot abans, amb les reflexions contingudes en la memòria del seu avantprojecte, i es prolonga mentre dura la seva dedicació a l'Eixample.

Les alternatives del seu avantprojecte es basen en el coneixement exhaustiu de les condicions d'habitabilitat de la ciutat emmurallada (que el 1867 es tradueix en la seva *Monografia estadística de la classe obrera* i en l'atenció que dedica a tot allò que afecta la higiene pública. La correcció d'aquelles condicions d'habitabilitat "[...] que havien convertit Barcelona en la capital més insana del continent" esdevé el seu motiu de preocupació bàsic i l'objectiu que orienta totes i cadascuna de les seves reflexions. En funció d'això justifica les mesures i l'ocupació de les illes, la forma i distribució dels habitatges, i la mida i disposició dels jardins.

En el seu avantprojecte es mou encara amb una certa ambivalència entre diverses alternatives residencials. Tanmateix, una vegada comentades totes, escriu amb contundència: "[...] Ajudar més de dues cases les unes a continuació de les altres i, sobretot, tancar totalment l'espai d'una illa són monstruositats incompatibles amb la cultura del nostre segle". Aquesta afirmació sembla que no deixa dubtes respecte de la importància per a Cerdà de l'illa amb blocs aïllats, fins i tot malgrat que no la recull en la memòria del projecte, ni les seves ordenances aconseguirien de regular-la. Vegem, en canvi, els arguments a favor de la meua tesi. Un

Els Jardins de Jaume Perich, a l'illa del 657 bis de la Gran Via, un interior recuperat per a ús públic que abans havia estat ocupat per la fàbrica Colònia Tèxtil Rosal. A la pàgina següent, un degradat i sobrecupat interior a la zona de Gran Via - Rambla de Catalunya. Obrint l'article, un dels primers edificis de l'Eixample, a Roger de Llúria - Consell de Cent, restaurat i reconvertit avui dia en hotel.

pla de 1865, que recull les primeres construccions realitzades a l'Eixample, contradiu aquella suposada intenció del projecte, en un moment en què Cerdà en dirigeix l'execució i la seva signatura valida totes les sol·licituds per edificar. Veiem que els edificis s'aixequen en qualsevol dels costats de les illes i no triguen gaire a tancar-les completament.

Fins a quin punt es produeix amb això una transgressió del projecte?

O simplement s'encaixa aquest ajust amb una flexibilitat que descansa precisament en l'extraordinària racionalitat de la quadrícula?

Crec que hi ha moltes raons per considerar que l'ocupació de només dos costats de l'illa no constitueix una qüestió bàsica per al mateix Cerdà, que accepta –i fins i tot proposa– el model d'illa tancada amb un pati central. Vegem-ne algunes:

1. D'entrada, cal pensar que la reduïda ocupació de l'illa neix de les mateixes bases del concurs de 1859 (que estableixen que l'espai destinat a jardins sigui igual a l'edificat). Cerdà s'até a aquesta regla sobre espai lliure i construït. I aquesta ocupació es manté en valors relativament baixos durant els primers anys de l'Eixample i en els successius decrets que l'Administració promulga.

2. Però en les sis versions successives i diferents que Cerdà elabora entre 1859 i 1861, modifica la posició de les edificacions i en l'última recull un nombre més gran d'illes construïdes en tres i quatre dels costats. Els dibuixos s'han d'interpretar com una verificació dels seus principis, una magnífica conjunció de teoria i aplicació, de cara al manteniment dels seus aspectes essencials.

3. Convé recordar que el document que s'aprova, l'únic que té ratificació oficial, és un pla a escala 1:5.000, que només conté la definició del perímetre de les illes. En des-

apareix tota referència a les construccions i a la disposició d'aquestes en les illes i queda l'essencial, l'ajust precís del traçat dels carrers.

4. Un altre argument a favor de la importància relativa que té per al seu autor l'illa oberta és que a les seves ordenances de 1860 ni tan sols aborda com portar-ho a la pràctica.

5. A més a més, tots els reglaments de construcció del segle XIX es basen estrictament en la fixació d'alineacions. I Cerdà no pretén en cap moment alliberar-se de la disciplina del carrer. Les ordenances de les principals ciutats són ordenances de carrer. En funció de l'alineació, es fixen els paràmetres de les construccions. L'ordenació oberta i la seva regulació encara estan bastant llunyanes en el temps.

6. Un altre argument al meu favor és en el text *Cuatro palabras sobre el Ensanche dirigidas al público de Barcelona*, escrit al maig de 1861, quan a penes s'han aixecat una dotzena de cases i l'Eixample es posa en dubte. Cerdà estableix les bases per resoldre la reparcel·lació i reconeix com a edificable el perímetre complet de l'illa.

7. Mentre treballa com a tècnic responsable de l'Eixample, s'encarrega de fixar, des de la primera casa, alineacions i rasants i de donar la seva conformitat a cada sol·licitud d'edificació. Els seus informes autoritzen construccions en qualsevol dels fronts de l'illa. Fins i tot quan se'n va a Madrid el 1869 porta una llista completa dels 458 projectes aprovats, que amb el seu vistiplau ja ocupen tots els costats del perímetre de nombroses illes.

8. Igualment, va a favor de la meua tesi la seva proposta de parcel·lació i taxació per subhastar els terrenys de les antigues muralles, que realitza per encàrrec del Govern a mitjan 1861. Hi reconeix el valor equivalent dels quatre fronts edificables.

9. La seva tasca com a director facultatiu de la Sociedad

Fomento del Ensanche o els seus treballs per a particulars ens mostren una vegada més l'autor del *Proyecto de reforma y ensanche de la ciudad de Barcelona* renunciant a certs aspectes accessoris d'aquest per garantir el més important. Així, en un projecte de la Sociedad Fomento del Ensanche proposa un interessant model d'illa tancada pràcticament pels quatre costats.

10. Així mateix, la promoció de 211 cases que José Serraclara impulsa el 1867, en la qual hi ha indicis per suposar que hi participa, mostra un model de fileres de cases de dues plantes al llarg del perímetre de diverses illes i en passatges oberts a través d'aquestes.

Podria continuar afegint-hi més proves, però crec que n'hi ha prou amb les que he exposat per defensar que l'illa de Cerdà es basa en tres decisions fonamentals: les seves dimensions considerables, la definició construïda del seu perímetre i l'existència d'un gran pati central enjardinat. La força del perímetre i l'equilibrada proporció de la superfície de carrers, edificis i patis són a la base de l'extraordinària qualitat de la ciutat resultant i de la capacitat d'escometre'n l'execució. Disposar blocs aleatòriament en dos costats de l'illa no solament hauria fet inviable la proposta, ja que no es disposava d'instruments adequats de gestió, o l'hauria encarit notablement, sinó que hauria donat com a resultat una volumetria de dubtosa claredat. Ni el tancament de l'illa desvirtua el model, ni amb això es perd una de les aportacions més substancials del projecte, com crec haver demostrat. Una altra cosa és que a la fi del segle XIX es toleri edificar aquell jardí central que els primers constructors de l'Eixample han respectat escrupolosament. Però això són figures d'un altre paner.

Una de les decisions bàsiques de Cerdà és el tancament del perímetre de l'illa. Importa poc que els seus primers textos i dibuixos no la recullin. En canvi, des de l'inici de la seva execució insisteix en la disposició relativament homogènia

de l'edificació, remarcant molt especialment el xamfrà, segurament l'element més característic de l'arquitectura de l'Eixample. Cerdà reconeix, dibuixa i construeix illes completament edificades en tots els costats. En aquest sentit, és simptomàtic el dibuix que realitza a petició de la Junta Consultiva el 1861, quan amplia l'extensió del seu projecte més enllà del canal col·lector. En aquesta versió apareixen moltes illes edificades en tot el seu perímetre i poques en només dos costats.

Amb això està avançant en la seva solució per a la Sociedad Fomento del Ensanche: la disposició d'un gran pati central, una de les aportacions clau per a l'ordenació de l'illa. A la Gran Via el dibuixa com un pati comunitari, que se suma als jardins particulars de les plantes baixes. En diferents propostes posteriors i a través de les seves ordenances, estableix la seva considerable dimensió i el seu tractament com a espai enjardinat.

En definitiva, són l'edificació perimetral, el gran jardí central i la parcel·lació regular els elements fonamentals que la tasca continuada de Cerdà i dels primers constructors de l'Eixample aporta a la definició de la seva forma edificada.

El reconeixement dels passatges

Pel que fa als passatges, l'enginyer també s'hi acomoda amb total pragmatisme. En la memòria del projecte els rebutja de manera contundent, però una vegada més acaba acceptant l'aportació de diversos tècnics; els assaja en versions posteriors del seu pla o els incorpora en alguna de les seves propostes.

Els passatges constitueixen una de les aportacions més singulars que introdueix el desenvolupament de l'Eixample. Tot i no estar previstos en el projecte ni a les ordenances, no triguen a aparèixer, ja que plantegen la possibilitat d'obrir vies particulars. Resulta simptomàtica la

“De Cerdà, sorprèn la capacitat d’ajust i correcció contínua, fins i tot de renúncia a allò que no considera estrictament substancial”.

petició de l’Ajuntament que es permeti als particulars dividir les illes assenyalades en els plans mitjançant carrers recetes de deu metres d’amplària com a mínim⁷. El 1865, a penes quatre anys després d’haver-se aixecat la primera casa, el passatge Permanyer està pràcticament edificat; en un pla de 1877 ja se n’identifiquen una dotzena (Mercè, Méndez Vigo, Mercader, Domingo, Concepció...) i a finals de segle n’hi ha uns cinquanta, sobretot a Gràcia i Sant Martí. Generalment, tenen una amplària reduïda i els edificis són de caràcter unifamiliar, amb un o dos pisos entre mitgeres i amb un escàs desenvolupament de façana.

Diverses raons impulsen l’aparició dels passatges. Si la propietat no disposa de l’illa completa, però sí d’una extensió important, en pot treure més partit amb un passatge que incrementi el perímetre edificable. Amb l’escassa profunditat i altura de les primeres construccions, resulta rendible eliminar-ne una o dues al perímetre i disposar a l’interior de l’illa dues fileres de cases unifamiliars. També la demanda d’habitatge unifamiliar, de dimensions i cost reduïts, amb escassa repercussió del valor del terreny i de la urbanització, n’afavoreixen la ràpida extensió.

La casa de xamfrà

La casa de xamfrà constitueix l’element més representatiu de l’arquitectura de l’Eixample barceloní. La seva planta pentagonal i la magnífica perspectiva que ofereix el seu preuat emplaçament la fan, al seu torn, un repte difícil i desitjat, pel seu caràcter representatiu. Els millors palaus, les seus de les principals societats, hotels i equipaments miren d’ubicar-se en aquests solars. En els plans corresponents als primers anys s’observa la preferència per aquest emplaçament.

Es tracta d’un tipus de casa amb molta façana però amb dificultats per ventilar a la part posterior, per accedir al pati central, si les seves veïnes són profundes. Això, a més de la seva peculiar geometria en planta, fa que al principi es resolguin amb escassa profunditat, amb un gran pati al fons de la parcel·la. Un dels exemples més clars és el de les quatre cantonades Llària-Consell de Cent, promogudes el 1863. Amb doble crugia i sense patis interiors, amb prou feines superen els deu metres. Durant els primers anys, a penes un terç de les cases de xamfrà arriben als setze metres de fons, i a finals de segle, menys de la meitat. Com que tenen un ampli desenvolupament de façana, tampoc no necessiten patis interiors per resoldre adequadament la seva ventilació.

La distribució en planta es va enriquint amb la pràctica d’arquitectes i mestres d’obres, i fins amb esquemes ben senzills contribueixen notablement a la diversitat tipològica en l’Eixample.

L’edificació entre mitgeres, d’altra banda, constitueix l’alternativa més generalitzada i és aquella en què es consolida el model de casa de renda característic de l’Eixample. Es tracta d’una casa sensiblement més profunda que les de xamfrà o les aïllades, inicialment amb planta baixa i tres pisos i amb una distribució creixentment homogènia, que varia en funció de l’ample de la parcel·la. La regularitat de la planta, la seva amplària espaiosa i l’experiència acumulada³ permeten des del principi introduir patis de ventilació i guanyar profunditat i aprofitament.

No hem de veure de cap manera com a fruit de la cobdícia especuladora l’increment de profunditat fins als 27,90 metres, o d’altura fins a assolir planta baixa i cinc pisos, que recull l’ordenança de 1891. Crec que hem d’interpretar-ho com el resultat d’un assaig col·lectiu que ha durat trenta anys, fins a trobar les dimensions més adequades de l’arquitectura de l’Eixample.

Una prova d’això és que l’altura de les primeres cases queda per sota del que s’autoritza. Els límits de les ordres i decrets posteriors, la inexistència d’ascensors o l’escassa pressió edificatòria donen com a resultat construccions que de vegades no superen les quatre plantes, ni tan sols en aquelles fases en què les successives normes ho admeten⁴.

També és rellevant la tasca uniformadora de les societats immobiliàries⁵, o l’acord de diferents constructors en uns paràmetres comuns, fins a l’extrem d’igualar profunditats, ajustar la disposició dels patis i assajar esquemes distributius cada vegada més homogenis. Fins prop d’un terç de les edificacions en banda disposen el pati en la mitgera ajustat al del veí, i així en configuren un de més gran. Però, a més, moltes d’elles es construeixen amb projectes comuns, en grups de dues o més.

Crec que, una vegada més, la pressió d’aquests primers constructors de l’Eixample acaba definint una proporció ajustada entre carrer i façana, entre profunditat edificable i dimensió del pati central, i qualificant, així, el projecte urbànic més rellevant del segle XIX.

Notes

- 1 Vegeu *El proyecto de la calle sin nombre. Los reglamentos urbanos de la edificación Paris-Barcelona*, tesi doctoral presentada el 1986 i publicada a Barcelona el 1999 per Fundació Caja de Arquitectos.
- 2 Article quinze de les *Bases econòmiques proposades per l’Ajuntament Constitucional de Barcelona a la reina al desembre de 1862*.
- 3 Fonamentalment, als carrers acabats d’obrir Unió, Ferran i Princesa, així com a diverses places i carrers amb servituds arquitectòniques.
- 4 Entre 1862 i 1968 o des de 1879 fins a 1890.
- 5 *El Ensanche y Mejora de Barcelona, Fomento del Ensanche de Barcelona, La Constructora Catalana, La Catalana General de Crédito, La Caja Mercantil, El Cambio Universal*.

Els passatges constitueixen una de les aportacions més singulars de Cerdà al desenvolupament de l’Eixample, tot i que no estaven previstos ni al seu projecte inicial ni a les ordenances. A la imatge, el passatge Méndez Vigo que uneix els carrers d’Aragó i Consell de Cent.

La raó en la ciutat: el Pla Cerdà

Màquina de fer diners

L'Eixample va ser una important màquina de renda immobiliària. Mentre es feia dens i canviava, cada cop més lluny de les propostes de Cerdà, va perdre patrimoni històrico-artístic i equipaments escolars privats, i tampoc no va millorar la seva dotació pública.

El Pla Cerdà i el porciolisme: matrimoni de conveniència?

Text **Mercè Tatjer** Universitat de Barcelona
Fotos **Lluís Sans**

De trenta anys ençà s'ha escrit força sobre el Pla Cerdà. Deixant a part les notes aparegudes amb motiu del centenari del pla i de la recuperació de la personalitat del seu reconegut autor gràcies al llibre publicat el 1968 per Fabià Estapé, ha estat a partir del 1970 que nombrosos estudis n'han tractat els orígens i les característiques, així com els grans trets de la seva normativa urbanística, alhora que s'endinsaven en la figura del polifacètic enginyer de camins que va ser Ildefons Cerdà¹.

Tanmateix, l'Eixample té encara moltes "illes del tresor" per descobrir; és un espai més complex i polièdric del que hom podria pensar i va molt més enllà del Modernisme del Quadrat d'Or o de la seva consideració com la part més burgesa de Barcelona. L'Eixample popular i fabril de Sant Antoni, l'Eixample del Poblenou, els eixamples del Fort Pienc o el proper a la Sagrada Família són espais que tot just ara comencen a ser estudiats².

Carrers fixos, cases i usos canviants

Malgrat la seva aparença estàtica, l'Eixample va experimentar des de ben aviat grans transformacions i canvis, sempre mantenint la seva trama de carrers com a element fix i inamovible.

Els canvis ja van ser importants al primer terç del segle XX, quan la part més central de l'Eixample va començar a adquirir una nova funció. Durant diverses dècades havia estat un espai de residència burgesa, poblat per palauets i cases unifamiliars amb jardí, de nobles, d'industrials i de financers, o per edificis de poques plantes en què el principal, on vivia el propietari, es valorava tant per la possibilitat de ser vist com per la de veure; sovint acompanyaven aquesta part més benestant cases de veïns de lloguer de caràcter més mesocràtic i, fins i tot, popular. Malgrat tot, no gaire lluny dels espais residencials hi havia algunes fàbriques de sectors de les arts gràfiques (les editorials Montaner i Simón i l'editorial Espasa; fotogravats i tricotomia Thomas), mobiliari i decoració (tallers Masriera, tallers de mobiliari de F.

Vidal) o gèneres de punt. Alguns nous convents (Adoratius, Magdalenes, Penedides...), escoles religioses (Jesuïtes, L'Ensenyança, Escolàpies, Concepcionistes) i la reinstal·lació de fragments gòtics des de Ciutat Vella (església de Sant Miquel i claustre de Jonqueres a l'actual església de la Concepció, convent de Montsió –actual parròquia de Sant Raimon de Penyafort–, claustre del convent de Jerusalem a l'actual col·legi de Sant Miquel) havien contribuït a donar un to monumental i equipament religiós i escolar a la burgesia que hi habitava, alhora que esdevenien fites característiques de la trama igualitària del nou espai urbà de l'Eixample.

Aquesta part central mantenia encara una part de l'antiga funció d'oci (espais a l'aire lliure, cafès), però iniciava a poc a poc el camí cap a un espai terciari.

Aviat s'hi van bastir grans i capdavaners edificis d'oficines com La Unió y el Fénix (1927-1931) o les seues d'empreses com Nestlé (1934-1935). Seguint les que ja hi eren feia un temps (Camiseria Comas), s'hi van instal·lar més botigues de luxe, com la casa de modes Martí i Martí, oberta el 1916, o la joieria Roca, inaugurada el 1934. Al comerç s'hi van afegir seues d'institucions, com l'esplendorós i elitista Círculo Ecuestre (1926). Tots ells van esdevenir els primers símbols de la nova funció del Passeig de Gràcia.

La construcció de nous grans equipaments d'oci, com el teatre Coliseum (1923), i la conversió del palauet Marçet en teatre el 1934, marcaven un nou camí entre la monumentalització terciària i els moderns usos d'oci.

Paral·lelament, les noves ordenances municipals del 1923³ i del 1932 afavorien construccions amb alçades superiors (planta baixa més sis plantes i àtics) a les que fins aleshores s'havien permès a les construccions de l'Eixample (planta baixa més cinc plantes). Entorn del Passeig de Gràcia i la Diagonal hi apareixerien aviat edificis de més alçada: uns de noucentistes (Casaramona, Casa Sant Jordi), d'altres racionalistes (Casa Codina, edifici Astoria), i fins i tot la promoció d'un conjunt d'habitatges per a la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona (a la cruïlla Londres-Muntaner).

Aquesta nova ordenança, així com les obres públiques arran de l'Exposició del 1929 i algunes lleis d'habitatge (com ara la llei del 1935), van accelerar la urbanització definitiva de la Diagonal i de nous espais més enllà de l'Eixample central, cap a l'Esquerra de l'Eixample. A la Diagonal i els seus voltants, als edificis de caràcter monumentalista de gran alçada s'hi van afegir altres de racionalistes (Casa Espona). Al sector de Sant Antoni s'hi van bastir edificis de més alçada, noucentistes i art decó, i també racionalistes, que combinaven l'ús residencial als pisos amb l'ús industrial a l'interior de l'illa (casa impremta Riusset, del carrer de Floridablanca). Cap a la Sagrada Família, es van aixecar igualment un seguit d'edificis del mateix estil a l'avinguda de Gaudí i a diversos carrers propers (Casa Cardenal), alhora que la nova funció terciària comportava la transformació, el 1934, d'espais fabrils, com ara l'Editorial Henrich en seu d'Unicolor; mentre que en altres casos es mantenia la funció industrial. En aquesta part més perifèrica de l'Eixample, moltes de les noves edificacions responien perfectament al que J.A. Solans va assenyalar⁴: efectivament, les reduïdes dimensions –prop dels 50-60 m²– i les escasses millores higièniques introduïdes per les ordenances en la majoria de cases

de renda modesta les convertien en habitatges petits i poc saludres. Aquests habitatges havien guanyat ben poc respecte a les descripcions que Garcia Fària ja havia fet a finals del segle XIX en el seu balanç sobre la insalubritat dels habitatges de Barcelona, entre els quals va incloure els construïts a l'Eixample contravenint les propostes d'Ildefons Cerdà.

D'altra banda, entre els anys 1920 i 1930, a l'Esquerra de l'Eixample i a la part de la Sagrada Família es van construir, a la part del solar d'interior d'una casa de veïns, passadissos amb petits habitatges llogats a les classes més modestes⁵.

Quan les cases van començar a tenir barret

Als anys de la postguerra, la facilitat per construir en alçada i de dur a terme la remunta en els edificis existents, en uns anys d'escassetat de materials, va donar lloc a les primeres grans transformacions del paisatge de l'Eixample.

Grans conjunts de cases que es van acollir a les lleis de l'habitatge del 1944 i del 1948, i després a les de 1954, van substituir en alguns casos instal·lacions fabrils, i en d'altres, es van aixecar sobre solars encara sense edificar de la perifèria de l'Eixample central, en especial a l'Esquerra i cap a la

Al solar de l'antiga fàbrica Elizalde, del passeig de Sant Joan, la Caixa de Barcelona hi va construir un dens conjunt d'habitatges en lloc de fer-s'hi equipaments o zona verda. Obrint l'article, la torre coneguda com del Banc Atlàntic, de Francesc Mitjans i Santiago Balcells (1969), un dels dinou edificis singulars aixecats a l'Eixample durant el període Porcioles.

“La permissivitat, la tolerància, si no la corrupció amb què s’aplicaven les normes, van acabar per convertir l’Eixample en un dels símbols de la corrupció urbanística”.

Sagrada Família. El valor arquitectònic que van adquirir la majoria d’aquests conjunts construïts entre 1940 i 1956 va ser escàs, més enllà dels elements neoclàssics (columnes adossades, frontons...) que solien adornar unes façanes de paraments llisos i plenes de finestres.

Les remuntes, bastides en molts casos amb materials pobres i sense cap consideració respecte a la casa existent, van posar el “barret” a molts edificis⁶; d’altra banda, moltes cases reconstruïdes després dels bombardejos de la Guerra Civil, amb el suport de les noves lleis d’habitatge, van aprofitar per bastir més alçada de la que tenien. Tot plegat, aquestes circumstàncies va permetre una important rendibilització dels immobles.

La terciarització de l’Eixample central com a espai d’hoteles, oficines i seus de banca o d’empresa es va intensificar ràpidament. L’any 1952 ja estaven bastits dos dels nous emblemes de la ciutat de la postguerra: l’edifici del Banc Vitalici, que es va aixecar sobre el solar del palauet del marquès de Marianao⁷, i l’hotel Avinguda Palace, a la Gran Via.

A poc a poc, les seus de bancs i els hotels, així com els establiments de luxe (Loewe) i les seus d’institucions de l’època (la Falange Española va ocupar la seu del Círculo Ecuéstre fins a l’any 1947, quan s’hi va establir, fins fa poc, el Banco Hispano Americano), van avançar Passeig de Gràcia amunt fins a la Diagonal, on el Palau Robert, ocupat pel famós Julio Muñoz Ramonet, va ser tot un símbol dels nous temps.

El Pla Cerdà i el porciolisme

Amb l’arribada, el 1957, de Josep Maria de Porcioles i Colomer a l’alcaldia de Barcelona, la transformació de l’Eixample va esdevenir encara més ràpida i força més espectacular. Es pot afirmar que el porciolisme va contraure amb el Pla Cerdà un matrimoni de conveniència? Si això és cert, el matrimoni tenia precedents, tal com hem vist. D’altra banda, la conveniència es va establir, també, entre molts grups socials i professionals de l’arquitectura. Els hereus i propietaris de cases modernistes, les noves empreses constructors en especial –i no únicament la de Núñez i Navarro– i les classes mitjanes en demanda d’habitatge en una Barcelona en creixement econòmic i demogràfic, van afavorir la important transformació de l’Eixample ja construït i van contribuir a malmetre el que s’anava completant.

L’Eixample va esdevenir un espai on obtenir rendes fàcils del sòl, ja que comptava amb urbanització i era un espai central ben comunicat. Les ordenances van afavorir la construcció d’edificis de més alçada (planta baixa més set plantes) i que s’hi afegissin els àtics i sobreàtics⁸. A més a més, la per-

missivitat, la tolerància, si no la corrupció amb què s’aplicaven les normes –els habitatges il·legals als terrats, les grans terrasses i tribunes sobresortides al carrer, la continuada ocupació dels interiors d’illa amb edificacions fins i tot de dues plantes, les diverses plantes d’aparcaments subterranis–, en una ciutat sense democràcia municipal, acabarien per convertir l’Eixample en un dels símbols de l’especulació urbanística de l’etapa Porcioles.

A totes aquestes circumstàncies s’hi ha d’afegir, en especial a la dècada dels anys seixanta, la configuració de les idees porciolistes de la Gran Barcelona, que pretenia aconseguir una nova imatge de la ciutat desplaçant la indústria cap a les àrees de la Zona Franca, el Bon Pastor i la part interior del Poblenou⁹.

La Gran Barcelona de Porcioles, amb el suport de la Carta Municipal del 1960 –sol·licitada per Barcelona i que donava amplis poders a una alcaldia no democràtica–, apostava pel creixement en alçada i la densificació de l’Eixample i per la seva transformació terciària a la part central. Només cal assenyalar que dels 33 edificis singulars aixecats en aquells anys, dinou es van construir a l’Eixample, que havia d’esdevenir el CBD (el *Central Business District* del model nord-americà). Mentrestant, Porcioles programava la conversió del litoral industrial i d’oci popular en una àrea de sol i platja d’alt nivell, clarament manifestada en els dos grans projectes de la dècada dels anys seixanta vinculats al gran capital industrial i financer: el Pla de la Ribera (1965), obra d’Antoni Bonet Castellana, i el Pla Especial d’Ordenació de les Zones Sud-oest de Montjuïc (1964-69), obra del mateix arquitecte, en col·laboració amb Oriol Bohigas i Josep M. Martorell.

En aquesta línia es van elaborar diverses figures normatives sobre fiscalitat (impost de radicació, 1960) o de control de l’activitat industrial, que es van sumar als canvis de qualificació del Pla Comarcal del 1953, mitjançant els plans parcials que transformaven sòl d’equipament (zones verdes, escoles, etc.) i sòl industrial en residencial. Totes elles van contribuir a l’especulació i als grans beneficis del sector immobiliari, alhora que densificaven l’Eixample, igual que altres parts de la ciutat.

Respecte a les fàbriques, cal esmentar la construcció al solar de la fàbrica Elizalde al passeig de Sant Joan; en lloc de donar pas a equipaments o a zona verda, la Caixa de Barcelona hi va bastir un dens conjunt d’habitatges. La fàbrica de cerveses Moritz es reconvertiria en un nou edifici d’oficines i la fàbrica de teixits Blanch, situada entre els carrers de Calàbria i Rocafort, seguiria el mateix camí amb la construcció d’un gran bloc de pisos de Núñez i Navarro, que va privatitzar l’interior d’illa per a usos comercials.

Altres indústries de valor arquitectònic menys provat, com la fàbrica de teixits de Francesc Sans o la Frigo, ambdues al carrer de Casanova, o la d'alumini del carrer de Borrell amb Consell de Cent, donarien pas, davant de la perplexitat del veïnat, a conjunts d'habitatges de més alçada que la fàbrica existent, amb una pèrdua de sol i llum, i un fort increment de la densitat de població.

Només quan la pressió veïnal va ser prou forta, alguns conjunts fabrils finalment van poder reconvertir-se en equipaments: és emblemàtic el cas de la fàbrica la Sedeta, avui escola pública i centre cívic gràcies a la lluita veïnal dels anys del final del porciolisme i de la transició democràtica, quan els nous ajuntaments volien reconstruir la ciutat¹⁰.

A l'Eixample, la pèrdua de sòl d'equipament en favor del residencial i del terciari va ser molt important. En aquesta reconversió, les noves immobiliàries sorgides als anys del boom econòmic hi van jugar fort; una d'elles fou Núñez i Navarro, però tanmateix no l'única¹¹. Només cal esmentar exemples com el del Gran Price, que el 1972 es va transformar en un mastodòntic edifici d'habitatges.

Altres edificis d'equipament també van passar a mans d'immobiliàries i es reconvertirien en edificis d'oficines. El col·legi de Loreto va donar pas a un edifici d'ús terciari i la Casa Serra (ocupada per l'escola de les Dames Negres), obra de Puig i Cadafalch, una de les poques incloses al catàleg del 1962, fou descatalogada, i només amb una llarga lluita de

col·legis professionals, entitats cíviques i veïns, se'n va aconseguir mantenir una part, tot i la conversió, ja en democràcia, de la resta del recinte en un edifici d'oficines de la Diputació.

Si tenim en compte el patrimoni arquitectònic-artístic modernista, l'Eixample va experimentar molts enderroc i nombroses mutilacions d'edificis. Tot i la publicació primerenca d'estudis que van començar a valorar el Modernisme, poques de les peces a les quals es reconeixia un valor indiscutible es van salvar, ja que moltes no van ser incloses en el catàleg de patrimoni històric-artístic de la ciutat fins al 1992. La Casa Trinxet en pot ser un exemple prou significatiu i representatiu. Era una casa unifamiliar, obra de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, construïda per a la família d'industrials tèxtils Trinxet i que, a més a més dels valors arquitectònics, posseïa valors decoratius, com ara vitralls i pintures de Joaquim Mir. Aquesta casa va ser enderrocada per aixecar un conjunt d'habitatges amb baixos i sis plantes més àtics, promogut per Núñez i Navarro i projectat per l'arquitecte Joan Margarit Serradell.

De nou, el moviment veïnal, sorgit a inicis de la dècada dels anys setanta, va ser capdavanter en la reivindicació dels edificis modernistes, sovint amb poca sort, si n'exceptuem el xalet Golferichs. Aquesta casa unifamiliar, obra de Joan Rubió i Bellver, era una escola de les religioses de la Presentació, l'enderroc de la qual va autoritzar l'Ajuntament després de ser venuda per les monges a Núñez i Navarro;

La casa Golferichs, obra de Joan Rubió i Bellver (1901), va estar a punt de ser destruïda amb autorització municipal per donar pas a un bloc de Núñez i Navarro, però la lluita veïnal va aconseguir salvar-la. A la pàgina següent, la Sedeta, un dels escassos exemples de conjunts fabrils reconvertits en equipaments, gràcies a la pressió popular dels últims anys dels porciolisme.

“El patrimoni modernista va patir enderrocs i mutilacions. Tot i la publicació d’estudis que començaven a vindicar-lo, van ser poques les peces de valor indiscutible que es van salvar”.

sortosament, una dura i llarga lluita veïnal va aconseguir de salvar-la (tot i la destrucció de part del seu interior) i va ser convertida en un centre cívic¹².

La iconoclàstia del període porciolista no es va limitar als edificis residencials. Establiments de decoració modernista, noucentista i també racionalista van ser mutilats i transformats de manera brutal per donar una imatge més moderna al comerç de l'Eixample, amb el suport implícit o explícit d'un bon nombre d'arquitectes i de ciutadans.

Una altra forma d'agressió patrimonial i de canvi de funció va ser l'autorització per subdividir els pisos, generalment el principal, on havia viscut el propietari, però a poc a poc també els de la resta de plantes; la finalitat era fer petits apartaments, però especialment dedicar-los a usos terciaris (despatxos, consultores de professionals, seus d'empreses).

Com a resultat de la nova funció, es van compartimentar estances, es van baixar sostres i el que abans eren els grans despatxos de professionals (metges, advocats, notaris) i estances de cases burgeses es van convertir en cubicles de petites dimensions. No hem d'oblidar tampoc la pèrdua de mobiliari: portes, llums, vitralls, ascensors, que van ser malmesos per donar pas a elements nous, gairebé sempre de poca qualitat.

La terciarització de l'espai més central de l'Eixample va anar acompanyada d'una important renovació comercial, que va convertir el Passeig de Gràcia en els Champs-Élysées de Barcelona. Nous establiments de modes (Bel, Santa Eulàlia, el Dique Flotante, Torrents) es van instal·lar en aquest passeig barceloní, convertit en eix de l'alta costura barcelonina, i al seu costat hi figuraven les millors joeries,

En aquesta pàgina i en la següent, remuntes i mitgeres, dues herències clàssiques de l'urbanisme de l'època franquista, que van contribuir en mesura important a malmetre l'Eixample.

sabateries, pelleteries i altres botigues de luxe molt especialitzades (Gimeno, Bagués, Regia, Magda), que servien les classes més benestants catalanes, però també les de bona part d'Espanya.

Llibreries especialitzades, les botigues més modernes d'electrodomèstics i d'esports, de mobiliari i decoració, al costat de galeries d'art i nous cinemes i espais de reunió, com el famós Saló Rosa, convertirien el Passeig de Gràcia i els seus voltants en un dels aparadors de la riquesa acumulada durant els anys del *desarrollismo* coincidents amb el final del porciolisme.

Més enllà de l'Eixample central, el comerç tradicional local o també especialitzat (esparteries, cistelleries, confeció, radiofonia, mobiliari) es mantenia molt viu per la seva proximitat als mercats (Ninot, Sant Antoni, Sagrada Família), combinat amb tallers i fàbriques a peu de carrer, en baixos d'edificis o en interiors d'illa.

Com a balanç, es pot dir que durant el porciolisme el conjunt de l'Eixample va ser una part important de la màquina de renda immobiliària de la ciutat. Alhora, va perdre patrimoni històric-artístic i, també, equipaments escolars privats (Presentació, Loreto, Dames Negres), mentre que els pocs centres d'ensenyament públic es mantenien, ja que no es va bastir pràcticament cap més escola pública ni institut d'ensenyament secundari, així com tampoc no es van millorar els existents¹³. Tampoc no es van incrementar els equipaments de proximitat (mercats, biblioteques, centres de salut, centres cívics) o les zones verdes.

La densificació, el fort impacte del trànsit –cada cop més intens, sorollós i contaminant– i la manca de zones verdes van anar allunyant de la part més central les classes burgeses i més benestants, que van optar per anar a viure “per damunt de la Diagonal”, en direcció a Pedralbes. En canvi, es van mantenir les classes més mesocràtiques i populars, afavorides per la llei d'arrendaments urbans, que permetia tres

subrogacions i lloguers congelats, però que, en contrapartida, ajudava molt poc al manteniment i la millora dels edificis, que van acabar per deteriorar-se cada cop més.

Al mateix temps, els nous edificis de Núñez i Navarro i d'altres immobiliàries i promotors amagaven, en major o menor proporció segons les zones i sota una certa aparença moderna i de qualitat en porteries i revestiments, quasi minipisos i distribucions molt angostes, que eren ocupats per la petita burgesia. Tot i que uns quants projectes presentaven un cert interès arquitectònic, no solien renunciar a la densificació.

Contradictòriament, mentre a l'etapa de Porcioles l'Eixample es densificava i es transformava, cada cop més lluny de les propostes inicials del Pla Cerdà, la figura del seu autor va tenir un primer reconeixement oficial el 1959, amb motiu del centenari de l'aprovació del Pla d'Eixample. Al mateix temps, se li va erigir un monument a la Gran Via tocant a l'Hospitalet, que va durar ben poc, ja que a la dècada dels anys setanta va ser desmuntat i va desaparèixer¹⁴.

L'oportunisme polític de l'alcalde Porcioles va fer coincidir aquesta commemoració amb el I Congrés Nacional d'Urbanisme i el Dia Mundial de l'Urbanisme per tal de donar mostres d'obertura política i noves idees urbanístiques per a la ciutat. Més endavant es van celebrar també conferències i exposicions, arran de la publicació, l'any 1968, de l'edició facsimil del llibre de Cerdà *La teoria general de la urbanització* i del trasllat de les seves despulles a Barcelona, dos anys més tard, des de Barros, prop de Caldas de Bezaya, on havia mort.

D'ençà del període dels ajuntaments democràtics, i malgrat la recuperació de l'Eixample per la revalorització del patrimoni modernista, que ha inclòs des de mesures de paisatge urbà fins a ajuts per a la rehabilitació, la recuperació de l'Eixample no ha arribat encara del tot portes endins; tot i que la seva imatge urbana és molt valorada, segueix sent

encara un dels llocs on es troben els pitjors exemples de la “Barcelona de les mitgeres”. Només s’aconsegueixen millorar, de mica en mica, les condicions d’habitabilitat amb la nova normativa derivada del Pla Comarcal del 1976 (Pla Especial de l’Eixample del 1988), que limita l’edificació en els interiors d’illa i els converteix en zona verda, alhora que restringeix les profunditats edificables i les alçades dels edificis i amplia els celoberts.

Tanmateix, la trajectòria de destruccions patrimonials, malauradament continuada en democràcia (Casa Arnús del Passeig de Gràcia-Mallorca, Illa de la Discòrdia, les Arenes), ha convertit l’Eixample en un conjunt urbà encara molt densificat i en perill de ser malmès, més enllà dels edificis emblemàtics que, sovint i en bona part, es conserven gràcies al negoci turístic.

Notes

- 1 Estapé, F.: *Vida y obra de Ildefonso Cerdà. Anexo documental y bibliografía. Tomo III de “Teoría general de la urbanización, reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968. Aquest no és el lloc per fer una ressenya completa del tractament de la figura i del Pla Cerdà, ja que als darrers anys diverses publicacions i valuoses exposicions (com ara la *Mostra Cerdà*) s’hi han referit; tanmateix, esmentem aquells primers estudis, obra d’una jove generació d’arquitectes, historiadors i economistes, que a la dècada del 1970 (els anys finals del porciolisme) van iniciar la recuperació de Cerdà: “Cerdà. Un pasado como futuro”, a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, núm. 100, gener-febrer de 1974; 2c *Construcción de la ciudad*, núm. 6-7, 1977; i *El ensanche de Barcelona*, Laboratorio de Urbanismo de la ETSAB, 1978.
- 2 González Moreno-Navarro, A.: *El Camp d’en Grassot. Família i territori, Barcelona*, (s.p.i.), 2008. Tatjer, M.: “La indústria a l’Eixample: el sector de Sant Antoni”, a R. Grau (coord.): *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona, 1854-1974*, Barcelona, Quaderns d’Història, 14, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona-Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 279-302.
- 3 Es pot llegir una crítica a aquest augment d’alçada a “Un pis més a les cases”, *Civitas*, gener de 1923.
- 4 Solans, J.A.: “De las constituciones a los edictos de obrería, de los edictos a las ordenanzas de edificación, de las ordenanzas a las normas urbanísticas”, a *Arquitectura Bis*, Barcelona, núm. 5, 1974, p. 23-31.
- 5 Tatjer, M.: “La vivienda popular en el Ensanche de Barcelona”, a *Scripta Nova. Revista de Geografía y de Ciencias Sociales*, Universitat de Barcelona, 1 d’agost de 2003, vol. VII, núm. 146 (021).
- 6 El professor Juan Carlos García Borrón va recordar sovint aquesta expressió, que havien emprat ell mateix i Manuel Sacristán en el grup que editava als anys quaranta la revista *Quadrante* (García Borrón, J.C.: *España siglo XX. Recuerdos de observador atento*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 2004, p. 144).
- 7 Roselló, M.: “La casa Salvador Samà de Josep Oriol Mestres. Un exemple d’arquitectura residencial de les primeres dècades d’urbanització de l’Eixample”, a R. Grau (coord.): *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona, 1854-1974*, Barcelona, Quaderns d’Història, 14, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona-Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 47-62.
- 8 Joan Busquets ha qualificat l’ordenança aplicada a l’Eixample en aquest període com a “ordenança congestiva”. Segons aquest autor, l’altura dels edificis passa a ser de 24,4 m amb baixos i set plantes, més àtic i sobreàtic, mentre que l’edificació del pati d’interior d’illa podia arribar a ocupar 5,5 m d’alçada amb possibilitat de zigurat per damunt d’aquest límit: Busquets, J.: *Barcelona. La construcción urbanística de una ciudad compacta*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 2004, p. 306.
- 9 Sobre la “Gran Barcelona” que Porcioles i els agents econòmics i socials que li van donar suport volien configurar, vegeu: Alibes, J.M.; Campo, J.; Giralt, E.; Huertas, J.M.; Prades, R.; Tarragó, S.: *La Barcelona de Porcioles*, Barcelona, CAU, núm. 21, setembre-octubre de 1973. Editat el 1975 com a llibre per l’Editorial Laia.
- 10 Sobre les reivindicacions veïnals per salvar el patrimoni i aconseguir equipaments a l’Eixample, cal rellegir els treballs de Josep M. Huertas i Jaume Fabre, en especial: *Tots els barris de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62, vol. 5, i *Barcelona*, Edicions 62, 1976, així com *Barcelona: la construcció d’una ciutat*, Barcelona, Plaza & Janés, 1989.
- 11 Entre d’altres empreses immobiliàries que van actuar en diferents sectors de l’Eixample bastint grans conjunts d’habitatges que augmentaven la densificació, podem esmentar Spai, La Llave de Oro, Construcciones Pulido, Ibusa i Construcciones Españolas, sense oblidar algunes caixes d’estalvi.
- 12 La Casa Golferichs va ser una de les grans reivindicacions de l’Associació de Veïns de l’Eixample de Sant Antoni, creada el 1969.
- 13 Cf. Fabra, J.; Huertas Claveria, J. M., *op. cit.*, 1976, vol. 5, p. 98-100, i 125-126, sobre la situació de les escoles públiques dels barris de Sant Antoni i de la Sagrada Família (uns dels més populars i poblats de l’Eixample) durant el porciolisme. Dels mateixos autors, vegeu el prou significatiu pla d’ubicació de les escoles construïdes a Barcelona durant l’alcaldia de Porcioles: Fabre, J., i Huertas, J.M.: *Barcelona. La construcció d’una ciutat*, Barcelona, Plaza & Janés, 1989, p. 278-279.
- 14 Sobre la història del primer monument a Cerdà proposat l’any 1889 i la polèmica que va suscitar, vegeu Nadal Piqué, F.: “Urbanisme i ideologia: la polèmica entorn d’un projecte de monument a Cerdà (1889)”, a *Història urbana del Pla de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1990, vol. 2, p. 465-491. I sobre les commemoracions de l’època de Porcioles i la tasca de Fabià Estapé en la recuperació de la figura de Cerdà, vegeu Estapé, F.: “Una passió extraacadèmica: vida i obra d’Ildefons Cerdà”, a *De tots colors. Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 2000, p. 147-152, i les informacions recollides per Bonet Correa, A.: *Ildefons Cerdà y el Ensanche de Barcelona*, Madrid, Ministerio de Cultura - Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2009.

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Barcelona refundada

Cerdà va proposar una refundació de Barcelona, tant per la naturalesa de la proposta com per la seva escala. El seu projecte de ciutat és un dels primers que utilitzen instruments urbanístics moderns.

Un projecte innovador convertit en gran realitat

Text **Joan Busquets** Arquitecte

Fotos **Lluís Sans**

La celebració de l'Any Cerdà fa justícia a un dels projectes més importants i influents de la urbanística moderna i en facilita l'enteniment per part dels ciutadans que hi viuen i hi treballen. Ambdues circumstàncies ajudaran a millorar-lo.

Cal tenir present la naturalesa específica d'aquesta celebració en comparació amb d'altres, com ara la que va tenir lloc fa uns anys a París dedicada a Haussmann, un personatge clau en el Segon Imperi Francès, que va remodelar el París de mitjan segle XIX, o l'actual de Chicago sobre Daniel Burnham, que va definir una estratègia per al front del llac Michigan.

Ildefons Cerdà va desenvolupar la seva feina a mitjan segle XIX i va dedicar més de vint anys a preparar les idees del projecte i a posar-lo en pràctica. La seva tasca té moltes dimensions i les seves aportacions han estat objecte d'estudi durant les darreres dècades. Es tracta d'una figura fonamental de la urbanística europea que havia estat infravalorada, potser per les pròpies dificultats de la gestació del projecte i també per la polèmica que van aixecar el seu desplegament i adaptació.

També, fins fa poc, els llibres d'història urbana ignoraven el projecte Cerdà o hi feien referències molt escasses. Així doncs, convé que aquesta experiència sigui valorada com cal en el context europeu.

Podríem dir que el procés de desenvolupament de l'Eixample explica la constitució de les bases d'una gran ciutat moderna. Per això és important considerar-lo com a paradigma urbà en les discussions sobre la ciutat actual.

Hi ha una bibliografia àmplia sobre els treballs de Cerdà, una part de la qual apareix al final de l'article. Aquí en voldríem fer una interpretació sintètica que ens permeti avançar en la relació entre projecte i realitat.

Hem d'entendre que Cerdà va proposar una refundació de Barcelona, tant per la naturalesa de la proposta com per la seva escala. El seu projecte de ciutat és un dels primers que utilitzen instruments urbanístics moderns, en el sentit que té en compte una profunda interpretació de la realitat i l'es-

tudi d'altres ciutats, en paral·lel amb les tasques de definició del projecte per a Barcelona.

Per explicar-ne les idees bàsiques, hauríem de destacar quatre punts:

1. La formalització d'una "teoria de la urbanització" com a aportació original de Cerdà, que parteix de la voluntat de produir una ciutat millor tot entenent les aportacions de la ciutat del passat. Això el porta a una elaboració teòrica de la idea d'"urbanització".

En aquest bloc hauríem d'incloure-hi tant els estudis estadístics i memòries com els seus treballs més teòrics: la *Teoría para la construcción de las ciudades*, de 1859, i la *Teoría general de la urbanización*, de 1867.

Amb aquestes orientacions metodològiques, Cerdà desenvolupa tres components principals:

a) En primer lloc, la voluntat higienista, basada en la crítica de la situació urbana del moment. Cerdà elabora la *Monografía estadística de la clase obrera*, que acompanya la memòria de l'avantprojecte i on reflecteix, a partir dels estudis de Laureà Figuerola, les condicions de vida dels habitants de la ciutat emmurallada. Ens hi exposa amb claredat la situació generada per la concentració d'indústries i de població obrera en condicions sanitàries molt precàries, cosa que justifica la seva proposta "alternativa" d'una ciutat "nova i gran" on la industrialització es pugui desenvolupar sense patir aquestes dificultats.

Al mateix temps, a l'atles de la *Teoría* realitza un estudi comparatiu d'altres ciutats del món que li permetrà comprendre quins són els mecanismes ja emprats per resoldre aquestes qüestions: Boston, Torí, Sant Petersburg i Buenos Aires, entre altres, formen part dels seus estudis i dels quadres comparatius. Aquesta preocupació per l'acumulació de dades i experiències diverses és una dimensió metodològica que Cerdà mateix explica perquè "és necessari estimular contínuament la capacitat racional amb dades empíriques per obligar l'urbanista a mantenir una estreta relació amb la realitat".

b) Un segon component rellevant del projecte és la circulació, el moviment de mercaderies i de persones. Sens dubte,

L'arquitectura de l'Eixample respon a unes tipologies molt variades que depenen de les tendències culturals i estilístiques de cada període. A la dreta, edificis de la Rambla de Catalunya a tocar de la Gran Via. Obrint l'article, dues perspectives d'un pati d'illa del barri de Sant Antoni, recuperat per a ús públic d'acord amb un projecte de l'equip RCR.

el coneixement que té del ferrocarril, com a gran avenç tecnològic del període, li fa buscar la seva bona inserció en la ciutat. La seva admiració cap a aquestes noves formes de mobilitat el porten fins i tot a pensar que un dia “aquestes màquines de foc” podran tenir una utilització massiva, com a avenç del que dècades després serà l'automòbil.

La generositat de les dimensions dels carrers i les avingudes s'explica per la necessitat de donar resposta a fluxos potents i variats. La importància de les cruïlles i els xamfrans —com a octògons virtuals de vint metres— farà possible el canvi de direcció dels diferents fluxos. El fet que hi hagi una dimensió reservada a la mobilitat mecanitzada i una altra a la dels vianants implica la repartició en dues meitats equivalents, cosa que esdevindrà una regla d'or per a la Barcelona del futur.

c) El tercer element és la idea de ciutat nova, una ciutat higiènica i funcional, proposada a partir tant del seu eixamplament sobre el territori com de la reforma de la ciutat existent.

L'amplitud del projecte és una dada important per entendre la voluntat de Cerdà d'enquibir totes les formes d'activitat i assentaments dins d'una trama homogènia.

Cerdà tenia un coneixement detallat del territori perquè havia realitzat el plànol topogràfic per al projecte d'eixamplament. L'execució era molt precisa, amb el detall a escala 1:1.250, i incloïa corbes topogràfiques, camins, rieres, etc. El va executar amb el seu equip el 1855.

2. El plànol del projecte preveu la totalitat de sòl del Pla de Barcelona i s'hi incorporen els municipis limítrofs sobre els quals la capital no tenia cap jurisdicció, però que segons el parer de Cerdà calia ordenar com a parts del conjunt. Hom pensa que la idea de metròpolis ja és present en el seu projecte perquè certs fets urbanístics van més enllà dels límits administratius i, per tant, han de ser tractats en el seu conjunt.

L'espai fora de les muralles era buit, atesa la restricció militar que impedia edificar en un espai concèntric d'1,25 km, que era l'abast de tir dels canons. Aquesta limitació havia establert unes discontinuïtats en l'expansió de Barcelona des del segle XVIII i al final li va donar una gran oportunitat de plantejar una ciutat nova al costat de la ciutat històrica.

Les propostes de Cerdà consisteixen en uns sistemes de traçats que es superposen i donen diferents nivells de servei:

El traçat base, compost per carrers de vint metres d'amplària situats en eixos cada 113 metres. Les seves directrius són les dominants en el pla i repeteixen l'orientació romana.

El traçat regional o metropolità, format per avingudes amples de cinquanta metres, que configuren les directrius fonamentals del projecte: la Gran Via, situada en tangent per damunt de Montjuïc; la Diagonal, que obre la connexió entre la vall del Llobregat i la desembocadura del Besòs, i la Meridiana i el Paral·lel, que es troben en el port i reconeixen la posició geogràfica de la ciutat en el món. Segurament ens expliquen la voluntat de Cerdà d'inscriure el seu projecte en diferents escales i concebre la ciutat a l'escala global, però integrant-hi les diferents lectures funcionals.

Com a contraposició a les “vies” —carrers i avingudes— d'implantació més isòtropa, el projecte incorpora també les propostes ferroviàries, que tenen unes formes de traçat específic en funció de les seves característiques tecnològiques.

3. En l'aprovació de 1860, Cerdà va introduir unes **ordenances constructives** per donar forma a l'edificació com a matèria

“La regularitat es concreta en l’ordre dels carrers i en la fragmentació d’uns edificis que formen conjunts, sense singularitat monumental”.

independent de les ordenances de policia urbana, que eren les que tradicionalment havien constituït un corpus jurídic únic.

La seva proposta consistia a edificar només la meitat de cada parcel·la, d’acord amb la seva preocupació per millorar les condicions higièniques de la ciutat. Aquestes propostes no van acabar de ser acceptades i es van aplicar les ordenances vigents el 1857.

4. El pensament econòmic, amb l’objectiu d’assegurar el desplegament i la viabilitat del projecte. D’una banda, destaca la imposició als propietaris de la contribució a la tasca urbanitzadora, una proposta que avui ens sembla evident però que aleshores era altament socialitzadora. D’altra banda, hi ha la voluntat d’escometre la reforma de Ciutat Vella vinculant-la a la dinàmica de beneficis de l’Eixample. Aquesta part del projecte en quedarà finalment al marge i Barcelona haurà d’esperar més de cent anys per escometre aquesta profunda i necessitada reforma.

El desplegament inicial de l’Eixample demana un estudi propi per valorar tant la implicació personal de Cerdà com el seu compromís en quasi dues dècades per ajustar les seves propostes i aconseguir fer-les realitat. Probablement, aquest esforç va ajudar a donar suport al projecte davant de les incomprensions i els malentesos, tantes vegades malintencionats. Aquesta recerca queda pendent.

La ciutat metropolitana i l’evolució del projecte

1. Ciutat projectada des de la idea de “regularitat”.

L’Eixample és el resultat d’una idea forta i racional l’aplicació de la qual, al llarg de 150 anys, ha produït una ciutat molt complexa i rica en matisos. Tots els grans projectes urbanístics necessiten temps per desenvolupar-se i moltes vegades queden incomplets. En les seves diferents etapes, fins a arribar a l’actual, el projecte de Cerdà ha trobat articulacions i propostes que l’han modulats.

La idea de regularitat és molt antiga i la comparteixen les cultures més diverses. En el cas de Barcelona, no respon al poder centralitzat que havia marcat moltes ciutats asiàtiques o europees: el cas de Roma, amb Sixt V el segle XVI, i el de Lisboa, amb el marquès de Pombal el 1758 després del tsunami que va arrasar la ciutat, en són dos exemples diferents. A Barcelona la regularitat es materialitza en un ordre públic dels carrers i una fragmentació d’edificacions que formen conjunts sense la singularitat monumental que tenen altres exemples més lligats a l’expressió d’un poder fort que imposa el projecte.

2. Continuïtat de la forma urbana. El model es basa en la continuïtat de les infraestructures, de les formes residencials i productives. El desenvolupament es realitza per peces urbanes o fragments d’acord amb la demanda que hi ha als

diferents espais del territori, de manera que el model de continuïtat és el resultat de resoldre els conflictes amb la topografia, els desguasos, la propietat, etc.

Cerdà va desenvolupar un nou concepte basat en la integració de la multitud de moviments i en la diversitat de persones i activitats de la ciutat contemporània, el qual permet compatibilitzar l’existència humana, el creixement econòmic i l’espai públic. La idea de continuïtat el porta a definir que cal “ruralitzar la ciutat i urbanitzar el camp” com a objectiu ideal.

3. Mobilitat en l’espai públic. L’organització del traçat es realitza amb una malla bàsica de carrers i un sistema territorial d’avingudes. És com una malla infinita sobre el territori, que, malgrat que es realitza al llarg de moltes dècades, manté el rigor de la seva geometria. El traçat esdevé una estructura que homogeneïtza el conjunt del territori urbà.

L’espai públic dominant és el dels carrers, formats per cruïlles i espais lineals entre elles. Els passatges són una articulació local dels espais públics per crear una major fragmentació de l’illa. Les avingudes estableixen l’estructura territorial amb la regió metropolitana i els seus encreuaments generen alguns espais simbòlics de referència.

Els fluxos que transiten pels carrers i les avingudes integren mitjans de transport i intensitats molt diferents, amb una configuració canviant al llarg del temps. L’ús de la malla de carrers ha estat més aviat homogeni i molt intens: podríem dir que el trànsit de vehicles privats és encara una condició molt feixuga en l’Eixample actual. En canvi, el mateix traçat pot respondre a una estructura diferent formant malles orientades o maximalles que permeten donar resposta a formes de mobilitat diverses amb millor qualitat ambiental.

4. El desenvolupament és compacte i esdevé sostenible. L’organització urbana ha anat fluctuant des de models intensius d’edificació —a vegades exagerada per motiu de l’especulació— fins a d’altres de baixa densitat que han portat esquemes de mobilitat basats en el transport individual de manera quasi exclusiva.

L’Eixample té una densitat elevada, cosa que li dona una gran qualitat pel que fa a sostenibilitat urbana. Si aquesta densitat va acompanyada de diversitat funcional, es pot reduir el cost dels serveis i fer un bon ús dels equipaments. Per altra banda, l’organització espacial densa, amb carrers i patis d’illa, li permet una configuració ambiental molt confortable. Tot i així, el trànsit actual està generant una contaminació acústica i ambiental exagerada i innecessària, ja que es pot fer un ús més intensiu del transport públic ja disponible.

5. Alt nivell de complexitat urbana. La barreja funcional ha estat una de les característiques primordials. La seva gran dimensió inicial va permetre que hi hagués espai per a multitud d’activitats, que han anat evolucionant al llarg del

temps. Avui viuen a l'Eixample 280.000 persones i alberga més de 300.000 llocs de treball, fet que el converteix en el gran espai productiu del país.

La distribució de funcions entre grups d'illes és molt diversa, cosa que fa que es pugui parlar d'una conformació de barris amb identitats i continguts molt diferents. Aquest fet li confereix un valor social i econòmic molt elevat.

6. Les illes organitzen el sistema edificat i poden ser enteses com un espai complementari al del traçat: com si es tractés d'una inversió geomètrica, defineixen l'espai privatiu per a l'activitat residencial i productiva i també per als equipaments.

Tot i el rigor de les illes quadrades amb xamfrans, responen a diagrames morfològics molt diversos i queden reflectides en el parcel·lari. Tenen a veure amb la forma de la propietat del sòl i amb el seu programa funcional original: parcel·les més grans quan hi havia activitat industrial i menor dimensió quan el desenvolupament tenia l'horitzó de la residència. El seu objectiu és maximitzar l'ús del perímetre de l'illa per obtenir més façana.

Les illes van constituir "models" formals amb una gran influència en la transformació i el nou ús que s'està produint en les darreres èpoques.

7. Els patis d'illa són ciutats dins la ciutat. Els patis d'illa són elements controvertits en el desenvolupament del projecte d'eixample. En l'origen, Cerdà fa propostes molt diferenciades per als edificis i l'espai del seu darrere, és a dir, per a l'inte-

rior d'illa. Tanmateix, al principi dissenya els edificis com a blocs independents en el perímetre i deixa fluir l'espai del darrere, mentre que després opta per una solució molt interessant amb l'edificació en "U" seguint el límit de l'illa i deixant un costat amb edificació baixa i discontinua –per a ús de serveis i/o equipaments–, de manera que el "pati" interior queda formalitzat però és compartit amb l'espai públic.

El desplegament del projecte es va confrontar amb la utilització industrial i la voluntat de maximitzar els aprofitaments privats, qüestions que van portar a tancar l'illa i a ocupar la major part del seu interior.

Diferents ordenances d'edificació van anar consolidant aquestes opcions i fixant els volums permesos en cada moment de la seva aplicació. En definitiva, es pot parlar d'una ciutat que es desenvolupa seguint el carrer i un món interior més domèstic que té a veure amb els usos residencials i l'activitat productiva.

La recuperació residencial de l'Eixample posada en pràctica des dels anys vuitanta va aconsellar, el 1985, que es proposés la recuperació d'alguns patis com a espais públics seguint la lògica d'una distribució bastant homogènia allí on era més factible, i també que es limités l'edificació al cor de l'illa per poder fomentar al pati els jardins i el verd.

8. L'arquitectura respon a unes tipologies molt variades. Els edificis van omplir l'espai privat i van canviant d'usos i programes al llarg del temps. El conjunt d'edificis defineix

Els edificis monumentals de l'anomenada illa de la discòrdia, com altres construccions d'aquestes característiques situades a l'Eixample, no trenquen la regularitat de la trama ni la continuïtat de la forma urbana.

una enciclopèdia tipològica dels diferents usos i la seva arquitectura respon a les tendències culturals i estilístiques de cada període.

La seva implantació segueix unes regles de fixació de volums màxims a través d'un instrument legal i tècnic, que és l'ordenança d'edificació. El seu contingut i les seves regles han anat evolucionant i han estat el tema de major controvèrsia especulativa en l'anomenat *desarrollismo* dels anys seixanta i setanta del segle passat.

Dins d'aquest procés d'assignació de volums edificatoris, l'Eixample ha recollit grans peces d'arquitectura monumental, ben reflectides en les guies d'arquitectura, i uns quants milers d'edificis de dimensió i protagonisme raonables.

Avui dia cal fer evolucionar aquest instrument, que va néixer com a "contenedor", perquè sigui capaç de potenciar programes mixtos i formes d'arquitectura més contextual respecte de les edificacions ja existents.

És una tasca ja iniciada per l'ordenança de rehabilitació de l'Eixample el contingut de la qual cal anar ajustant per aconseguir fer possible el manteniment de certs criteris ambientals amb la innovació arquitectònica que ha anat guiant el desplegament del projecte. Cal tenir en compte l'evolució de les tipologies arquitectòniques cap a models "híbrids" on la barreja funcional sembla que és una tònica destacable: l'edifici potser comença a ser una suma d'edificis, el pati ordenat com a espai tranquil obre noves oportunitats...

9. Les façanes han definit unes pells molt consistents. Podríem dir que són els "llindars" entre l'exterior i l'interior de les illes.

El llindar equival a límit: com les balconeres tradicionals o les finestres modernes, que expressen formes de transparència i porositats diferents. D'altres vegades, el llindar estableix "espais de relació", com les galeries dels patis interiors o les tribunes dels pisos principals.

Diríem que els edificis han anat aportant lectures interessants des dels espais privats i des dels dominis col·lectius —els patis— i els públics —principalment carrers—, a través de les plantes baixes. Probablement són dimensions que l'arquitectura contemporània ha de reentendre com a condició específica de l'Eixample.

10. Una sèrie d'iniciatives i plans sectorials posteriors van assegurar un bon desplegament del projecte. El Pla d'Eixample de Cerdà va ser possible per l'existència d'una sèrie d'iniciatives, estratègies i plans diferents que es van succeir després de la seva posada en pràctica. En podríem diferenciar dos tipus:

a) Els que afegeixen dimensions noves i enriqueixen el projecte: cal fer referència al projecte de Garcia Fària per al desplegament del sanejament o l'esforç de replantejament topogràfic realitzat per l'equip de Vicenç Martorell a partir de 1925, que va establir les bases per a la compleció del projecte en la zona més perifèrica.

© JORDI TODÓ / TAVISA

b) Els que plantegen alternatives al mateix projecte de Cerdà: aquest és el cas del de Léon Jaussely, que aprofitava l'annexió dels municipis del Pla de Barcelona per buscar un sistema d'avingudes que els connectés i introduïa eixos diagonals menors que emfasitzaven alguns edificis monumentals; o el Pla Macià, de Josep Lluís Sert i Le Corbusier, que tractava d'implantar la lògica d'una especialització dels carrers suggerint les macroilles i introduint els principis de l'arquitectura moderna com a patró per a la composició urbana.

Segurament, un dels mèrits del projecte de Cerdà va ser permetre que altres idees hi entressin en joc, sense arraconar els atributs inicials, i que projectes posteriors hi afegissin valor en lloc de restar-li ambició.

11. L'ús del subsòl és cada cop més intensiu. El subsòl com a infraestructura de serveis per a la ciutat moderna és innat en la idea de Cerdà. La racionalitat i les bones dimensions del seu traçat han fet que les noves tecnologies de transport, de comunicació, d'abastament, etc., trobessin les dimensions adequades per a la seva instal·lació.

Inicialment el subsòl ha estat l'espai "servidor" de la resta i, per tant, ha estat vist com a element secundari i menor. Era com un espai "ignorant" pel ciutadà, que només servia per a les clavegueres i la distribució dels serveis; la seva apreciació era negativa, com l'espai negre o l'infern de la ciutat, el món de les rates, el de les qüestions necessàries però mai emfasitzades.

Al segle XX s'incorporen els espais de la comunicació eficient i moderna, que són el metro i el ferrocarril urbà: el sub-

sòl esdevé un element de la vida quotidiana de les persones.

En la mesura que la xarxa s'estén, la seva racionalitat s'imposa i crea un mapa mental diferent per a la majoria dels ciutadans. La forma de la malla de l'Eixample ajuda a la seva construcció i funcionalitat.

És un mapa de línies i sobretot de nodes o punts privilegiats per les estacions i els intercanvis. Aquest diagrama de Barcelona, com el diagrama londinenc de H. Beck, dona una nova imatge de la ciutat.

La Plaça de Catalunya, un dels seus nodes, és encara l'estació intermodal més gran del país. L'espai subterrani comença a ser una mena d'edifici integrador de fluxos, del qual només es veuen les entrades.

Per altra banda, els edificis van integrant una major cura de l'espai subterrani i la seva funcionalitat es fa més complexa. Dels aparcaments es passa a d'altres serveis. En la situació actual, als edificis de nova planta quasi hi ha tant volum sota de la rasant com al damunt. Les ordenances no hi donen gaire importància, ja que són serveis complementaris a l'activitat damunt de la rasant. Tot aquest volum subterrani normalment és servit des de les voreres.

Segurament avui es demostra que la ciutat necessita millorar la integració entre espais privats i públics per trobar formes i programes urbanístics més adients a la condició central que ha passat a tenir l'Eixample. Aquesta condició pot enfrontar-se partint dels casos paradigmàtics de ciutats com Chicago o Pequín, o de la recerca reflectida a *Urban*

“La ciutat necessita millorar la integració entre espais privats i públics per trobar formes i programes urbanístics més adients a la condició central que ha anat adquirint l'Eixample”.

Design Manhattan. Són referències que permeten entendre les possibilitats d'alguns indrets seleccionats de l'Eixample, potser per fomentar experiències pilot que poguessin validar aquests esforços de ciutat vertical i d'imbricació entre els espais públics i els privats, i també entre diferents funcions urbanes. Això permetria una relectura del projecte original davant de la nova situació i ens oferiria noves estratègies innovadores.

12. L'estructura dels espais verds i dels equipaments és relativament equilibrada. Reflecteix l'escala de les “unitats” espacials i funcionals de la ciutat: els mercats, les escoles i alguns altres equipaments tenen aquest valor de definir l'escala del barri com a ús i com a referent.

El model geomètric intuït per Cerdà proposava un sistema de distribució més regular del que en realitat s'ha desenvolupat. Malgrat això, l'“intercalat” entre peces dona un sistema funcional prou eficaç.

D'una manera semblant, podríem parlar dels grans parcs del projecte original respecte de l'estructura d'espais públics i de serveis que resulta més de l'aplicació *ad hoc* i de les possibilitats obertes per la transformació sectorial. En qualsevol cas, pot ser vist com un resultat viu en constant evolució amb una expansió recent de gran interès. Segurament, la malla de carrers i avingudes encara pot ajudar a augmentar-ne el protagonisme.

13. Completant el projecte: front marítim i Ciutat Vella. Cal destacar alguns episodis de les darreres dècades on Barcelona ha fet front a qüestions pendents al projecte Cerdà: aquest és el cas de Ciutat Vella, que ell proposava transformar com a contrapartida de la riquesa que el nou desenvolupament creava i que malauradament va quedar fora en el moment de la seva aprovació. Per altra banda, la façana al mar no es va plantejar per la presència del ferrocarril i pel fet que no era un tema important a la ciutat del XIX. És avui que les ciutats s'aboquen als fronts d'aigua, un tema que s'ha abordat amb força i amb resultats prou interessants.

Aquests fets han demostrat encara amb més evidència la força continguda en el projecte i la seva capacitat d'incorporar sectors no considerats en la hipòtesi inicial.

14. La força de la seva imatge fa pensar que “l'Eixample és Barcelona”. Poques ciutats tenen una forma urbana potent i ordenada que les identifiqui. Barcelona, com Nova York, Roma o París, gaudeix d'aquesta característica. En el cas de Barcelona, l'Eixample és la peça clau de la *forma urbis*, com a Nova York ho és Manhattan, i es dona la circumstància que ambdós casos no són fruit de la imposició del poder absolut, sinó de la voluntat de la ciutat i dels seus

operadors de seguir un projecte, com el proposat per Ildefons Cerdà el 1859 i per la Comissió per l'extensió el 1815.

15. De zona d'expansió a centre metropolità. En moltes ciutats europees, l'evolució dels projectes d'extensió del segle XIX els ha convertit en llocs centrals. Malgrat aquesta tendència, l'Eixample s'ha convertit en el baricentre de la ciutat compacta, i atesa la força del seu traçat, ha pogut incorporar gran part de les infraestructures necessàries per a un desenvolupament central. Potser cal plantejar-ne el rol a mitjà termini: ¿ha de seguir cap a un procés de *downtown* com a vegades es postula, o ha de seguir buscant la barreja funcional com a directriu d'evolució?

Segurament, la correcta interpretació de la realitat ens ha de permetre de nou entendre el passat des d'una perspectiva semblant a l'adoptada per Cerdà al seu *Atlas*, i crear nous elements teòrics per afrontar el futur.

16. L'Eixample pot ajudar a entendre el futur del sistema regional actual? La mirada sobre aquest gran projecte que va canalitzar una transformació inimaginable a la Barcelona de mitjan segle XIX –una ciutat encara emmurallada, envoltada d'uns pobles i viles molt dinàmics, situats al pla– ens pot introduir en noves maneres d'entendre la realitat actual i, sobretot, de pensar el futur de Barcelona i la seva realitat urbanística a mitjà termini.

La ciutat contemporània pren altres formes urbanes i les seves dinàmiques ja no són les mateixes que en el període industrial. A vegades ens esforcem a seguir mantenint els mateixos conceptes i no sabem entendre uns processos que responen a nous paradigmes potser encara no ben formalitzats i menys encara ben ordenats. Llavors tendim a dir que són fenòmens anormals i a devaluar-los considerant que només responen a pràctiques especulatives, cosa que pot ser certa en gran manera, però caldria entendre què tenen d'autèntic i, sobretot, esbrinar com els podem reconvertir en alternatives que tinguin en compte la qualitat dels espais i la seva avaluació a llarg termini.

No seria gaire agosarat dir que a la generació de Cerdà se li van plantejar qüestions semblants i que va ser capaç de donar-hi respostes. Aquesta actitud pot ser un estímul en les discussions actuals.

Bibliografia de referència

- Fabià Estapé: *Teoría general de la urbanización*. Madrid, 1971.
- Françoise Choay: *Urbanisme, utopies et réalités*. París, 1965.
- *2c Construcción de la Ciudad. “Cerdà 1876-1976”*. Barcelona, 1977.
- Laboratori d'Urbanisme: *Los Ensanches I y II*. Barcelona, 1978.
- Ildefons Cerdà: *Cerdà y Madrid, Cerdà y Barcelona (facsimil)*. Madrid, 1992.
- Laboratori d'Urbanisme: *Trabajos sobre Cerdà y Barcelona*. Barcelona, 1992.

A Barcelona, l'Eixample és la peça clau de la *forma urbis*, com a Nova York ho és Manhattan. Damunt d'aquestes línies, la prolongació de l'Eixample pel front marítim, un dels projectes abordats amb motiu dels Jocs Olímpics. A la pàgina anterior, vista aèria de Manhattan.

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Economia i urbanisme

Aquest article proposa la relectura d'alguns aspectes i elements del Pla 22@ a la llum de “L'Eixample, èxit pràctic d'un projecte teòric”, cinquena de les “Deu lliçons sobre Barcelona” de Manuel de Solà-Morales.

Els eixamples reciclats: el Poblenou

Text **Maria Buhigas** Cap d'estudis estratègics urbans.

Barcelona Regional, SA

Fotos **Lluís Sans**

El Pla 22@ ha estat objecte d'un ampli ventall d'articles i documents. Aquest article proposa la relectura d'alguns aspectes i elements del pla a la llum de la lliçó número 5, la titulada *L'Eixample, èxit pràctic d'un projecte teòric*, de les *Deu lliçons sobre Barcelona*, de Manuel de Solà-Morales. Tant l'elecció d'aquests elements com l'ordre en què es presenten són més intuïtius i argumentals que no pas intencionats.

Ja fa prop de deu anys de l'aprovació de la modificació del Pla General Metropolità (PGM), que donava el tret de sortida al procés de transformació dels sòls industrials del Poblenou. Es començava a superar la condició del pla com a expressió d'un objectiu de futur a realitzar per convertir-se en una realitat tangible i en construcció. Una realitat que, tot i reconèixer-la, no és l'objecte d'aquestes línies.

Així, tornant als inicis del Pla 22@, el primer element a destacar fa referència a la seva escala. L'àmbit objecte del pla té una dimensió més que evident en el conjunt de la ciutat, assimilable a una quarta part del districte de l'Eixample central més consolidat. La transformació afecta 116 illes.

Tanmateix, és l'escala temporal del pla l'element singular: “L'Ajuntament ha de garantir la transformació del Poblenou independentment del cicle econòmic i immobiliari. La visió ha de ser a 15-20 anys”.¹ La construcció i transformació de la ciutat de Barcelona s'ha explicat moltes vegades vinculada a grans esdeveniments que porten implícits uns períodes de planificació i execució molt ajustats. Aquesta situació, tot i els avantatges que es puguin reconèixer d'impuls, d'embranchada per a la ciutat en el seu conjunt, té un efecte pervers en l'imaginari col·lectiu sobre el *tempo* natural –no forçat– de la “projecció de la gran ciutat moderna, un procés d'urbanització continu, obert en el temps i l'espai”.²

La immediatesa amb què les noves propostes urbanes són engolides per l'avidesa tant de les agendes polítiques com dels mitjans de comunicació contrasta amb la complexitat de la seva definició. Cal reivindicar l'escala temporal de la planificació, gestió i execució, des de la urbanització fins a

l'edificació, que comporta la creació o transformació de la ciutat. Un procés enriquidor on es poden veure “la suma d'una i de moltes idees a la vegada, com un gran projecte inicial i molts projectes menors superposats, com una dialèctica entre lleis generals i solucions particulars, com a tensió entre regularitat i varietat, entre utopia i nostàlgia, entre individualitat i norma, entre traçat i arquitectura”.³

El Pla 22@ s'emmarca en les polítiques que des de les administracions es van anar perfilant davant de la reestructuració productiva dels espais urbans. La relació entre indústria i ciutat ve de lluny i no hi ha dubte que la seva evolució ha marcat la configuració de les societats desenvolupades. Un cop més, aquesta relació intrínseca es troba en l'epicentre de les grans transformacions de la ciutat contemporània. Els canvis en les estructures econòmiques industrials i empresarials s'han traduït en l'aparició de noves demandes, així com de nous problemes –ara en diem reptes– urbanístics.

L'activitat econòmica actual supera tant els límits tradicionals de la seva mateixa definició com la rigidesa de la zonificació del sòl, heretada de la Carta d'Atenes. La possibilitat d'introduir canvis de fons en els teixits industrials tradicionals centra la transformació i el projecte de la ciutat contemporània.

Tal com recull el text refós de la modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou⁴, aquest té per objecte actuar urbanísticament sobre un territori central destinat de manera predominant a activitats productives, amb la intenció de potenciar-lo. Aquest objectiu obliga a reflexionar amb caràcter previ sobre la naturalesa i les característiques dels nous processos productius i les condicions urbanes específiques que aquests requereixen i, concretament, sobre com cal:

–Adequar les condicions de l'oferta als canvis produïts en les demandes de l'activitat econòmica respecte de les característiques del sòl i dels emplaçaments on ubicar-la: “Les oficines constitueixen l'ús productiu amb més demanda al municipi de Barcelona i pel qual l'oferta està molt limitada.

L'excés d'oferta en relació amb la demanda que es va produir l'any 1992 s'ha absorbit, i el mercat presenta avui casos d'empreses que no poden localitzar-se a Barcelona per falta d'oferta adequada”⁵.

–Revaloritzar l'espai: “En intensificar-se la competència interurbana s'intenten reforçar els avantatges competitiu locals i, seguint els criteris generals aplicats en les polítiques de desenvolupament, es procura aprofitar de manera integral els recursos propis alhora que fomentar les iniciatives empresarials locals.”⁶.

Tots ells tenen un element comú: afavorir la diversitat d'usos i tipologies arquitectòniques⁸. La regulació de la subzona 22@, que correspon a la nova clau urbanística amb què l'Ajuntament de Barcelona vol qualificar els usos i activitats als quals es destinarà el territori que s'ha de transformar al Poblenou, suposa l'actualització de la regulació industrial d'acord amb les noves formes de producció. “La proposta formulada elimina la restricció pròpia de la qualificació urbanística de sòl industrial (22) que el Pla General Metropolità atribuïa al Poblenou. La creació d'una nova qua-

- Superar les actuacions aïllades que tradicionalment dissocien les accions de promoció econòmica de les de caràcter urbanístic: “La normativa urbanística ha de permetre aquesta recuperació industrial i les polítiques econòmiques de promoció han de fomentar-la”⁷.

Les exigències tècniques

a) Exigències instrumentals. La complexitat de la transformació obliga a definir un sistema flexible de planejament derivat, és a dir, dels mecanismes per gestionar la realització posterior dels objectius i continguts previstos al pla. Hi ha diferents instruments reguladors que permeten afrontar situacions diverses: sectors de promoció pública o privada, de diferents escales –l'illa Cerdà és la mida mínima d'actuació– i programes.

lificació urbanística que engloba una gran diversitat d'usos per a tot el territori a transformar”⁹.

b) Exigències tipològiques. La renovació dels sòls productius del Poblenou té lloc sobre la malla de l'Eixample de Cerdà, que ha perdurat al llarg del temps com a estructura de suport d'uns canvis successius d'ús i tipologia edificatòria, des de la seva concepció fins al moment actual: “A Barcelona s'ha conformat, al llarg dels segles, un savi i elaborat coneixement amb el qual és possible procedir a obertures parcials, a transformacions controlades, a reelaboracions de materials urbans prèviament existents amb la finalitat de donar una mida adequada a les operacions d'arquitectura en el marc urbà d'una ciutat amb vocació per l'atapeïment urbà i la densitat”¹⁰. Les tipologies edificatòries associades a les noves activitats que es promouen en l'àm-

Damunt d'aquestes línies, la seu del grup mediàtic Mediapro, a la nova Diagonal, amb la torre Agbar al fons. A la pàgina següent, edifici d'oficines a Pere IV. A la pàgina d'obertura de l'article, edificis de la Universitat Pompeu Fabra i Mediapro, en la confluència dels carrers Granada i Bolívia.

bit s'allunyen de la nau industrial tradicional de poca alçada i extensiva pel que fa a l'ocupació en planta i s'acosten als edificis en alçada i una ocupació en superfície menor. La intensitat edificatòria d'aquestes tipologies és superior a les dels polígons industrials.

El Pla 22@ fa una aposta incrementant les edificabilitats associades a les zones 22@ per assolir l'objectiu d'adequar l'oferta a les noves demandes de l'activitat econòmica de les àrees centrals. Per una banda, l'increment afavoreix un teixit urbà coherent amb la ciutat consolidada i, per una

Segons que afirma la *Modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*. Text refós: "(...) Tot i que el procés inversor generat amb motiu dels Jocs Olímpics va resoldre algunes qüestions bàsiques del sector, cal reconèixer que el teixit urbà intern (...) es trobava en aquells moments en una situació de clara penúria infraestructural, òbviament incompatible amb el destí i funció que se li volia assignar des del planejament"¹¹.

La dimensió que prenen les infraestructures en la transformació dels sòls del Poblenou no són un element singu-

altra, fa econòmicament viable l'adequació infraestructural de l'àmbit.

Polèmiques a banda, sembla oportú fer una petita reflexió sobre un debat, de vegades excessivament simplista, sobre la densitat urbana. Caldria introduir altres elements en la discussió, com ara la intensitat urbana, la diversitat del teixit urbà o la seva capacitat de càrrega, abans de posicionar-nos en pro o en contra d'una densitat suposadament "òptima". La qualitat urbana pel que fa al compliment d'uns estàndards d'espais lliures –espai públic, zones verdes i equipaments– en relació amb els espais construïts no ha de suposar perdre allò que és propi a la ciutat – l'aglomeració, la compacitat; fins i tot el solapament i la fricció– i que és una condició necessària per propiciar la preuada complexitat del teixit urbà.

lar i aïllat del Pla 22@: "La ciutat es troba amb la primera ocasió de definir un estàndard infraestructural adaptat a aquestes noves circumstàncies. L'objectiu del planejament en aquesta matèria ha de ser, en definitiva, identificar un nivell de disponibilitat de serveis urbans de caràcter diferencial respecte d'altres sectors industrials, de tal manera que es configuri com un element propi i diferencial"¹². La dotació infraestructural pel que fa a qualitat i fiabilitat de les infraestructures i dels serveis associats ha esdevingut un element clau de competitivitat dels territoris.

Així mateix, aquest mateix text afirma: "(...) Un ampli Pla Especial d'Infraestructures (PEI) (...) actuarà tant en els espais públics com en els espais privats comunitaris, determinant aspectes de sòl i de subsòl. El contingut del pla inclourà aspectes relacionats amb el cicle de l'aigua, la utilit-

“El Pla 22@ fa una aposta decidida per l’increment de les edificabilitats, amb l’objectiu d’adequar-se a les noves demandes de l’activitat econòmica de les àrees centrals”.

zació i producció d’energia, els processos de fred i calor, els residus, la xarxa telemàtica, la mobilitat i el mobiliari urbà. (...) no es desaprofitava la possibilitat d’introduir els paràmetres de la sostenibilitat (...)”¹³.

Introduir aquest element, el PEI, paral·lelament a la planificació urbanística, hauria de ser una pràctica generalitzada. La complexitat creixent del contingut programàtic dels desenvolupaments urbanístics requereix aquest instrument per garantir que allò planificat tindrà la capacitat d’esdevenir un territori productiu socialment i econòmic, i d’adaptar-se, adequar-se i modernitzar-se al llarg del temps. Aquesta és una qüestió que té una rellevància especial en els teixits productius i en la transformació dels sòls obsolets de les àrees centrals urbanes.

Les condicions infraestructurals, definides per llei, d’una parcel·la per esdevenir un solar apte per ser edificat, així com d’altres regulacions sectorials relatives a la seva qualitat, s’han anat adaptant i ho seguiran fent, i posaran de manifest la relació directa entre el nivell de desenvolupament d’un territori i el seu nivell infraestructural. Una condició que ha anat més enllà de les infraestructures de mobilitat i s’ha estès a totes les infraestructures energètiques, ambientals i telemàtiques.

La transformació de teixits obsolets parteix de la premissa que un recurs, en aquest cas el sòl urbà, es troba infrautilitzat, o bé que la seva vida útil ha estat superada. El Pla 22@ posava de nou en valor uns sòls en una posició clarament avantatjosa per atreure activitat econòmica “de nova generació”, reintroduint aquests espais en un nou cicle de vida.

Tanmateix, per a la renovació no n’hi ha prou amb la substitució d’unes edificacions per unes altres i una “mà de pintura” de l’estructura urbana de suport. Va molt més enllà. La transformació per adequar-se a les noves activitats que cerquen localitzacions a les trames urbanes centrals demana, fins i tot requereix, una estructura de suport de gran qualitat. Els costos associats a aquesta adequació, “el Pla Especial d’Infraestructures, es poden finançar parcialment amb una part de les plusvàlues generades per l’increment d’edificabilitat”¹⁴. Els operadors de serveis assumiran també una part de les despeses en concepte d’inversió del seu negoci i podran oferir serveis als futurs clients que s’hi vagin instal·lant.

Al mateix temps, la dimensió del fet urbanitzador com a part de tota una cadena d’actuacions amb l’objectiu comú de propiciar el creixement econòmic, supera les accions aïllades que tradicionalment dissocien les accions de pro-

© ARXIU BARCELONA REGIONAL, S A

La plaça de les Glòries, Diagonal-mar, el districte 22@ i la zona del Fòrum. A la pàgina anterior, interior d'illa a Pamplona / Ramon Turró.

moció econòmica de les de caràcter urbanístic. En aquest sentit, s'obren noves possibilitats, ja posades en pràctica, de vincular molt més estretament la promoció econòmica i la producció urbanística, superant els models on l'acció urbanística esdevé el fi, en ell mateix, de la promoció econòmica.

Suport teòric o raonament intern

El Pla 22@ -en aquest cas és més oportú utilitzar la denominació completa del document urbanístic de la *Modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*- introdueix dues qüestions sobre les quals ens manca encara un suport teòric de caràcter general: la construcció de ciutat per transformació de teixits consolidats i l'adequació dels instruments de planejament a les noves estructures productives.

Ambdues qüestions posen sobre la taula una temàtica d'una gran complexitat: la revisió crítica dels instruments de planejament i el marc regulador vigent. Ho plantejo intencionadament en termes de revisió i no de canvi o substitució, perquè seria poc realista formular-ho en termes de *tabula rasa*. Però sí que tinc el convenciment, i en el cas particular dels sòls productius encara més, que és urgent aquest exercici disciplinari. En cas contrari, veurem proliferar exemples reciclats com a versions més o menys encertades del 22@.

Manuel de Solà-Morales afirma: "Desvetllant allò que hi ha de veritablement interessant en la nostra valoració positiva de la ciutat del segle XIX, podem, més enllà de la simple obsessió mimètica, aprofitar-ne l'evocació com a font de suggeriments, d'innovacions i de progrés"¹⁵.

Notes

1. Resum executiu de l'"Estudi de la demanda d'oficines al Poblenou en el període 1999-2004 i requeriments urbanístics de la seva localització", Aguirre Newman, 1999, com a part de l'*Estudi econòmic i financer de la MPMG per a la renovació de les zones industrials del Poblenou*, pàg. 12.
2. *Deu lliçons sobre Barcelona*, Manuel de Solà-Morales, COAC, Barcelona 2008, pàg. 291.
3. Ídem, pàg. 305.
4. *Modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*. Text refós, Sector d'Urbanisme, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, setembre de 2000, pàg. 10-13.
5. Resum executiu de l'"Estudi de la demanda d'oficines al Poblenou en el període 1999-2004 i requeriments urbanístics de la seva localització", Aguirre Newman, 1999, com a part de l'*Estudi econòmic i financer de la modificació del PGM per a la renovació de les zones industrials del Poblenou*, pàg. 12.
6. *Organización industrial y territorio*, Ricardo Méndez i Inmaculada Caravaca, "Espacios y Sociedades", Editorial Síntesis, Madrid, 1999, pàg. 309.
7. "La renovació del Poblenou: una aproximació urbanística al districte d'activitats 22@bcn", Ramón García Bragado, *La ciutat del coneixement*, "Els monogràfics de BMM", núm. 1, pàg. 39 (38-43).
8. *Modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*. Text refós, Sector d'Urbanisme, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, setembre de 2000, pàg. 3.
9. "La renovació del Poblenou: una aproximació urbanística al districte d'activitats 22@bcn", Ramón García Bragado, *La ciutat del coneixement*, "Els monogràfics de BMM", núm. 1, pàg. 40 (38-43).
10. "Barcelona: construir sobre lo ya construido", Ignasi de Solà-Morales, a *Revista de Occidente*, 97, juny de 1989, pàg. 26.
11. "Dotació infraestructural (Pla d'Infraestructures)", capítol 7 de la *Modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*. Text refós, Sector d'Urbanisme, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, setembre de 2000, pàg. 33.
12. Ídem.
13. Ídem.
14. *Estudi econòmic i financer de la modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*. Text refós, Sector d'Urbanisme, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, setembre de 2000, pàg. 10-13.
15. *Deu lliçons sobre Barcelona*, Manuel de Solà-Morales, COAC, Barcelona 2008, pàg. 307.

La raó a la ciutat: el Pla Cerdà

Més enllà de l'illa

Ateses les disfuncions i l'impacte generats per l'actual model de mobilitat, no hi ha dubte que és l'assignatura pendent, tant de l'Eixample com de la ciutat en el seu conjunt. El model actual és el factor que més energia urbana consumeix i el que més contamina.

Els eixamples sostenibles: el llegat del Pla Cerdà

Text **Salvador Rueda** Director de l'Agència d'Ecologia Urbana de Barcelona

Fotos **Lluís Sans**

Potser una de les coses que més m'impresionen dels treballs d'Ildefons Cerdà és, amb la migradesa de mitjans que hi havia a l'època, l'articulació d'una proposta d'Eixample quasi sistèmica (sense l'existència de la teoria de sistemes) que cercava, intencionadament, la resolució dels conflictes de la Barcelona a mitjan segle XIX. És sorprenent com analitza i aborda cada una de les disfuncions que patien la ciutat de Barcelona i els barcelonins: la higiene i la salubritat, la mobilitat, la cohesió social, la justícia i la igualtat, l'equilibri entre la funcionalitat ("relació") i la descompressió urbana ("isolament"), etc.

Amb la seva proposta formalitza les solucions a cada una de les disfuncions detectades i ho fa construint ciutat; és a dir, fent que l'espai públic tingui tots els usos i funcions que li són propis i possibilitant la implantació d'una meravellosa barreja d'usos (persones jurídiques).

És sabut que part del projecte original ha estat suprimit i que s'ha anat realitzant a mesura que s'anaven succeint noves ordenances que ara tancaven l'illa, després ocupaven els patis interiors, després enlairaven l'edifici una, dues, tres plantes, etc. Tot i això, l'Eixample s'ha anat construint (encara es construeix ara) lentament, tal com es construeixen els sistemes complexos (els ecosistemes) a la natura. La resultat ha estat la creació d'un teixit que compta amb la major diversitat de persones jurídiques (activitats econòmiques, associacions i institucions) que hi ha a centenars de quilòmetres al voltant i que es configura, en les seves dimensions, com la major àrea de centralitat de l'Estat espanyol, la influència de la qual arriba més enllà de les fronteres d'Espanya.

En un estudi realitzat per l'Agència d'Ecologia Urbana de Barcelona per als diversos teixits de Donostia-Sant Sebastià es comprova que la morfologia urbana dels eixamples és la que acull més densitat d'activitats (màxim assolit: 114 activitats per hectàrea), més que els teixits en illes obertes, teixits mixts o de baixa densitat (màxim de 54 activitats/ha).

L'Eixample irradia activitat al seu voltant; és un veritable cor que bomba diversitat i estén la complexitat urbana

seguint els eixos transitats, sobretot, a peu. Quan algun eix té una ruptura en la concatenació d'activitats, el teixit se simplifica mostrant un forat en el plànol. Les solucions adoptades per a la plaça de les Glòries i el seu voltant van estar pensades en termes de continuïtat i resolució del trànsit, però aquesta es convertia en una barrera en la connexió de la diversitat urbana entre l'Eixample i l'Eixample del Poblenou: en comptes de ser el centre de la ciutat ideat per Ildefons Cerdà, es convertia en un forat de simplificació urbana, i no pas de centralitat. La remodelació de la plaça de les Glòries és, sense cap mena de dubte, necessària.

L'Eixample, per altra banda, és el teixit de la ciutat que acull un major nombre d'activitats denses en coneixement avui dia, molt més que el districte tecnològic del 22@.

Tot i que els problemes que va abordar Ildefons Cerdà continuen essent conflictes actualment, avui cal abordar, a més a més, nous reptes que llavors no eren manifestos. Els dos reptes que, al meu entendre, són els principals en aquest inici de segle són aquells relacionats amb la sostenibilitat, és a dir, amb les incertituds que la nostra acció genera sobre el conjunt de sistemes de la Terra i amb el fet d'haver entrat en una nova era: la de la informació, deixant enrere, cada cop més, l'era industrial.

El trànsit, factor imprevist

Del conjunt de factors relacionats amb la sostenibilitat, el que més impacte i disfuncions genera és, potser, el trànsit motoritzat. El trànsit avui és el factor que consumeix més energia, que emet més contaminació atmosfèrica, que més soroll genera, que més morts externes provoca (per accident o per pol·lució), que més intrusió visual projecta i que més hores laborals fa perdre. És clar, però, que Ildefons Cerdà ni es podia imaginar que la seva xarxa viària seria tota ocupada per aquest nou artefacte, ni que ho faria en tota la trama tenint com a cèl·lula bàsica l'illa. És probable que, després d'analitzar les característiques del flux motoritzat, hagués proposat, com ho va fer Le Corbusier al seu Pla Macià, una nova cèl·lula bàsica urbana de 400 o 500 m de costat per als cotxes.

“La creació d’una nova cèl·lula urbana de 400 m de costat podria mantenir l’organització i alhora guanyar espai públic als vehicles”.

El que és una aberració per a l’eficiència d’un vehicle, l’objectiu del qual és anar d’un punt a un altre de la ciutat tan ràpidament com sigui possible, és que tingui un entrebanc cada cent metres per donar pas a uns altres vehicles que troba pel camí. Quan s’han creat infraestructures adaptades a l’objectiu del cotxe, s’han construït autopistes, les quals estan dissenyades perquè la velocitat sigui la màxima admesa sense haver d’aturar-se mai. A la ciutat, les autopistes no hi caben, i quan n’hi posen, creen més problemes que solucions.

La creació d’una nova cèl·lula bàsica urbana adaptada al flux motoritzat de 400 o 500 m de costat pot, al meu entendre, mantenir la funcionalitat i l’organització urbana i, alhora, alliberar el 65 o el 70% de l’espai públic avui sotmès a la circulació dels vehicles. Una superilla d’aquest volum afavoreix una major eficiència en l’ona verda semafòrica i redueix les friccions del flux, ja que només es pot girar a dreta i a esquerra cada 400 m. El transport públic de superfície circula per les vies bàsiques i permet que el conjunt de la trama estigui a menys de 300 m d’una parada. La construcció d’aparcaments ubicats en edificis situats en les vies bàsiques comporta que no es tardi més de tres minuts des de l’aparcament a qualsevol punt de la superilla a peu. A l’interior de les superilles el ciutadà adquireix, de nou, la seva carta de naturalització; és a dir, pot desenvolupar el conjunt d’usos i funcions de l’espai públic sense restriccions, superant la

funció de “vianant” (un mode de transport) que se li va atorgar quan el van relegar a les “voravies”.

Les superilles implantades a Barcelona, una al barri de la Ribera (al voltant de Santa Maria del Mar) i dues a Gràcia, han comportat l’augment del nombre de viatges a peu (>10%) i amb bicicleta (>15%), així com un increment significatiu de l’activitat comercial i de serveis (en el cas del Born, la transformació de l’activitat ha estat espectacular. Massa i tot, des del meu punt de vista; o més ben dit, s’ha donat una desproporció excessiva entre les activitats d’escala ciutat i les activitats de proximitat).

Les xarxes viàries actual i futura mostren la reserva d’espais per a cada mode de transport. Avui, la major part del trànsit entre mar i muntanya es canalitza a l’Eixample (en hora punta acull prop de 76.000 veh./h). Amb una proposta de superilles, cal dur a terme una redistribució del trànsit que faci que la pressió sobre aquesta àrea disminueixi significativament i que es redistribueixin, alhora, els efectes de la circulació, en especial la contaminació atmosfèrica, avui fora de límits a l’àrea central.

Xarxa ortogonal de busos

La xarxa de busos, avui radial, es transforma en una xarxa ortogonal que, seguint la trama de l’Eixample, s’estén al conjunt de la ciutat. El canvi de topologia és el factor que més incideix en l’augment de la velocitat comercial, més encara que altres mesures com la prioritització semafòrica. La ubicació de les parades cada 400 m i la reducció significativa dels girs permeten estimar l’augment de la velocitat comercial en 0,6 km/h, en una xarxa que avui circula a 11 km/h aproximadament de mitjana.

L’eficiència de la xarxa ortogonal per sobre de la radial ja la va demostrar Cerdà. El seu raonament, seguint com a exemple l’estructura fractal d’una conca hídrica, és magistral. Explica que dos rierols que conflueixen creen un nou

La reestructuració de l'Eixample en superilles permetria revertir l'actual predomini del cotxe, dedicar el 43% de l'espai disponible al ciutadà i construir una xarxa de carril bici segura i sense interrupcions. Damunt d'aquestes línies, el carrer d'Enric Granados i el seu doble carril bici. A la pàgina anterior, el Passeig de Gràcia. Obrint l'article, la Gran Via entre el Passeig de Gràcia i la Rambla de Catalunya.

rierol que porta el cabal d'ambdós i una llera més gran. Quan aquesta s'uneix a una altra aigües avall, es repeteix la suma de cabals i l'augment de la llera, i així fins a arribar al final (el centre), de manera que el cabal i la llera que l'acull són tan grans que el centre és ocupat tot ell i desapareix. Com que el centre no pot desaparèixer, la manca d'espai per absorbir el flux radial es converteix en congestió i, per tant, en una tipologia de xarxa ineficient. Per contra, la xarxa ortogonal proporciona als teixits que la contenen un isomorfisme en el conjunt d'aquest i fa que les diferents parts que la componen estiguin igualment privilegiades.

Amb el mateix nombre d'autobusos i a 13 km/h de velocitat mitjana comercial, les freqüències de la xarxa ortogonal estarien per sota dels quatre minuts, la qual cosa suposaria augmentar més de tres vegades la freqüència actual. L'estalvi de temps de la xarxa al cap de l'any és d'un milió de jornades laborals. La connexitat també millora, ja que el nombre de persones que tenen una parada a menys de 300 m és de 30.000 més que en l'actualitat. L'accessibilitat global de la xarxa actual permet que el 15% de la població accedeixi amb bus a la totalitat del municipi en menys de quaranta minuts. Amb la xarxa ortogonal, el percentatge augmenta fins al 55% de la població. Amb la nova xarxa, qualsevol punt de la ciutat es connecta amb qualsevol altre amb un transbord com a màxim, de manera similar en què s'arriba a qualsevol casella en el joc dels "barquets". La proporció de transbord de la xarxa actual és aproximadament del 14%. Amb la nova xarxa, els transbordaments són similars als del metro, per sobre del 30%.

La xarxa de bicicletes cada dia compta amb més quilòmetres de carril. És clar, però, que la normalitat i l'ús massiu d'aquest mitjà de transport només es pot assolir construint una xarxa segura i amb continuïtat. La xarxa de carrils bici de Sevilla és avui la més completa i constitueix l'exemple a seguir. En aquesta ciutat, la bicicleta s'ha convertit en un

veritable mitjà de transport i el nombre d'usuaris ha sorprès propis i estranys.

Aquells que diuen que la ciutat de Barcelona no és apta per a l'ús de la bicicleta a causa de la clinometria no tenen raó. L'anàlisi clinomètrica permet afirmar que el 80% de la ciutat i el 100% de l'Eixample són aptes per anar amb bicicleta.

Les superilles a l'Eixample permetrien que el 43% de l'espai fos, majoritàriament, per a vianants. Un espai que retornaria al ciutadà la seva carta de naturalització, ja que hi seria possible fer efectiu el conjunt d'usos i funcions de l'espai públic: l'intercanvi, l'estada, la festa, el joc, etc.

L'espai públic i la reunió de complementaris (persones jurídiques) en un espai reduït són els dos aspectes generadors de ciutat. El ciutadà ho és, fonamentalment, perquè ocupa l'espai públic (la casa de tots) sense restriccions, i pot exercir el seu conjunt d'usos i funcions potencials. Amb l'ocupació massiva de l'espai públic pel cotxe, el ciutadà va deixar de ser-ho per convertir-se en un "vianant", és a dir, en un mode de transport al qual s'ha assignat perquè circuli unes cintes contigües als edificis.

Les noves xarxes proposades donen com a resultat un nou model de mobilitat i uns beneficis que redunden en la millora de la qualitat urbana i de vida.

Ateses les disfuncions i l'impacte generats pel model actual de mobilitat, no hi ha dubte que és l'assignatura pendent de la ciutat i també de l'Eixample. El model actual és el factor que més energia urbana consumeix i el que més contaminació genera, tant pel que fa a contaminants atmosfèrics d'escala local i regional com global (gasos d'efecte hivernacle). Avui, el nombre de persones exposades a nivells de contaminació per NO_x per sobre del límit legislatiu és de prop d'1.800.000. Amb un model de mobilitat basat en superilles amb alguns canvis de sentit i reduint un 25% el nombre de vehicles que circulen, el nombre de persones exposades no superaria les 20.000. **M**

El Pla Cerdà en una pregunta

Quina és la seva experiència personal i professional de l'Eixample?

Jordi Borja. Geògraf i urbanista. Director del Màster en Gestió de la ciutat de la UOC

Si la pàtria és el territori de la nostra infància, és a dir, el carrer, el barri, la ciutat..., la meua pàtria és l'Eixample.

He llegit que, durant molts anys, els primers del desenvolupament de la quadrícula, es criticava l'Eixample per monòton, gris, avorrit. L'Eixample que jo vaig conèixer a la darrera dels anys 40 fins a l'inici dels 60, el vaig viure com un territori meravellós. La ciutat era trista, fosca, bruta. Els barris perifèrics, abandonats; els del "centre" (la ciutat vella, *intra murs*), degradats. Calia ficar-se per carrerons i en locals tancats per trobar-hi la vida.

En canvi, a l'Eixample hi passaven els tramvies, hi havia botigues, bars i cinemes. A les cantonades, taulells amb fruites i verdures. Jugàvem a futbol al carrer; els cotxes eren escadussers; la gent caminant, molt nombrosa. A l'estiu es tancaven carrers i es feien festes, balls, berenars, jocs. El sol omplia voreres i façanes i, al vespre, fanals i publicitat lluminosa creaven paisatges que prometien aventures i descobertes. No havia llegit *Nadja* (d'André Breton), però caminant per l'Eixample sentia que a qualsevol cantonada em podia trobar amb una sorpresa.

Avui l'Eixample és encara la millor carta de presentació de Barcelona. Però, sortosament, la ciutat, tota ella, és (relativa-ment) neta i il·luminada, hi ha botigues i gent al carrer a tot arreu. I l'Eixample, tot i mantenir una estructura formal pròpia, es confon amb la resta de la ciutat. Els cotxes han ocupat més espai que els "*flaneurs*", les botigues miren cap endins i els ambulants han desaparegut o són perseguits per normes incíviques. Encara em plau passejar-hi, però no més que pels barris populars o pel Raval. Encara espero trobar-hi descobriments sorprenents. Però hi trobo turistes i marques. Com a tot arreu.

L'Eixample de Cerdà no era banal. La ciutat actual sembla haver escollit la banalitat. La *urbanització* no es troba solament a les perifèries difoses i confuses.

Lluís Domènech i Girbau. Doctor arquitecte. Besnét de l'arquitecte modernista Lluís Domènech i Montaner

Del Pla Cerdà, em va impressionar la idea de superposar la malla neutra de 400 x 400 (tres illes) per sobre d'un territori existent amb zones buides i zones construïdes. L'experiència em fa admirar la mida de l'illa, l'amplada del carrer, la dimensió del xamfrà del plànol Cerdà de 1877.

No estic gaire segur del valor de les diagonals (les dues grans, sí), però tantes, tantes –augmentades, a més, per Jaussely–, creen massa problemes funcionals i paisatgístics. En resum, em quedo amb el valor urbà del xamfrà.

Prefereixo la realitat de l'illa tancada per quatre costats a la idea original de blocs paral·lels. Això sí, exigiria el pati d'illa totalment lliure i amb accés, com a mínim, per dues parts opo-

sades de l'illa. M'agrada l'illa tancada, perquè és capaç de crear el contrast entre la vida urbana intensa perimetral i el silenci i la tranquil·litat de l'interior.

Tinc un record molt profund del soroll del tramvia baixant pel carrer Bruc, de quan anava a casa el meu avi. M'agrada el tret igualitari dels carrers i, en canvi, la subtilitat del record diferencial: un Gaudí o un Domènech i Montaner, una olor, un accés a un cinema, un bar obert amb tauletes al carrer, et permeten conèixer on ets.

L'experiència de la primavera amb les fulles que acaben de brotar i que creen un núvol verd per sobre de l'escala de l'home, però permeten veure la línia de cornisa.

Les manifestacions, al Passeig de Gràcia, de l'Estatut, contra la guerra, per l'Ernest Lluch, etc., són per a mi una experiència ciutadana inoblidable.

Juli Esteban. Arquitecte i urbanista. Va participar en la redacció del Pla Metropolità de Barcelona

La meua experiència de Barcelona va començar a l'Eixample, a un xamfrà de Pau Claris – València on hi havia el dentista al qual veníem de tant en tant des de Girona per a un tractament d'ortodòncia. El més immediat va ser descobrir la facilitat per a l'orientació a la gran ciutat a partir d'unes seqüències de carrers de fàcil memorització i de la referència dels carrers especials: passeigs i avingudes. Més endavant, i ja des d'una mirada amb certa deformació professional, he vist l'Eixample com la gran trama que ha aportat ordenació urbanística i xarxa de mobilitat a tota l'aglomeració de Barcelona, malgrat una edificació i uns fluxos que el seu traçadista, tot i ser un visionari, no va mai poder suposar. Si considero, a més, el valor identitari que els seus carrers, xamfrans, voreres, fileres d'arbres, plànols de façanes... aporten a la ciutat, podria dir que Barcelona té en el traçat de l'Eixample el seu significat més comprensiu. I penso que és així no solament pel valor icònic dels seus invariants, sinó especialment per la seva capacitat d'evolució en el temps per substitució d'edificis i usos, buidatge d'interiors d'illa, reurbanització d'alguns carrers i també per incorporació de noves formes d'edificació de l'illa que permeten quasi reinventar-lo en el Poblenou.

Tanmateix, l'Eixample no és perfecte. Es podria dir que els xamfrans, tan interessants per a altres coses, mortifiquen els vianants, o que, segurament, li manquen encara alguns elements que polaritzin o articulïn una mica més una extensió tan gran d'illes semblants. Però en tot cas la seva història ens permet constatar que l'Eixample és un teixit urbà amb capacitat de millora indefinida sense abandonar els trets més significatius del seu caràcter. Penso que aquesta és la qualitat clau que assegura el seu protagonisme permanent en una ciutat que ja és molt més extensa i complexa que la que Cerdà va imaginar.

©ANA PORTNOY

Jordi Garcés. Arquitecte. Catedràtic de Projectes a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona

L'Eixample és per a mi un escenari ple d'episodis particulars. Hi vaig néixer, quan encara es naixia a casa. I recordo els passeigs amb la meva mare per la banda dreta del Passeig de Gràcia, el cantó del sol al migdia. I el meu pare entrant a la joieria Ramon Sunyer a saludar els amics, agafant els taxis al davant de l'Hotel Ritz i en la tertúlia, a peu dret, al quiosc de Gran Via amb Via Laietana, amb el quiosquer Tomàs, el periodista Sempronio o l'advocat Solé Barberà, entre d'altres.

Enumero ara algunes lentes experiències formatives, difuses, inconscients i silencioses, que s'han convertit en elements bàsics per a la meua manera d'entendre l'arquitectura.

El concepte "mida" formalitzat a base de repetir sempre la mateixa: la unitat, el mòdul. Les virtuts de la sèrie on la suma de l'invariant es converteix en màgia. El domini elegant de l'orientació amb el nord en la diagonal del quadrat i, en conseqüència, carrers de matí i carrers de tarda. La capacitat evocadora del teixit que, amb la seva mida i la seva extensió, crea la imatge d'una ciutat.

I la comprensió de la paradoxa següent: una bona planificació regular, aparentment despòtica, crea un espai de màxima llibertat creativa, en el qual l'abstracte és la base d'allò figuratiu, que apareix o bé en forma de peces singulars, com La Pedrera, o en la singular suma total d'un abstracte continu que s'acaba constituint en un gran episodi ornamental.

Jordi Puntí. Escriptor

Fa 23 anys que vaig venir a Barcelona i des del primer dia he viscut a la dreta de l'Eixample. De fet, sembla que faci col·lecció dels carrers verticals. He viscut als carrers Sardenya, Sicília, Nàpols, Roger de Flor i Bailèn, i ara m'estic al passeig de Sant Joan. Me'n falten uns quants, si és que vull tenir l'àlbum sencer. Sempre he viscut en pisos que tenien balcó al carrer i galeria al pati. Hi ha un Eixample exterior i un d'interior. Al capvespre m'assec a la galeria i observo com s'encenen els llums a les cases del pati. És com tenir una llotja preferent a l'interior de la bèstia, és com espigar l'engranatge que fa moure el barri.

Cada dia també passejo per l'Eixample exterior. A vegades, com si fos un personatge de Paul Auster, m'imagino que els carrers de l'Eixample són un quadern quadriculat i els meus passos, la tinta per escriure. Quan camino, deixo un rastre de lletres que de mica en mica es converteixen en paraules. Començo per una punta i vaig escrivint. Els xamfrans van molt bé per arrodonir les lletres. Un dia d'aquests caminaré la paraula C E R D À, com un homenatge. L'accent de l'A serà un tros de

Diagonal, per exemple, entre Bruc i Girona (que són dos dels carrers que em falten per a la col·lecció).

Maria Rubert. Doctora arquitecta. Professora del Programa de Doctorat d'Urbanisme i del Màster de Paisatgisme de la UPC

Vaig néixer al 469 de la Diagonal, a la cantonada del restaurant Finisterre, en el que era efectivament el *finisterre* de l'Eixample; més enllà només hi havia passeigs de cavalls, locals de festa i de prostitució. Com totes les que queden tallades per la Diagonal, l'illa on ara tinc l'estudi és de forma irregular i de mida reduïda, i per tant sense pati interior. Les plantes baixes es van destinar des del principi a locals. La vinateria, la botiga de queviures i el magatzem de la meua infantesa són avui una botiga de revestiments ceràmics, una òptica i una botiga de vestits de núvia. A les cruïlles, s'hi han instal·lat els usos més interessants: els bars amb terrassa que ocupen els triangles que deixa lliures la geometria. Però és als carrers de més avall on es realitzen les activitats que ancoren la vida de barri: tintorereries, ferretereries, fruitereries i, més avall, el Mercat del Ninot, els bombers i tot el que passa als voltants del Clínic.

Durant anys, el meu trajecte diari ha estat la línia recta, per sota els arbres, que enllaça el 469 amb el 649 de la mateixa avinguda (l'Escola d'Arquitectura). Un trajecte que ara puc fer en bicicleta, en autobús o en tramvia pel tram que va urbanitzar Rubió i Tudurí. Recentment he allargat l'itinerari fins al carrer Sicília en direcció contrària. Desapareixen els aparadors amb mobles i vestits del tram central a mesura que se supera el Passeig de Gràcia i deixen pas a bars confortables. De passeig de Sant Joan enllà, quan han desaparegut els autobusos (i constatem l'estreta relació entre l'accessibilitat flexible de l'autobús i l'activitat a les voreres), desapareixen els aparadors: oficines, botigues de matalassos i garatges ocupen les plantes baixes.

M'agrada el caràcter ambigu dels encreuaments de la Diagonal, que deixen intuir el que passa darrere d'aquest tall que travessa Pedralbes i les Corts, que separa Sant Gervasi del centre de l'Eixample i, més enllà, Gràcia, que travessa l'esquerra de l'Eixample fins a les Glòries, en un canvi de rasant enfilat cap al mar amb una secció que s'estreny fins a arribar al Fòrum i, en un gest final, inflexiona cap al Maresme. Aquesta experiència segueix una línia recta, que no es ni la del *flâneur* ni la de la deriva, i que té més a veure amb el caràcter de l'avinguda apta per a esdeveniments un punt autoritaris –com ara les desfilades militars o els congressos (tant l'eucarístic com el Fòrum)– que han volgut aprofitar la seva esplèndida geometria. Però el vaivé insistent pel mateix recorregut aporta altres coneixements i és una altra manera, la més comuna per als ciutadans, de participar de l'experiència geomètrica i humana de la seva ciutat. **M**

Cerdà fins a l'infinit

Barcelona METRÒPOLIS, a la primavera de 1995, convidava aquests quatre arquitectes a debatre el model urbanístic cap al qual s'encaminava Barcelona després dels Jocs Olímpics. I en aquella primera trobada van proliferar les referències a Cerdà, entorn del seu paper en la definició d'aquest model. Bernardo de Sola reconeixia “la imponent presència del model Cerdà” a la ciutat i Josep Martorell destacava que “la Barcelona estricta, la que ha crescut entre el mar, la muntanya i els rius, ho ha fet sota el patró de la quadrícula de Cerdà”. Eduard Bru anunciava el pes decreixent de l'Eixample i “la necessitat d'anar cap a una renovació de tipologia”, i Federico Correa recordava que el projecte Cerdà “té el seu origen en els models de Chicago o Manhattan”.

Parlem amb quatre dels arquitectes que han modelat Barcelona des dels anys vuitanta: Eduard Bru, Federico Correa i Josep Martorell, tots tres de Barcelona, i Bernardo de Sola, d'Oviedo. Els més veterans, Correa (1924) i Martorell (1925), continuen en actiu en diferents projectes privats, com la reforma del Banco Hispano Colonial en hotel, el primer, i la seu d'RBA en el 22@ i el Museu del Disseny a Glòries, el segon. Bernardo de Sola (1948) encapçala el repte de codirigir el projecte de transformació de la Diagonal des de 2008 i Eduard Bru (1950) es troba immers en la docència com a professor de Projectes a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona i la seva última gran intervenció a la ciutat han estat els projectes del Fòrum de les Cultures de 2004. Han realitzat intervencions urbanístiques a Barcelona, entre les quals destaquen les que van marcar el canvi amb motiu dels Jocs Olímpics: Vall d'Hebron (Bru), Estadi Olímpic (Correa), Vila Olímpica (Martorell) i Ronda de Dalt (De Sola). En el debat que els proposa la revista, els acompanyen Francesc Muñoz, coordinador d'aquest Quadern central dedicat a l'Any Cerdà, i la periodista Rosario Fontova, especialista en art i arquitectura.

Francesc Muñoz

Quina importància tindrà el Pla Cerdà en la Barcelona del futur? Hi ha límits en la seva aplicació?

Eduard Bru: Em sembla que Cerdà hi té un paper decreixent. Hi ha dos fets específics d'aquesta època. Un és que arriba als seus límits físics. El marge inferior de la Sagrera és Cerdà i ha acabat d'arribar al Fòrum. L'arribada a aquests llocs podria ser una ocasió de provar els límits de Cerdà en un context físic que no hagi estat reflectir-se en un mirall d'un segle i mig. I l'arribada és discreta en part, perquè s'hi ha sumat un altre fenomen propi d'aquests anys, que és el gran èmfasi en la singularitat de l'arquitectura com a valor premiat. Crec que la suma d'aquests fets, la dificultat i la

novetat del lloc geogràfic, a més d'un estat d'opinió a favor que l'arquitectura sigui molt visible, ha fet que Cerdà hagi quedat com una geometria de partida, però no ha anat gaire més enllà.

Un altre exemple és en el 22@. És Cerdà pur, sense ser necessàriament Cerdà. És un banc de proves amb encerts i desencerts, i amb coses que em semblen interessants. I una discussió interna de com les tipologies d'oficines o empreses tecnològiques podrien cabre en Cerdà. En arribar a la Sagrera, Cerdà podia donar més de si, sense tantes coses estranyes. Hi ha molts taps. No dic que es deixés Cerdà intacte, però sí que permetia una resposta més tensa, en volumetria i geometria, sense estar tan adornada de singularitats sobreposades.

Josep Martorell: Em sembla que el Pla Cerdà és un encert total i que s'hauria d'arribar als límits amb tota rigidesa. N'hi ha un exemple recent al carrer de Villarroel amb Londres, en una illa on hi ha pisos i una escola (segons un projecte de Coll-Leclerc). Ho trobo perfecte perquè demostra que es poden acabar les coses en una illa de l'Eixample. El que passa és que de vegades acabar el Pla Cerdà té una certa dificultat. Jo estendria la quadrícula Cerdà a l'infinit.

Federico Correa: M'agrada molt sentir el que comenta Josep Martorell. Tots els caps de setmana faig una passejada llarga. Agafo el metro fins al Fòrum i camino per un passeig fantàstic per la platja, una de les millors coses que es van fer en els Jocs Olímpics. I sempre vaig pensant en arquitectura. Aprecio encara més el que Martorell va realitzar a la Vila Olímpica quan veig la diferència amb l'urbanisme que s'ha fet en el Fòrum, que trobo desastrosos. El veig abstracte, no veig cap possibilitat que arribi a res; mentre que, al contrari, a la Vila Olímpica observo un urbanisme humà i una prolongació de Cerdà.

És evident que Cerdà està molt determinat per una qüestió geogràfica. La Barcelona de Cerdà és una ciutat gairebé plana. L'altre dia, baixant de la nova

©EVA GUILLAMET

Clínica Quirón, vaig decidir caminar i vaig passar per uns llocs urbanísticament incomprensibles que envolten el Putxet, uns carrers amb pendents tan grans que fa por caminar. Aquest urbanisme és un escàndol, perquè no es pot ni definir. Per a mi, com a observador de l'urbanisme, existeix ara un fenomen estrany amb l'urbanisme que arriba fins al mar: no hi ha ningú al carrer, gairebé no hi ha botigues... Què fa aquesta gent?... L'urbanisme del Fòrum és terrible. A la nit no és un lloc com el carrer de Casp o de València. A mi em recorda l'East End de Londres, on fa por caminar per alguns carrers.

Eduard Bru: Efectivament! Pel que fa al tema dels pendents, hauria d'haver-hi una ordenança que limités per dalt l'illa. Josep Martorell, al carrer d'Homer, va encertar una bona solució.

Federico Correa: En referència al 22@, no m'agrada gens perquè han fet una trama Cerdà, però amb edificis Le Corbusier, encara que és injusta la comparació si pensem per exemple en el "supositori" de Nouvel. El que veig és confús, no funciona. Hi ha un altre edifici, el de Dominique Perrault, que sí que m'agrada de lluny, encara que no tant de prop. I al costat hi ha un edifici molt elegant i amb *glamour* (de Carlos Ferrater) davant el parc que ha fet Nouvel, que és una porqueria. Amb Hans Hollein vam fer un petit recorregut i em feia vergonya ensenyar-li el parc perquè és una mica infantil.

Bernardo de Sola: Crec que ningú no discuteix l'cert de la malla Cerdà, que és una malla romana que s'implanta en qualsevol topografia i es pot desimplantar. Però fa molts anys que es va perdre el plànol Cerdà. El GATCPAC (Grup d'Artistes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània) en va fer l'últim. És veritat que hi ha alguns eixos

vertebradors, els que eren més estructuradors, com la Gran Via, però posteriorment ho hem anat cisallant tot. Hem perdut aquesta ocasió perquè aquesta malla es queda sobre si mateixa. Els nous límits de la ciutat ara són les Rondes.

Teníem la Gran Via, pel costat nord-est, on s'ha restituit al màxim, cap al Maresme. Aquí crec que l'exercici està ben fet. Tanmateix, a la Gran Via cap a l'Hospitalet, que vam plantejar al seu moment amb l'eix de Cerdà, es va perdre. L'eix de la Gran Via cap a l'aeroport es va fer malament; no han estat capaços de posar-lo recte. Perquè les condicions de contorn han guanyat a l'energia que al seu moment vam tenir per fer les coses rectes, coplanàries, en fer les Rondes i infraestructures en clau d'arquitectura. La Gran Via de Cerdà cap a l'aeroport és un desastre, i aquest és un dels punts on la ciutat ha punxat. Perquè la gestió de l'àrea, o els promotors de L'Hospitalet 2010, agafen el pla de Barcelona Regional, que és una línia recta que va fins a l'aeroport (almenys, fins al Llobregat), i, a partir d'aquí, quan plantejem l'eix de la Gran Via de Cerdà-Ronda del Mig, en generar el projecte l'obra es perd.

Rosario Fontova

I en l'altre extrem de la Gran Via, en el nou districte cap al Besòs?

Bernardo de Sola: La malla ortogonal de Cerdà en el 22@ sí que s'ha aplicat, en clau particular, perquè Cerdà, amb la seva gran illa, marcava una jerarquia amb equipaments, definia una rítmica que es reconeix. I això, en el 22@, amb la recuperació de la convivència entre el model tou d'indústria i la residència, en certa manera aguanta el tipus. La continuïtat de la Diagonal fins al Fòrum és el reconeixement del pla de Cerdà. És el mateix que quan Cerdà pinta un parc del Besòs. En el fons, la restitució del parc, dit en clau realista d'avui, és la recuperació mediam-

biental del riu Besòs, que té deu quilòmetres de llarg per quinze quilòmetres d'ample. La reinterpretació de les claus de Cerdà, vistes en els mapes del planejament, és que... si es reconeix res del Pla Cerdà en la Barcelona més metropolitana, es desdibuixa totalment. I si no hi ha hagut més Cerdà, el que potser ha passat és que n'hem perdut l'ocasió. El pitjor és saltar-se'l, com han fet amb Torre Vilana. A Barcelona, les coses s'han fet bastant bé, tot i que s'ha perdut l'oremus en alguns *hinterlands*.

Federico Correa: El que jo no entenc o no comparteixo és que el Pla Cerdà sigui sobretot la quadrícula, més que les prolongacions. A mi no em sembla una tragèdia que la Gran Via es torci. També hi ha una descol·locació o afegit a la Diagonal. L'únic exemple al qual es podia agafar és Broadway, que talla la trama de Manhattan, però no entenc el Pla Cerdà com quelcom que ha de tenir una continuïtat física necessària.

Francesc Muñoz

En relació amb la ciutat, s'ha explicat Cerdà com algú que deixa una herència immaculada que es va corrompent. Fins a quin punt és veritat aquesta idea o Cerdà es va enriquant amb la pràctica urbanística?

Eduard Bru: Sí, s'ha intentat veure Cerdà com un pensament acabat o un objecte en si mateix i, probablement, era més aviat un tauler de joc amb capacitat d'evolucionar. Cerdà va fer un pla el 1859, un altre el 1863, i es rectifica a si mateix.

Federico Correa: Jo apunto la psicologia. Són aspectes que no són visuals o de comunicacions...

Eduard Bru: El Pla Cerdà s'ha de pensar, però el realment valuós és que la malla ha aguantat molt i aguantarà. Què és el que

no aguanta? El que no aguanta és la mala arquitectura. És a dir, podem passar per trossos de Cerdà que són lletjos quan hi ha una densitat notable de mala arquitectura, de males façanes, de mals materials, de cromatismes equivocats. Ho dic perquè no tot és abstracció en aquesta vida. Una altra cosa que no aguanta és la definició de l'espai comú. Hi ha una indefinició: això és espai públic o privat? Aquesta indefinició l'estem produint en quantitats considerables en el 22@. Em fa por veure com anirà evolucionant; crec que aquí les regles de la ciutat han de ser clares i senzilles.

Josep Martorell: La malla de Cerdà, al cent per cent, serveix al pla, però quan hi ha desnivell no serveix. Em sembla que si l'illa l'establim en el pla, és lògic que s'adapti a les profunditats edificables o al sistema que creiem que han de tenir les cases en aquest moment. Ara, quan volem fer cases sense pati de ventilació, hem de canviar la forma de l'illa i les profunditats, perquè cal construir d'una altra manera. Barcelona té la tradició de construir cobrint amb terrats, i així és molt més difícil acabar la silueta. La de París sembla millor perquè està acabada en teulada.

Rosario Fontova
Com determina l'arquitectura nova el dibuix de la ciutat emmarcada pels marges de Cerdà?

Federico Correa: Jo no crec que el Pla Cerdà sigui pitjor que altres sistemes, fins i tot aguanta millor l'arquitectura dolenta. Estic personalitzant, però l'hotel de Rogers, dins la trama Cerdà, potser no seria tan lleig com quan te'l trobes allí.

Eduard Bru: És un edifici de retirada de carnet! Jo no sé com l'hi han deixat fer! I ara li dediquen una exposició...

Federico Correa: ... I no parlem del de Toyo Ito...!

Bernardo de Sola: El que s'està veient és que el quadrat Cerdà resisteix bé les males arquitectures, no tant per les qüestions epidèmiques com perquè el lot és ortogonal. El que passa és que s'opta per deixar les façanes, decisió que comporta una despesa tremenda per sostenir i faltar les façanes, i després crear una arquitectura

de nova planta. Aquesta pràctica em sembla perversa. Pot ser més un problema d'actuar com cal, però això de fer una *pastoralitat* moderna per dins...

Eduard Bru: Doncs jo estic totalment a favor de deixar la façana. Imagineu que totes les cases del Passeig de Gràcia les féssim noves. Jo m'exiliaria una mica. En el segle XIX, ens anava d'allò més bé fer ciutat, i d'això anem fent. En els segles XX i XXI no ens va tan bé; malgrat que estem molt contents, crec que ens va pitjor. Imagineu anar a París o Barcelona i comprovar que el segle XIX no ha existit. Seria horrible!

Bernardo de Sola: D'acord! És una interpretació possible, i en aquest sentit és veritat que Cerdà aguanta molt bé.

Federico Correa: A l'Eixample, com més categoria economicosocial de l'edifici, menys obertures hi ha. És curiós, perquè si agafem la Gran Via, de Muntaner a Tetuan, i prenem les verticals, anem veient que s'utilitza la mateixa tipologia arquitectònica. Però, com més modestos són els habitatges, més balcons hi ha a la façana. A Barcelona hauríem d'estar molt atents a aquesta arquitectura del noucentisme, que té edificis fantàstics, construïts en els anys vint i trenta, com el de Balma amb Diagonal, amb forma de rotonda. Hi ha molts edificis d'aquesta mena que fan ciutat. Els podríem jutjar arquitectònicament amb una certa severitat, però seria dramàtic tirar-los a terra.

Rosario Fontova
És veritat que anem cap a una nova centralitat, la que imposa el final de Gran Via amb la plaça d'Europa de l'Hospitalet, Zona Franca i Marina, d'una banda, i el creixement cap al nord, passat Collserola, que el 1995 analitzaven de forma crítica, d'altra banda?

Federico Correa: La comunicació per la Gran Via i per la Fira 2 és un drama. Sortir-ne és impossible. La zona està tan mal comunicada que no pots sortir de la Fira de Mostres d'ara. Això és una negació de Cerdà, perquè amb ell els carrers estan ben comunicats.

Bernardo de Sola: El 1859 Cerdà remarca molt la traça de la Gran Via, la Diagonal i la

Nacional 2, i la seva perpendicular, que és la Meridiana. El Pla Macià i el GATCPAC feien una mena de translació a una altra escala, però corrien al llarg de la Gran Via. Hi ha hagut una perversió per culpa d'aquesta afirmació banal: "Com que és tan difícil portar-ho recte, ho torcem una mica". El projecte de la Gran Via cap a la plaça d'Europa l'han fet d'una altra manera. Vull dir que s'ha perdut una oportunitat. Pel costat de la Gran Via cap al Besòs, aquí sí que la malla ha aguantat el tipus... Els urbanistes ens hem deixat prendre el pèl.

Federico Correa: Hi vaig treballar quan vam fer la fàbrica Godó i Trias, i allò, urbanísticament, era un caos total. L'Hospitalet ha estat el caos urbanístic absolut. A l'Hospitalet no es pot ni esmentar Cerdà i la Gran Via no li comunica cap dels avantatges de la trama.

Eduard Bru: Jo donaria a aquesta zona el benefici del dubte. Perquè a principis dels anys noranta vaig anar, mig comissionat per l'Ajuntament, a veure el barri de Chelsea de Nova York, on es preparava una transformació de fàbriques de carn i circulació de camions, en una zona de moda a la ciutat, com a punt d'inspiració del 22@. Ara en faré una extrapolació. Crec que el 22@ no serà això; serà molt més de disseny, un Cerdà rellegit amb una vocació d'independència i notorietat formal de les seves parts. I, potser, el que s'assemblarà a Chelsea és la zona entre la plaça d'Europa i el mar. Hi ha Fira, gratacel (de moment, fora d'escala), una quadrícula en formació, el barri de la Marina, Montjuïc i el cementiri, i la mateixa Zona Franca. Noto una vitalitat que m'intriga. Els problemes són evidents, però si s'aconsegueix més permeabilitat des del mar, allà hi ha una ebullició que de moment no condemnaria. Em sembla estimulants i pot ser una mica menys de disseny que el 22@, més autèntic.

Josep Martorell: El que jo veig molt bèstia en el 22@ són aquests edificis tan alts, tan a prop els uns dels altres. Fem un edifici de trenta plantes (la seu d'RBA) que està separat del veí per només vuit o deu metres... Em sembla un desastre!

Bernardo de Sola: Això sembla la translació del que passa en altres ciutats grans, posat aquí perquè hi càpiga. El pitjor és

© JORDI TODÓ / TAVISA

l'edifici Hynes, al final de Diagonal, un centre comercial que va fer un promotor. Aquest mal plantejament va començar allí. Va ser un mal començament acostar les façanes de la Diagonal.

Federico Correa: Pel que fa a Sant Cugat, accepto que hi hagi gent amb moltes ganes de tenir jardí, sobretot gent amb gossos, més que no pas gent amb fills...

Eduard Bru: Les infraestructures allà no estan a l'altura. Una vegada vaig titular: *Sant Cugat, el Far West*. Està bé quan un diu en quin carrer viu, però allí, i en molts altres llocs, no ho pots dir. Jo crec que la nova manera de referir-se a un lloc serà la parada de metro. La línia 9 hi posa un ordre brownià, no euclidià, un ordre suggeridor distint. No seria completament entusiasta, però estaria disposat a jugar aquest partit. En aquesta Barcelona de darrere la Fira no sé prou bé on visc, però sí que ho sabré quan tingui el nom d'una estació de metro.

Bernardo de Sola: A mi em té expectant...

Eduard Bru: La línia 9 és revolucionària; pot canviar moltíssim la percepció de la ciutat.

Bernardo de Sola: La línia 9 articula totes les radials, però quan travessa la Gran Via i va cap a Marina i la Fira 2, la cosa es comença a embolicar. I per les tensions i necessitats, no hi ha manera que la línia 9 arribi a l'aeroport. I tenim un metro que no arriba a l'aeroport, però a Madrid, sí.

Francesc Muñoz

Parlem del tema metropolità. En referència a Sant Cugat com a límit de la urbanització dispersa, pensem en aquestes versions de "la caseta i l'hortet" que ja veiem a les perifèries de Manresa i Vic. Hi ha un esforç del Govern perquè, a partir del ferrocarril transversal, s'aconsegueixi una certa modalitat i centralitat mitjançant el

transport públic. El 1995 vostès plantejaven dues qüestions: en primer lloc, la metròpolis que perd la forma, i en segon lloc, que no hi ha un organisme metropolità que ataquí la gestió urbanística. Sembla que coincidirà amb un govern metropolità. Com veuen aquesta diagnosi?

Federico Correa: La falta d'entitat metropolitana facilita moltíssim la corrupció. Aquests pobres ajuntaments de pobles petits tenen aquesta temptació. Fa falta una organització metropolitana seriosa, ordenada i coordinada.

Eduard Bru: Jo he fet una llista de l'actiu i el passiu d'aquests anys. En el passiu hi posaria la vergonyosa, increïble i escandalosa absència de la Corporació Metropolitana, amb poders d'un mateix color polític des de ja fa un temps. Existirà? Ja ho veurem... Una altra cosa escandalosa és que el reglament urbanístic de Barcelona consisteix encara en les restes del Pla General Metropolità (PGM). La planificació de Barcelona ha estat la reforma del PGM. Ja no se'ns acut un altre *modus operandi*. Quan el pla és a les mans d'un poder que ens agrada, els resultats ens agraden, i al contrari. Això és l'anticivilització. Les regles han de ser les mateixes per a tot. Ens estem inventant Barcelona *ex novo*. Això és la part negativa. La positiva és que hi haurà línia 9. I que sembla cert que hi haurà rodalies, i que el govern ha proposat fer cent ARE [plans d'àrees residencials estratègiques]. El Govern ha acceptat que, perquè cresquessin aquestes ciutats, el model fossin *eixamples*, la qual cosa m'ha donat una gran sensació de civilitat. M'ha semblat una notícia magnífica.

Josep Martorell: Mentre la quadrícula Cerdà es pugui estendre, jo l'estendria, perquè em sembla que és un sistema amb una pauta molt orientativa, i amb aquesta quadrícula es pot fer el que es vulgui. Insisteixo en el fet que l'estendria fins allà on sigui possible.

Federico Correa: Estic d'acord amb Josep Martorell. Sobre el que diu l'Eduard, jo sempre agafo metro i autobús, però tinc molt respecte per la gent que ha d'agafar el cotxe perquè no té més remei. Crec que la ciutat funciona amb cotxes, i no crec que deixar els cotxes a banda sigui urbanísticament una solució que m'agradi. Un dels grans valors de la trama Cerdà és la comunicació, que és fantàstica i no s'hauria de perdre.

Bernardo de Sola: De la primera corona metropolitana, em sembla important l'aprovaçió del pla de Collserola, que ha recuperat cent hectàrees més. L'altre afer que em preocupa és la nova generació de vies de trànsit. Em preocupa la via unipolar, aquesta generació de noves plataformes de trànsit per a la unió del Vallès Oriental amb l'Occidental, una B-40 que va retolant el territori. I m'estimaria més que fos nodrit per sistemes de transports com ara metro, tren o tren i metro combinats. Pel que fa a vies ràpides com una quarta autopista, em preocuparia, perquè no sé si serem capaços de fer-ho ben integradament. Tenim més diners per gastar en temes d'infraestructures que van artificant el territori, creant-hi trinxeres i tallant la seva continuïtat natural. El que havíem aconseguit com a país ric, a la suïssa –per exemple, al Maresme–, amb galeries i túnels per preservar el territori, es va acabar. I jo crec que tomarem als sistemes més ferotges de fer aquest tipus de "carreteres". La primera corona metropolitana de Barcelona-regió em preocupa molt. I ens trobem un altre cop que no hi ha un govern que gestioni bé aquestes coses. Per això vaig posar l'exemple de Gran Via per l'Hospitalet, que va per lliure. **M**

Propostes / respostes

Juan A. Módenes ens parla de les persones i descobreix com es dilueixen les diferències en els comportaments de la població de la Barcelona metropolitana i de la Catalunya no metropolitana, pel que fa a fecunditat i mortalitat, recepció d'immigració, estructures familiars... Manuel Gausa reflexiona sobre la Barcelona "multiciutat", que s'estén més enllà del seu nucli central, fins i tot fora de la clàssica àrea metropolitana, cosa que comporta repensar la ciutat en aquest nou marc de relacions amb el territori. Per la seva banda, Jordi Pascual argumenta per què la cultura ha de conformar el quart pilar del desenvolupament sostenible d'un territori, al costat del creixement econòmic, social i mediambiental.

La metròpolis habitada

Text **Juan A. Módenes** Professor del Departament de Geografia de la UAB. Investigador del Centre d'Estudis Demogràfics

Vivim temps de canvis, també demogràfics. En els darrers anys s'han intensificat alguns processos transformadors de la demografia catalana i espanyola, com ara l'arribada de la intensa immigració estrangera, el *boom* immobiliari recent que ha incrementat la mobilitat residencial i potenciat els processos de suburbanització de la població, el descens de la fecunditat i el canvi dels models familiars, etcètera.

La població metropolitana de Barcelona ha estat tradicionalment el motor principal d'aquestes innovacions en la població catalana. Només cal pensar en el paper de Barcelona primer, i la seva àrea d'influència directa després, com a focus d'atracció de bona part de la migració interior interregional a Espanya, durant bona part del segle XX. Però, què ha passat durant el període més recent, anys de *boom* i ara de crisi? Es manté aquesta personalitat demogràfica metropolitana, aquest paper capdavanter?

Actualment, la població de l'àmbit metropolità és de pràcticament cinc milions de persones (4,92 milions segons la darrera dada oficial a 1 de gener de 2008). En els darrers deu anys, la població metropolitana ha augmentat en 665 mil individus, és a dir, un 15%. La taxa anual mitjana de creixement és de l'1,5% anual, que és una xifra elevada en termes de poblacions europees, però normal per a una població urbana que ha rebut una important onada immigratòria. Ara bé, la Catalunya no metropolitana ha tingut un creixement relatiu més intens en aquesta dècada prodigiosa: per sobre de mig milió de persones més, gairebé un 30% més de població. El creixement demogràfic recent català no és bàsicament metropolità. Això és una novetat. Fora de l'àmbit metropolità, la taxa de creixement no ha baixat cap any del 2,5% anual; si aquesta velocitat es mantingués, la població no metropolitana es duplicaria cada 28 anys. Una conseqüència d'aquesta disparitat de velocitats és que el pes de la població metropolitana sobre el conjunt de la catalana ha passat del 69% al 67% des del 1998.

Les migracions han estat les protagonistes del creixement demogràfic metropolità. No és d'estranyar; no existirien ciutats, ni àrees metropolitanes, sense l'aportació intensa i constant de les migracions externes. Des del 2000, les entrades netes han aportat més de l'1% de la població cada any. Tanmateix, aquest tret tan tradicionalment vinculat als grans centres urbans, s'ha difós també, de manera més marcada, al conjunt de Catalunya. El 2007 cap àmbit fora del metropolità no va tenir una taxa de migració neta inferior al 2% anual.

Tradicionalment, les poblacions de les grans ciutats són més diverses que les dels seus territoris de referència. Les mateixes migracions eren una via per introduir-hi diversitat: hi eren més nombroses les persones nascudes en d'altres contrades o països. L'àmbit metropolità de Barcelona no ha estat una excepció. Tanmateix, amb la darrera onada immigratòria aquesta regla ja no es compleix. Segons el padró de 2008, el 15,8% de la població metropolitana havia nascut fora d'Espanya. A la Catalunya no metropolitana el percentatge de no nascuts a Espanya pujava el 2008 al 17,5% del total.

La mobilitat residencial també era més alta en els àmbits urbans. La major presència del lloguer, el menor pes de la família o l'herència com a subministradora directa d'habitatge o, més recentment, la desconcentració de la població o el *boom* immobiliari, tots ells empenyen a la mobilitat. Si ens fixem en la mobilitat residencial, el 6,5% de totes les llars metropolitanes feia menys d'un any que residien en el domicili en què van ser censats el 2001. Però, aquesta alta mobilitat la trobem també arreu. Aquest percentatge pujava al 6,7% per al conjunt de Catalunya. Només l'Alt Pirineu i les Terres de l'Ebre tenien una mobilitat inferior a la metropolitana.

Pel que fa als comportaments demogràfics, el paper capdavanter de la població metropolitana s'està relativitzant. En el passat, les ciutats tenien una menor esperança de vida, situació que la revolució tecnològica sanitària va invertir durant el segle XX. Però l'extensió contínua dels avanços a tot el territori ha homogeneïtzat els comportaments de mortalitat. Pel que fa a la fecunditat metropolitana, és un xic més baixa dins de la ja reduïda, però creixent, fecunditat catalana. Les diferències no són, però, tan grans per definir models diferents. Sí que s'observa un sistemàtic retard en l'edat de la maternitat de les dones metropolitanes (31,2 anys el 2007) en relació amb la resta de Catalunya (al voltant de 30-30,5). És una diferència significativa que mostra que a l'àmbit metropolità hi ha més dificultats per engagar projectes reproductius. Un altre indicador de modernització demogràfica és el percentatge de naixements que tenen lloc fora del matrimoni. Tant a Catalunya (32,4) com a l'Àmbit Metropolità (33,2%) representava vora un terç del total. L'àmbit regional amb el percentatge més alt el 2007 era l'Alt Pirineu i Aran amb el 47% del total, una proporció gairebé nòrdica. Ni tan sols el municipi de Barcelona, amb un 37% de naixements extramaritals, hi arribava.

Les poblacions urbanes han acollit estructures familiars més complexes, sovint trencant normes socials arrelades. Recentment, el procés d'envelliment tant de la ciutat com de la resta del territori explica un augment generalitzat de les llars de solitaris. Potser la modernització familiar la podem rastrejar més bé amb el nombre de parelles joves no casades, segons el cens de 2001. No estaven casades el 16,9% de les parelles metropolitanes de 30-34 anys (una fase vital ja prou avançada), una mica més que el 14,1% de la resta de Catalunya.

Per tant, la població metropolitana ja no destaca tant per aquells trets que hom atribuïa a la "urbanització": no té un creixement demogràfic especialment elevat, no ha rebut l'impacte més intens de la immigració recent, el grau de mobilitat residencial de la població metropolitana és inferior al de la major part de la resta de Catalunya. Ni tan sols es caracteritzen els habitants metropolitanos per gaudir de comportaments clarament més avançats, més moderns des del punt de vista de la família i la descendència.

La població metropolitana de Barcelona ja no és capdavantera? Podem continuar parlant d'una població metropolitana des d'un enfocament demogràfic, més enllà dels trets morfològics o funcionals coneguts? Per tal d'identificar poblacions diferenciades necessitem tres conjunts de trets: unes fronteres reconegudes, un sistema de reproducció a llarg termini relativament autònom i un comportament sociodemogràfic diferenciat. Les fronteres dels espais metropolitanos són sempre tema de discussió, debat i revisió; encara que sovint queden fixades per límits administratius que no necessàriament són els més adients. La reproducció autònoma a llarg termini de les poblacions urbanes mai no s'ha aplicat perquè les migracions i d'altres formes de mobilitat interrelacionen íntimament les ciutats amb els seus *hinterlands* i territoris més llunyans. El comportament sociodemogràfic ha estat normalment el principal punt diferenciador. Tanmateix, el repàs als indicadors més habituals ens suggereix que els comportaments metropolitanos i no metropolitanos s'estan acostant, s'homogeneïzen. Els trets metropolitanos s'estan difonent, es dilueixen cap al conjunt. Potser, allò que diferenciarà en el futur proper la població metropolitana des del punt de vista demogràfic, sigui la intensa diversitat social que s'hi desenvolupa. I les futures fronteres demogràfiques les haurem de trobar al seu interior. **M**

Propostes / respostes

Barcelona “multiciutat”: cap a una nova evolució urbana

Text **Manuel Gausa** Arquitecte. Director de l'Estudi d'Arquitectura i Urbanisme Actar

Barcelona, com moltes altres multiciutats expandides en el territori, necessita pensar avui com estructurar-se –com articular-se– cap enfora i com reestructurar-se –com redefinir-se– cap endins.

El procés desencadenat a la ciutat a la fi del segle XX ha forçat les dinàmiques d'un creixement generat, gairebé de cop i volta, més enllà de l'antic pla central –de la “Barcelona entre dos rius”– en i cap als grans corredors horitzontals del Maresme, del Garraf i del Vallès, traspasant les antigues barreres de la ciutat i, fins i tot, els tradicionals límits metropolitans.

Els conceptes geogràfics tradicionals han cedit davant els territorials, de la mateixa manera que els vells factors traçadistes o planimètrics ho han fet davant els infraestructurals, els econòmics o els socials: les antigues dinàmiques urbanes, delimitades i previsibles, contemplen, així, una nova realitat metropolitana –o millor, *metapolitana*– mòbil, incerta, esmunyedissa i vital.

Un mapa d'aquesta nova “multiBarcelona” que estendria la seva àrea d'influència més enllà de la clàssica àrea metropolitana –en un ampli radi d'influència de Vilanova a Blanes, de Vilafranca a Maçanet– proposaria un possible nou dibuix intencionat per a una interpretació propositiva del territori: la d'una ciutat acordada a una malla de paisatges i infraestructures i nodes edificats de densitat, amb vocació diferencial, integrada i equilibrada en un territori que ja no es manifestaria com un “únic lloc”, un moviment centrífug o radial al voltant d'un centre, sinó com una estructura seriada de franges i xarxes de moviment que s'entrellaçarien en una gran “ciutat de ciutats” o “lloc de llocs”.

El nou escenari resultant traduiria aquesta necessitat implícita d'articular nous formats de col·laboració entre escenaris geogràfics “inter-municipals” i “inter-territorials” des dels quals propiciar un plantejament més coordinat dels papers, els usos, les càrregues, els creixements (i les reserves) en el territori, i afavorir, així, un desenvolupament més “asimètricament” equilibrat –tutelat, ponderat i diversificat– dels mateixos desenvolupaments urbans, compensant ingressos (i plusvàlues) i repartint recursos entre escenaris de creixement i escenaris de “protecció”, lluny dels habituals àmbits competencials locals –i de les consegüents rendibilitats urbanístiques particularistes–; però lluny també dels habituals models d'ocupació, zonificació i distribució, basats en models “isòtrops” i en obsoletes classificacions del sòl.

“Barcelona no pot continuar mirant-se únicament a si mateixa. El seu límit municipal no és el de la seva influència real. L'equilibri territorial depèn de diverses policentralitats”.

Diversitat, mixicitat, densitat i plurinuclearitat serien alguns dels factors clau d'aquesta nova ciutat/territori (o multicciutat territorial) més integrada i articulada, recolzada en una nova sistemàtica de relació entre infraestructures d'enllaç i infraestructures de paisatge i caracteritzada per un disseny avançat dels seus espais de vida i relació sensibles al medi i, per tant, a una correcta gestió dels cicles bàsics ambientals (energia, aigua, matèria i residus) i d'aquells paràmetres qualitatius de confort, salut, economia i interacció social, abordats amb racionalitat, des de criteris culturals i tecnològics innovadors.

Barcelona no pot seguir mirant-se tan sols a si mateixa. El seu límit municipal no és el de la seva influència real. La força de la “Barcelona Central” impulsa el territori, però el major o menor equilibri d'aquest depèn decisivament de les diverses policentralitats que conformen la mateixa configuració global, definitivament multinodal. Els límits dels antics nuclis municipals apareixen així integrats en una àmplia xarxa de connexions i articulacions que requereixen noves lògiques de concepció transversal capaces d'assegurar desenvolupaments concertats sobre la regió, més enllà de les habituals operacions de fortuna i acumulació conjuntural a l'ús.

Concebent la ciutat “cap enfora i cap endins” alhora, impulsant operacions d’“enllaç” interurbà però, també, operacions de “reforç” urbà –de consolidació, de contenció o de coagulació, de concentració, de reestructuració i/o de reciclatge– i instrumentalitzant, alhora, la mateixa idea de paisatge no solament com a buit intersticial sinó com a autèntic “sistema operatiu”, obert a l'ús i a l'activitat.

Barcelona s'encaminaria cap a estratègies en les quals el paisatge –aquest “buit significant”– no separaria sinó que, paradoxalment, uniria; en les quals el paisatge no seria ja un element passiu –el residu d'allò ple–, sinó un sistema actiu: el nou actor territorial.

L'antiga estructura, expansiva i/o radiocèntrica, al voltant d'un únic i gran centre, deixaria pas, així, a l'escala territorial, a un nou tipus de definició policèntrica, polinuclear i pluricomcompacta –en xarxa–, desenvolupada en possibles seqüències de granulometria, ritme i cadència variables, conformades per sistemes i subsistemes de connexió i articulació que definarien noves estructures bàsiques d'imbricació entre bosses de densitat i paisatges i fluxos, “en(tre)llaçats”: esquemes que defini-

rien zones d'ocupació i/o preservació, espais de densificació i espais de dilatació, afavorint una particular seriació “colonització / paisatge / infraestructura”, “ple / buit / enllaç” oberta de manera flexible a possibles evolucions, però atenta sempre a la disposició tàctica dels espais de desenvolupament i els espais de relació.

Envoltant la vella ciutat històrica, sobre l'antic pla paleozoic, s'estén avui la gran quadrícula de Cerdà, l'Eixample Central construït sobre la pràctica totalitat de la plana barcelonina i que ha acabat convertint-se en imatge i emblema/esquema icònic d'una fàbrica urbana amb múltiples punts de fricció en les seves diverses concrecions. Un traçat aparentment isòtrop i, tanmateix, vocacional i decididament diferencial en les seves volumetries, gàlils, límits i trobades, i que requeriria, decididament, noves lectures tipològiques i edificatòries.

La paradigmàtica xarxa urbana central –aquest gran cosit “trama/edificació” destinat a dotar de continuïtat edificatòria la ciutat tradicional– es projecta avui cap a una nova xarxa *geo-urbana* policentral, en un nou cosit “trama/natura” destinat al seu torn a dotar de continuïtat paisatgística la ciutat territorial.

Una ciutat que s'estén avui més enllà dels seus antics límits, sobre els corredors del Maresme, el Garraf o el Vallès, en una nova condició dinàmica que requereix, al seu torn, una nova interpretació relacional dels seus antics àmbits des d'on articular noves visions, nous esquemes i, per tant, noves connexions entre velles i noves estructures. Àmbits i esquemes que s'interseccionarien, superposarien o creuarien en una nova lectura, relacional més que morfològica, destinada a propiciar un nou tipus de sistemàtica oberta a la compatibilitat entre geometries radials i geometries transversals, moviments verticals i moviments horitzontals.

El resultat de tot això ofereix una nova realitat oberta i irregular, allunyada dels tòpics monolítics de la imatge “acabada”, idealista, però també del circuit turístic bàsic o de l'estricta divisió sectoritzada. La d'una ciutat múltiple, feta i, al mateix temps, en procés de redefinició; una ciutat on les velles ruïnes i les noves restes –en construcció–, on els antics estrats i les noves capes –en evolució– s'encreuen i se superposen alhora. **M**

Propostes / respostes

A la recerca d'un relat cultural

Text **Jordi Pascual** Coordinador de la Comissió de Cultura de Ciutats i Governos Locals Units per a l'Institut de Cultura de Barcelona

Al final del segle passat, analistes i activistes van encunyar alguns conceptes. Un fou "la societat del coneixement". S'hi proposaven mesures per arribar-hi en el menor temps possible. S'anunciava que el segle XXI seria el segle del coneixement. Però es parlava més de les eines que de les persones... Potser per això d'altres anunciaven que el segle XXI havia de ser, abans de res, el segle del reconeixement. Els colonialismes, l'explotació laboral i l'espoli ambiental dels segles XIX i XX han deixat en una majoria de països una empremta física i emocional de dimensions encara no mesurades. Al segle XXI, doncs, caldria posar èmfasi en un reconeixement que es dirigeix cap al passat i cap al territori: per aprendre dels nostres orígens i avaluar-los críticament, i per identificar-nos amb la diversitat (biològica i cultural) com a element de riquesa per al futur de tots els pobles i totes les societats que avui formen part d'un únic món.

Aplegar coneixement i reconeixement és un dels deures de la cultura, entesa en les seves tres accepcions: com a procés individual de conreu, com a sistema de valors i pràctiques d'una societat, i com a activitat dels professionals vinculats a les arts i el patrimoni. Aplegar coneixement i reconeixement pot ser la principal missió de les polítiques culturals en aquest segle. Concebre i implementar les polítiques culturals a diverses escales –el barri, el municipi, la metròpolis, el país, el continent, el món– és segurament una condició per al desenvolupament sostenible d'un territori i un requisit per a l'aprofundiment de la democràcia.

Què s'entén avui per desenvolupament sostenible d'un territori? Un triangle de processos integrat pel creixement econòmic, la inclusió social i el medi ambient: un territori (ciutat, metròpolis, país) ha de generar riquesa i exportar-la, ha d'assegurar que tots els seus habitants tenen les mateixes possibilitats d'accedir a uns serveis (salut, educació, pensions) i ha de vetllar perquè el seu impacte en el medi ambient no posi en qüestió les oportunitats de les generacions futures. Aquests tres són els pilars que articulen els processos de planificació estratègica dels territoris. On és la cultura en aquest triangle? Quina societat sostenible podem desenvolupar sense memòria, bellesa, creativitat o coneixement crític? Quin futur pot tenir una societat que no atorgui un paper cabdal a la cultura? Aquestes preguntes han de portar a una estratègia valenta, és clar. Cada cop som més els qui creiem que el món de la cultura ha d'optar per esdevenir el quart pilar

“La metròpolis de Barcelona no pot estar-se de tenir una estratègia cultural compartida, si no vol hipotecar el futur del conjunt dels seus municipis. Hi ha un relat cultural pendent, i els millors temes per construir-lo”.

del desenvolupament sostenible. Per evitar instrumentalitzacions i garantir que els valors intrínsecs de la cultura estiguin presents, per ells mateixos, en els processos que defineixen el futur d'una societat. Insistim. Els valors intrínsecs de la cultura –la memòria, la bellesa, la ritualitat, la diversitat, la creativitat, el coneixement crític– han esdevingut components fonamentals del desenvolupament humà, entès tal com l'han formulat Amartya Sen i el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament, com a procés d'ampliació de la capacitat d'elecció de cada individu, o dit a la vella manera, com a inici de la llibertat. Es pot formular d'una altra manera: avui la ciutadania plena comporta adquirir i utilitzar capacitats d'ordre cultural. Un territori que no incorpora la cultura en el seu projecte de futur està abocat a fracassar.

Amb aquest objectiu, les ciutats i els governs locals d'arreu del món van dotar-se d'una Agenda 21 de la cultura. Aprovada el 2004 a Barcelona, avui és el document utilitzat per més de 350 organitzacions vinculades a la Comissió de Cultura de l'organització mundial de Ciutats i Governos Locals Units (www.agenda21culture.net). El document proposa la metodologia i apunta continguts perquè cada ciutat desenvolupi una estratègia cultural coherent amb el seu passat, els seus recursos culturals i la seva ciutadania. El document proposa que la cultura conformi el quart pilar del desenvolupament d'un territori (amb sòlides polítiques culturals) i, també, que els agents culturals estiguin presents en la planificació d'un territori en peu d'igualtat amb els indiscutibles arquitectes, urbanistes, economistes o enginyers. Un exemple: si els agents culturals haguessin pogut participar, amb capacitat prescriptiva, en la planificació territorial de les dues darreres dècades, potser s'hauria pogut evitar el creixement de la ciutat difusa i les seves nefastes conseqüències d'ordre cultural. Hi ha exemples de ciutats d'arreu del món que utilitzen l'Agenda 21 de la cultura com a base de la contribució d'aquesta al desenvolupament d'un territori, des de Montreal fins als Redlands australians, des de Porto Alegre o Quito fins a Lille o Barcelona.

Els municipis que conformen la metròpolis barcelonina es compten entre els governs locals que més recursos dediquen a la cultura i entre els qui atorguen més centralitat a la cultura. Ho diuen les delegacions que de tot arreu del món ens visiten i ens estudien. El salt endavant que han fet tots els municipis en

termes de programes culturals no té parangó. Tanmateix, els límits administratius heretats han impedit l'articulació d'una escala avui més que mai necessària per a la coherència d'un projecte de futur amb la cultura: l'escala metropolitana.

És una qüestió objectiva que la metròpolis de Barcelona funciona com a tal, al marge dels marcs legals i els reconeixements administratius. També és clar que l'escala metropolitana dona respostes que no s'obtenen en cap altra. Aporta més que la suma dels components. En el camp de la cultura, les ciutats europees (Londres, Lille, el Ruhr, Lió...) han entès que les muralles medievals (pètries al XIX, administratives al XXI) no poden impedir l'articulació de relats i la posada en marxa de programes culturals metropolitans. Ja fa anys que ho estan fent. Avui, la metròpolis de Barcelona no pot estar-se de tenir una estratègia cultural compartida, si no vol hipotecar el futur del conjunt dels municipis. Ja ho havia anunciat els anys 2002 i 2003 el Fòrum Metropolità de Regidors de Cultura, en la seva declaració *Per un espai cultural Metropolità*.

El relat cultural de la metròpolis de Barcelona és pendent, i el desplegament de programes culturals conjunts, també. La Carta Municipal de Barcelona i la Llei de capitalitat permeten impulsar una estratègia cultural metropolitana amb equilibri, subsidiarietat i participació, però la legislació catalana sobre l'ordenació territorial alenteix el procés i la indefinició dels límits geogràfics (l'àrea?, la regió?) dificulta la tria de l'escala d'intervenció adient.

Existeixen els millors temes per construir el relat. Tenim un patrimoni i una memòria industrials, amb les tres xemeneies de Sant Adrià com a símbol –per bé que n'hi ha d'altres–, que necessiten reconeixement Metropolità. Gaudim d'identitats locals o ultralocals que reclamen protecció per ser universals. Apareixen nous equipaments dedicats a la creació i la producció culturals a Barcelona, Mataró, Granollers o Sabadell, que recerquen cooperació estreta. Projectem espais públics metropolitans que requereixen nova iconografia. Trobem biblioteques especialitzades, com l'exemplar la Bòbila de l'Hospitalet dedicada al gènere negre, que mereixen més difusió. Acolлим una població que demana conèixer el capital cultural acumulat amb noves estratègies de creació de públics i el desenvolupament d'audiències.

Ras i curt. La metròpolis necessita un relat cultural per ser. La cultura necessita un reconeixement Metropolità per progressar.

Elles

El tren ja no es veu. Han quedat en les andanes
de l'estació totes les dones. Hom diria
que el món ha perdut les baranes
i que s'han estimbat la pena i l'alegria.

Els viatgen cap a temudes distàncies
de morts verticals,
de plom furiós, de ressonàncies
de terra ofesa i d'apocalíptics hospitals.

Poques, molt poques han plorat.
A voltes estigué a punt de traïr-les un sanglot,
que prompte fou ofegat
per una rialla absurda del tot.

Són les germanes, les esposes, les mares.
Les de llavi que vol i de cor que no sap;
les de pit madur i de mans no avars;
les de falde profundes i de mocador al cap.

La mateixa obscura por gregària
de ramat perdut
a la muntanya
les ajunta sobre el brut
paviment. Són una muda pregària
d'ànima i d'entranya.

Romanen immòbils com un fris
esculpit en pedra nocturna
i silenci gris
de cendra d'urna.

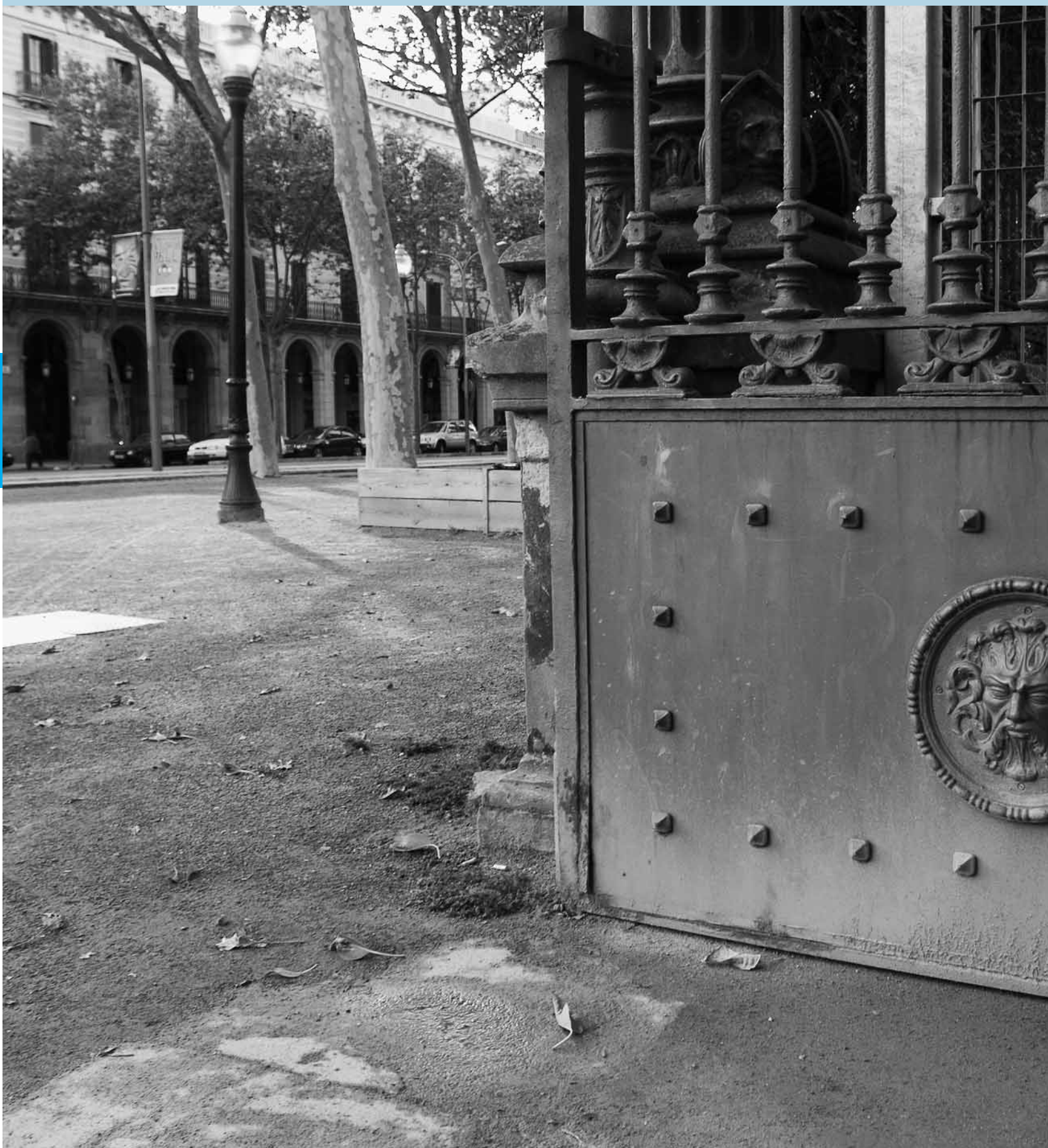
Tenen agonies de colom en llurs cares marcides,
campanes de boira es gronxen en els seus rulls,
gèlides llums les ronden, com feres amansides,
i esquelles de llàgrimes pesen en els seus ulls.

La ciutat les espera amb ses alarmes ocultes,
amb la taula escassa de pa.
Amb nits de fulles insepultes
i un ocell mort a la mà.

I se n'hi van. Se n'hi van poc a poc, totes juntes,
ajudant-se la passa, sostenint-se el cos.
Arrossequen un llast d'esperances i preguntes
i trepitgen del dia les últimes flors.

Són les germanes, les esposes, les mares.
Les de llavi que vol i de cor que no sap:
les de pit madur i de mans no avars
les de falde profundes i de mocador al cap.

OSSERVATORI

Travessies

La ciutat no és la seva arquitectura, ho és la nostra mirada, que selecciona fragments de carrer, retalls de cel i teulades, boques de metro, hores de pluja refugiats en un pati de tarongers al costat de la catedral, en un setembre esperançador en el qual hem imaginat la nostra vida i el nostre amor.

Text **Amador Vega** Universitat Pompeu Fabra

“Un gran mestre diu que el fet de travessar és més noble que el fet de fluir... Quan travesso sóc lliure de la meua pròpia voluntat”. Meister Eckhart

M'agraden les ciutats que s'assemblen a moments de la meua vida. He passat per elles com la vida passa per mi, com un estrany a qui tot li resulta familiar. En deambular per carrers nous i entre veus diferents, he sentit l'estranya excitació de l'abandó que només ens pot oferir una certa manca de protecció. Ningú al teu voltant no sap de tu. I tu t'endinses en aquella ciutat amb la certesa que cada indret escollit, cada carrer passejat i cada trobada no són sinó els únics possibles.

Em sembla que la vida també ens visita i ens travessa així. Com si fóssim ciutats estranyes, passa per nosaltres en un carrer de direcció única, que dona un sentit únic a la vida.

Gairebé no hi ha moments sense ciutats en l'horitzó de les nostres vides. Les ciutats organitzen la memòria: donen nom als carrers, places i parcs que s'acumulen confosos en el passat i ens ajuden en el dubte, quan sucumbim sota l'aglomeració d'imatges i persones que s'amuntega a la nostra esquena.

A Barcelona, els parcs actuen com una memòria ancestral. Per a alguns de nosaltres, són un fragment extret d'un llibre d'història natural. Una de les meves imatges preferides és la del Parc de la Ciutadella: des d'alguns indrets, dret o assegut en un banc, miro pel buc format amb la palma de la mà, a manera d'ullera, i selecciono fragments d'un paisatge tropical, que em semblen totalment ahistòrics i utòpics. Deixo els ulls en les copes de dues immenses palmeres retallades sobre un cel clar en un matí de primavera. A aquesta hora, les cotxes que hi nien van i vénen en silenci, carregant en el bec materials per a les seves construccions. Si abaixo una mica el meu mirador particular, descobreixo la cúpula d'un palau o d'una església i, més avall, entre els arbres, el bust de marbre d'algun prohoms de la ciutat, o tal vegada d'un naturalista que va posar noms llatins i grecs a les plantes i als minerals del

Museu de Ciències Naturals. De petit, el visitava sovint i més tard ho he tornat a fer amb la fantàstica idea d'haver-hi treballat algun dia, classificant pirites i antracites en un gabinet de mobles envernissats, aliè al murmur dels cotxes que circulen pel passeig de Picasso i aliè també als avenços en geologia o en història de la Terra.

El Parc de la Ciutadella aviva en mi moments d'una continuïtat que menysprea el pas dels anys, els avenços en arquitectura i l'urbanisme de Barcelona, i l'ansietat per convertir la ciutat en un objecte de desig constant. Quan el 1996 la Universitat Pompeu Fabra, en la seva primera expansió important, es va traslladar a l'altre costat del parc, vaig tenir un sentiment ambigu, ja que abandonava un altre dels meus llocs preferits, l'entorn de la Rambla de Catalunya, per dirigir-me tanmateix a un lloc de somni. Quan al matí d'hora travesso el parc per anar a les meves classes, tinc la temptació de desviar-me per endinsar-me en la seva selva tropical i passar aquelles primeres hores màgiques, assegut a l'estanc, assistint al creixement del dia: el pas de grups escolars serpentejant pels parterres, els equips de jardiniers replantant les bardisses amb multitud de petits testos que extrauen d'un vehicle de propulsió elèctrica. Durant les tardes del mes de juny, quan camino de tornada al costat del mur del carrer Wellington, passen en silenci els tramvies, sento els rugits dels lleons a l'altre costat i penso en el seu cruel destí de ficció.

Ara ja fa molt de temps que no entro en el Museu d'Art Modern, al costat del Parlament, però durant els meus anys d'adolescència va ser una referència de la meua educació estètica. El pati d'entrada, intemporal, em recorda algunes vil·les alemanyes amb pretensions mediterrànies. Puc fer de memòria el recorregut de les seves sales i pintures: entrant a l'esquerra, la gran *Batalla de Tetuan*, de Marià Fortuny, i ja cap a la dreta, el jove Dalí, les gitanes de Nonell, els colors sempre vius de Mir... En els seus llargs passadissos situo, de sobte, algunes pintures d'Arnold Böcklin, del Kunstmuseum de Basilea, per

Durant anys el Parc de la Ciutadella no ha estat estimat pel seu passat hostil, com Montjuïc, i ha restat com una colònia estrangera, malgrat que d'ell ha sortit la ciutat nova, entre tropical i mediterrània. A la imatge que obre l'article, l'entrada a la Ciutadella des de l'avinguda Picasso.

aquesta passió que sentim per aplegar aquells llocs que travessen les nostres vides, aliens i familiars alhora. El cruixit del parquet al nostre pas desperta de l'ensopiment algun vigilant en la seva cadira i ens adverteix de la soledat preciosa, ja perduda, dels museus, fins fa molt poc temples de silenci. En un paràgraf de *La gaia ciència*, Nietzsche parla de la necessitat que tenen les nostres ciutats de grans espais, com antany les esglésies, per al recolliment interior. Durant dècades aquesta ha estat la funció secreta dels museus: una soledat i un abandonament que eduquen l'ànima de qui s'hi perd sense cap propòsit pedagògic fixat, només per l'instint de protegir-se del frenesí de la cultura, que, com una pesta, envaeix el cor dels homes.

En sortir del museu, la llum del migdia i la primera calor de la primavera ens porten a asseure'ns enfront de l'estanc amb nenúfars situat al davant de l'actual Parlament, a la vista de l'escultura de dona, de Josep Llimona, que sura desconsolada en l'aigua. De l'altra banda, els nens surten d'una escola que sembla sorgida d'una novel·la del segle XIX. Si traassem el parc en direcció a l'Estació de França i passem entre l'estàtua eqüestre del general Prim i la capella castrense, arribem a un altre racó meravellós: l'umbracle, amb la seva llum filtrada entre les lamel·les de fusta de la teulada, amb prou feines un refugi per als xàfecs de setembre.

L'atracció que aquest parc exerceix en mi es deu a aquest lloc altre que ocupa a la ciutat: durant anys no ha estat estimat pel seu passat hostil, com Montjuïc, i ha restat com una ciutat dins d'una altra, com una colònia estrangera. I tanmateix, d'aquí en surt la ciutat nova, amb una vocació entre tropical i mediterrània, com la plaça del Duc de Medinaceli, com tants llocs de Nàpols, on una barreja de deliri i benestar fa possible la vida. Són llocs de travessia: més aviat tens la sensació que hi navegues, més que no pas que hi camines. Però no és aquest l'únic de la ciutat. De fet, ho podria ser qualsevol, només cal que hagi configurat, en algun moment de la teva vida, una mena de trajecte continu. En aquesta mirada no hi tenen gaire a veure els estils o la història. Hi ha una certa vocació itinerant en aquesta mirada a la teva ciutat, ja que les palmeres d'aquell parc dialoguen de sobte amb certes buguenvílies de les zones altes de Barcelona, a Sarrià, a l'avinguda del Tibidabo, però també al llarg dels murs allunyats de la misteriosa Vallcarca.

La ciutat no és la seva arquitectura, ho és la nostra mirada, que selecciona fragments de carrer, retalls de cel i teulades, boques de metro, hores de pluja refugiats en un pati de tarongers al costat de la catedral, en un setembre esperançador en què hem imaginat la nostra vida i el nostre amor.

A les tardes caloroses d'estiu, cap a les vuit, has pogut sentir, de sobte, mentre t'afanyaves a fer alguna cosa, la sirena del vaixell que surt del port cap a les illes, o potser simplement has recordat com t'agrada escoltar aquest zum-zum a l'aire, en els anys joves en què travessaves de nit el mar i et despertaves

al port de Maó o en la badia de Palma de Mallorca. En tornar, quan al matí apareixia la muntanya de Montjuïc entre la boira, senties com se t'encongia el cor, la ciutat grisa, el cementiri sobre el port, que no va ser mai aquell de Paul Valéry, i tota la vida per resoldre en aquells carrers i amb aquelles persones, de sobte tan estranyes, tan llunyanes de tot el que desitjaves.

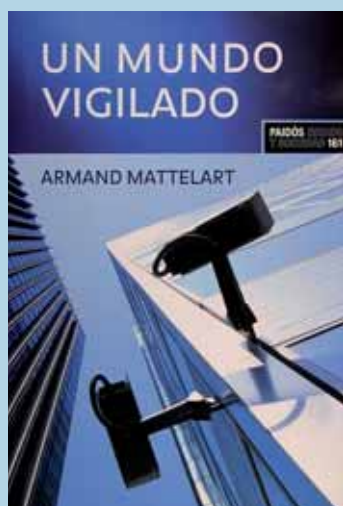
Parlo d'un perímetre urbà molt petit, però aquesta és la meua ciutat. Em resulta impossible parlar en abstracte de Barcelona, construïda massa vegades sobre els conceptes. Quan ha estat aixecada sobre el deliri de l'esperit, ha donat resultats gloriosos. Però el concepte s'ha imposat sense pietat, gens bo per a una cultura meridional en què la llum esclaireix els horrors de la nit. No és així en les ciutats del nord d'Europa, de París cap amunt, on la boira generada per les sagues i les eddes va fer que els seus constructors haguessin de refugiar-se en el concepte i en la geometria.

Tanmateix, hi ha una geometria truncada, que ha alimentat les nostres històries urbanes. Algunes parts de l'Eixample, per a una ment donada a travessar camins, han pogut esdevenir un autèntic laberint en què, malgrat els anys, encara continuen pujant i baixant les voreres i comprovant una vegada i una altra els noms dels carrers: París, Londres, Còrsega, Sardenya...

Darrere del somni de la infantesa, lligada a l'ànima meridional, es desperta un dia aquesta passió més abstracta, que ens porta als barris del nord, a llegir els poetes anglesos o Marcel Proust al Turó Park i a delectar-nos amb la bona acústica de noms com la Via Augusta, i a pujar i baixar per escales d'antigues vil·les amagades darrere de jardins molt crescuts i a asseure'ns a prendre el sol d'hivern en les seves voreres tranquil·les, gaudint d'un silenci projectat pels monestirs d'aquella part de la ciutat, fins que passat el migdia la campana del refectori ens recorda l'hora de dinar.

La ciutat, com aquell poema de Kavafis, sempre és aquí, la portes amb tu a tot arreu; des d'ella llegeixes les altres ciutats i, quan tornes a la teva, et demanes si és tan teva. Travessem les ciutats, però la teva ciutat, com la Diagonal, et travessa de banda a banda i deixa la teva vida exposada en dues meitats, com un animal obert en canal. No sabries ben bé per quina meitat prendre partit: en un costat els desigs i els somnis, encara despallats de barris i noms; en l'altre, les històries viscudes, amb la seva llum, la seva foscor, amb veus que s'apaguen a mesura que vas sentint la ciutat menys teva, deshabitada dels teus orígens, irrecognoscible en les seves voreres i xamfrans. I, de sobte, sents aquella antiga sensació de caminar-hi com un estrany en una ciutat nova, encara que reconeguis, aquí i allà, gestos, abraçades, converses, comiats. Qui sap si en visitar una ciutat nova, les nostres eleccions aparentment arbitràries de recorreguts i d'indrets no responen a una memòria i a una continuïtat que ens fa i ens desfà, sense que puguem corregir les travessies de la nostra vida. **M**

OBS ZONA D'OBRES

Un mundo vigilado Armand Mattelart

Paidós
Barcelona, 2009
250 pàgines

Quan desapareix la diferència entre normalitat i excepció, tots vivim sota sospita. La vigilància ordena el món amb un ull per al qual qualsevol gest és potencialment delictiu o perillós. Les dades de la vida privada i de la vida pública es barregen en un registre exhaustiu dels nostres moviments amb el qual cal avaluar el nivell d'amenaça que cadascun de nosaltres representa per al funcionament correcte del sistema. Des de la targeta de client del supermercat fins a les dades biomètriques dels nous passaports, des de les normatives cíviques que organitzen com mengem, ens asseiem i ens desplaçem al carrer fins a les càmeres omnividents de Google Earth, en tot moment som vigilats amb el nostre consentiment.

El món global ha esdevingut una societat de la sospita basada en una confiscació consentida de la llibertat. Com han estat tan fàcils el nostre consentiment i la nostra col·laboració en la instauració d'aquest nou règim de domini exhaustiu sobre les nostres

vides? Com s'explica que generi tan poca resistència? La por ha entrat a les nostres vides occidentals de la mà del terrorisme, la immigració il·legal i la precarització econòmica. En les darreres dècades no hem viscut grans guerres dins les nostres fronteres i, en canvi, ens sentim amenaçats. Això podria explicar la facilitat amb la qual el poder estén els seus tentacles i es fa l'amo de les nostres dades i els nostres comportaments. Però explicar la intensitat de la vigilància actual solament a través de la gestió de la por després de l'11-S seria insuficient. Armand Mattelart fa un pas més en aquest llibre: inscriu la realitat de la vigilància mundial actual en la història dels llenguatges, les coneixences i les institucions que des de finals del segle XIX fins avui han establert i garantit l'ordre de les societats modernes. Amb aquest treball, el debat abstracte entre seguretat i llibertat pren consistència en una història paradoxal i complexa en la qual veiem com democràcia i vigilància, liberalisme i seguretat nacional, comunicació i control s'entrellacen i s'empenyen entre elles cap a la conformació d'un món al qual difícilment podem anomenar "lliure". El món vigilat que habitem no va néixer l'11 de setembre de 2001 ni és el resultat d'una deriva feixista de determinats governs. És fill d'una llarga història científica, policial, econòmica i geopolítica de la qual els països anomenats democràtics són els principals artífexs.

Tots els llibres d'Armand Mattelart són pedres llançables contra la dictadura del temps curt que ens impedeix pensar i qüestionar la realitat en què vivim. El temps curt s'imposa a través de diverses estratègies discursives que a l'últim conformen una modernitat amnèsica i mancada de projecte emancipador. Mattelart té la virtut de lluitar, amb la seva escriptura i les seves investigacions, contra aquesta amnèsia i per la recerca de noves propostes emancipadores. Armand Mattelart no és guru

de la comunicació. Tot i treballar en aquest camp tan adobat per a les receptes fàcils, és un intel·lectual compromès que no s'ha deixat enganyar mai per les paraules altisonants ni per les promeses encisadores. Ell mateix no promet res. Fa una tasca seriosa de crítica de les paraules, especialment d'aquelles que, "pretensament apàtrides, no deixen d'introduir-se subreptíciament en el llenguatge comú i emmarcar les representacions col·lectives" (*Historia de la sociedad de la información*, Paidós, p. 178). Comunicació, globalització, xarxes, societat de la informació, guerra global contra el terrorisme..., són termes que a través de les ciències socials i dels mitjans de comunicació se'ns serveixen com el signe de la necessitat evident del que és i, sobretot, del que suposadament ha de succeir. En aquest món vigilat, Armand Mattelart fa una crida perquè estiguem més a l'aguait, perquè esdevinguem agents d'una contravigilància de les paraules amb les quals ens inscrivim en el món i ens sotmetem a la seva realitat inqüestionable. És el que ell mateix aporta en uns llibres en els quals treballa a partir de genealogies i de contextualitzacions. No són treballs d'història en un sentit innocent. Són veritables intervencions que reprenen el poder que, de Nietzsche a Foucault, ha de proporcionar-nos la genealogia: el de qüestionar la nostra normalitat i poder preguntar-nos: com hem arribat a ser el que som? I com deixar de ser-ho? Amb aquestes preguntes, la història esdevé la pregunta per la relació de forces que explica la nostra situació actual i hi obre perspectives de resistència.

Després de diversos llibres sobre la comunicació i la informació, que van ser els seus camps de treball com a docent al llarg de més de trenta anys a Vincennes-Saint Denis (París VII), Armand Mattelart aborda en aquesta ocasió la història en què s'emmarquen i prenen tot el sentit les mesures d'ex-

" En aquest món vigilat, Mattelart fa una crida perquè estiguem a l'aguait i esdevinguem agents d'una contravigilància de les paraules".

“La societat del control i de la sospita és l'altra cara de la societat de la informació; la lògica policial va de bracet amb el paradigma gerencial del nou capitalisme, i els projectes militaristes són expressió de la violència del liberalisme econòmic”.

cepció que ha imposat la que avui s'anomena “guerra global contra el terrorisme”. No es tracta d'un canvi de tema, com es podria suposar. El que és interessant de la seva perspectiva és que lliga perfectament l'evolució de la primera globalització, la globalització neoliberal que prometia una societat de la informació lliure gràcies a la mà del mercat global, amb la deriva securitària dels darrers temps. La societat del control i de la sospita és l'altra cara de la societat de la informació, la lògica policial securitària va de bracet amb el paradigma gerencial del nou capitalisme. De la mateixa manera, els projectes militaristes novament basats en la doctrina de la seguretat nacional són una expressió més de la violència del liberalisme econòmic.

Armand Mattelart desgrana las lògiques d'aquesta relació a través de tres moments. En primer lloc, de finals del segle XIX al nazisme, parteix del concepte fonamental de societat disciplinària per mostrar la relació entre gestionar i disciplinar a través de l'estudi de la delinqüència com a laboratori polític. Del naixement de ciències com la frenologia, l'antropometria o l'invent de l'empremta digital fins a l'experimentació amb la propaganda com a “enginyeria de l'assentiment”, Mattelart dibuixa un primer recorregut que va de la gestió de l'individu criminal a la mobilització total de la societat. En una segona part, presenta el món de la guerra freda i de les lluites postcoloniales per mostrar les conseqüències devastadores de l'hegemonització i la pacificació com a doctrines de la seguretat nacional. Veiem, en aquesta part, com la seguretat nacional és una noció de “màgica força invocatòria” que bloqueja qualsevol actitud crítica. En direcció ja cap a la guerra global dels nostres dies, en aquest segon període l'enemic es globalitza i el poder s'internacionalitza. Les seves accions bèl·liques i policials deixen d'establir-se únicament entre

nacions per perfilar-se el que serà la detecció de “situacions insurreccionals”, especialment en la perifèria, i la intervenció en territoris aliens entesa com a “acció cívica”. En aquest context, Mattelart posa un èmfasi especial en el cas llatinoamericà i en Xile, més concretament, ja que va tenir una experiència directa del cop contra Allende, del Govern del qual va ser assessor als anys setanta per a afers de comunicació. La intervenció nord-americana a Xile va costar a Armand i Michèle Mattelart l'exili de Xile, on feia anys que s'havien establert, i un difícil retorn a França.

A la tercera part, finalment, aquest llibre se centra en l'anàlisi del nou ordre interior dels anys seixanta fins avui, a partir de la dinàmica “securitzar/insecuritzar” que caracteritza la nostra societat de la sospita. En aquesta darrera part és on s'entretreixeixen els grans temes de Mattelart: la relació entre la informació i el poder, la comunicació i el control, el paradigma gerencial i la societat policial. Mattelart ens porta dels Estats Units a la Unió Europea i no s'escuda en les seves evidents diferències per mostrar, en definitiva, que el *soft power* de la globalització no té res de suau. La cultura de la seguretat instaura un règim que no solament controla en un sentit immaterial, com es podia entendre encara en el famós escrit de Gilles Deleuze sobre la societat de control als anys noranta, sinó que reparteix mort entre tots aquells que no en respecten els codis. L'immigrant il·legal, amb el seu cos exposat a la violència mortífera de les fronteres, de la separació entre rics i pobres, és la contrafigura de l'aclamada societat de la informació i les seves velocs autopistes globals.

Armand Mattelart anuncia, al final de llibre, “nous vents rebels” i escriu per a ells. Per això, una vegada més a la seva llarga trajectòria, la seva escriptura ha de ser rebuda amb agraïment.

Marina Garcés

Rompepistas Kiko Amat

Editorial Anagrama
Barcelona, 2009
313 pàgines

L'escenari d'aquesta novel·la no queda a gaires quilòmetres del de les novel·les de Francesc Candel. La manera col·loquial d'escriure de Kiko Amat no és tampoc gaire lluny de la que feia servir Candel a les seves primeres novel·les. I, pel que fa al contingut, *Rompepistas* hauria pogut perfectament titular-se *Donde la ciudad cambia de nombre* o *Han matado un hombre, han roto un paisaje*.

“Aquest no és un llibre hippy ni un llibre socialdemòcrata”, diu el protagonista-narrador. Potser, malgrat les formes, és tant una cosa com l'altra. Està escrit en forma de diari de dues setmanes i mitja, les que van des del dia 6 de juny fins a la revetlla de Sant Joan de l'any 1987, amb alguns *flash back* a l'any 1980 i amb un pròleg i un epíleg situats en el moment actual, en l'enterrament d'un amic mort per la sida on es tornen a trobar tots els que formaven el *dramatis personæ* d'aleshores i constaten com han canviat.

Rompepistas passa a Sant Boi de Llobregat, el poble on va néixer l'au-

tor, encara que ell no l'esmenti explícitament en cap moment. Però no hi ha lloc per al dubte en les referències al paisatge urbà d'aquest poble, on "l'únic que hi ha són diferents tonalitats de gris merda", on "el fum de la Seda de Barcelona oculta l'univers, l'exterior", "amb l'índex d'alcoholisme més alt de Catalunya", amb un manicomi i un equip de rugbi famosos, o amb "una ermita de la muntanya del poble", fàcil d'identificar amb la de Sant Ramon. Dedica al poble els pitjors qualificatius, i ho fa malgrat la nostàlgia d'uns anys en què hi va viure les amistats i els amors adolescents. No és probable que a Sant Boi li dediquin mai un carrer ni li donin la clau de la ciutat.

Els fets descrits a *Rompepistas* passen l'any 1987, quan Kiko Amat era a punt de fer disset anys, com el protagonista de la novel·la. Massa coincidències per no pensar que hi ha una bona part d'autobiografia en aquesta obra de descripció del pas de la infància a l'adolescència, i de l'adolescència a la joventut, del descobriment de la pròpia capacitat d'enfrontar-se a la vida sense l'ajut dels pares, d'aprenentatge del gust per la venjança, però també del perdó i, sobretot, de la petició de perdó, basada en un veritable acte de contrició. Amat matisa molt bé els personatges del seu cercle, que no són ni radicalment bons ni radicalment dolents, i busca justificacions per als seus actes, però no fa el mateix amb els joves de grups més marginals, que són presentats com la personificació del MAL amb majúscules.

Kiko Amat té ara 37 anys, però ha sabut escriure la novel·la com ho hauria fet quan en tenia 17, i aquest és un dels principals atractius per al lector. N'hi ha molts altres, com la descripció del món dels joves de l'extraradi barceloní d'una manera molt autèntica, sense mites de secció de successos. Un món on es barregen els fills de famílies de pagesos i obrers arrelats al

poble des de generacions amb la tercera generació dels immigrants de les regions pobres d'Espanya. Són fills dels fills d'immigrants, amb uns pares que ja no escolten flamenc, sinó discos de Creedence Clearwater Revival i de Simon & Garfunkel. El món que descriu Kiko Amat no és el dels marginals, ni el de la delinqüència suburbial, encara que també hi surt, sinó el dels fills de la petita burgesia de nivells socials baixos que han anat a l'escola dels salesians –i n'han estat expulsats–, a qui els pares han intentat integrar sense èxit en un club esportiu, que s'enamoren de noies que tenen una mare bibliotecària.

Kiko Amat, fill de catalans i format a l'escola catalana, ha optat pel castellà com a llengua literària, potser com una mostra de fidelitat a la realitat lingüística en què es va fer gran, potser com a rebuig d'un món de catalanisme folklòric en el qual identifica el mot esbart amb el so dels rots que fa el seu millor amic, uns ambients on el castellà és la llengua d'intercanvi majoritària, però on l'ensenyament és en català i a dos quarts de tres del migdia tothom posa el telenotícies de TV3. Com Candel, ha triat el castellà per reflectir millor aquests barris i pobles devorats per la Gran Barcelona, però amb unes descripcions que no desperdarien l'entusiasme de Jordi Pujol com ho van fer els llibres de Candel. Un castellà en què barreja mots catalans respectant-ne l'ortografia (*garrella, tortell, guatlles, menuts, sangtraït*), estrafent-la (*eixidas, enganxifoso*), traduint literalment modismes (*no toco ni cuartos ni horas, tocarle el voraviu, bien poco*) o incloent lletres de cançons populars catalanes. És la pura transcripció de la realitat, del catanyol o més aviat l'espatalà que es parla a tants llocs del país.

El protagonista d'aquest llibre només desitja marxar de Sant Boi, de "tota aquesta merda", i finalment ho pot fer, com també la seva xicoteta (per separat). Els dos són fills de famílies

catalanes ben estructurades, malgrat alguns moments de tensió conjugal, i ben integrades socialment. Els riscos que assumeixen en practicar l'inconformisme són menors que per a alguns dels seus amics. Les bretolades i el vestuari *punk* de *Rompepistas* són considerats per la societat pecats de joventut, sense més transcendència, i són finalment perdonats. Però per a alguns dels seus companys són la porta d'entrada a l'infern.

Jaume Fabre

Teatros de la memoria, vol. I. Pasado y presente de la cultura contemporánea
Raphael Samuel

Publicacions de la Universitat de València
València, 2008
564 pàgines

Teatros de la memoria va ser la darrera obra sorgida del History Workshop de Raphael Samuel (1934-2006). Concebuda originalment en tres volums, dels quals només dos han arribat a veure la llum, la seva intenció era oferir un "text obert que pogués ser llegit per diversos lectors de maneres diferents i amb diferents propò-

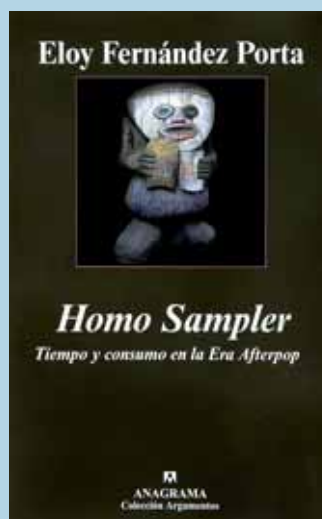
sits” (p. 12; p. x de l'edició original). *Pasado y presente de la cultura contemporánea* és el primer volum. El segon, *Island Stories: unravelling Britain*, es va publicar pòstumament el 1997. El tercer s'hauria dit *Memory Work*, un “treball de la memòria” que Samuel esbossa en el prefaci del primer volum i que constitueix l'argument principal de tota l'obra: el treball de la memòria és un “treball [labour] intel·lectual”, una manera de construir el coneixement que planteja, com la història, una qüestió de “cita, imitació, préstec i assimilació” (p. 12; p. ix-x de l'edició original).

Amb aquesta perspectiva, *Teatros de la memoria* és una obra historiogràfica que té a veure tant amb la lectura de la història com amb l'escriptura de la història. La concepció de la història com una ciència completa en si mateixa, que no pren res en préstec ni proporciona cap instrucció fora del seu domini, li és completament aliena. Samuel és hereu d'una escola cultural que, més enllà dels seus col·legues i mestres E.P. Thompson o Christopher Hill –els grans descobridors marxistes de la línia que va del puritanisme al laborisme– o del liberalisme de Peter Laslett i els *Cultural Studies* de Raymond Williams, es podria reconèixer perfectament en la història dissident de lord Acton. Com Acton –i contra Ranke–, *Teatros de la memoria* celebra l'expansió d'una cultura històrica que exigeix que la investigació i la recuperació no ometin cap font ni cap esfera de documentació (vegeu les pàgines 46-48, 144-145, 181, 197, 210). La “història viva” i la “dimensió teatral” de la memòria mantenen, doncs, “una batalla perduda contra les erosions del temps” (p. 182; p. 150 de l'edició original).

L'*English Heritage* és la metàfora central de Samuel, i els arguments a favor o en contra del “patrimoni històric” o “llegat” –com els traductors tradueixen i interpreten el terme– se succeeixen sense que el lector pugui decidir-

se del tot: “El sofriment de la vida real acaba sent un espectacle turístic i es creen simulacres d'un passat que no ha existit mai” (p. 285), “Els qui s'ocupen del llegat històric senten el batec de la terra amb molta més intensitat que els qui es limiten a jugar amb xifres” (p. 326). Paradoxalment, la idea mateixa de l'*Heritage*, en lloc de reforçar l'hegemonia d'una versió conservadora del passat nacional, hauria suposat un *sea-change* que impediria que cap versió –lliberal, radical, conservadora– no assolís mai aquella hegemonia. Culturalment, l'*Heritage* és pluralista. En el postfaci, Samuel parla d’“híbrids”.

Teatros de la memoria és també una autobiografia: els capítols sobre “L'ull de la història” o l’“Escopofília” no es refereixen només a la incorporació de la fotografia a la història, sinó que aporten un “reconeixement tardà” de les dificultats de l'historiador mateix a l'hora d'adquirir el coneixement de la seva disciplina i reproduir el que sap. La confessió de Samuel que les seves nocions “eren completament literàries” adquireix, però, un valor de lectura extraordinari quan analitza les adaptacions cinematogràfiques de Dickens en els dos darrers capítols (segons el meu parer, els més reeixits) del llibre. En les versions cinematogràfiques més recents de Dickens –productes de la contracultura que transmeten, tanmateix, una moral victoriana–, el problema de la distància entre la intenció i l'efecte es planteja en totes les seves dimensions. El problema de la distància entre la intenció i l'efecte aconsegueix d'expressar-se en la superació de la ironia i (com en la versió de *Nickolas Nickleby* de la Royal Shakespeare Company que Samuel comenta) en un darrer gest de reconciliació. Les darreres paraules del capítol cauen com un teló sobre l'escenari dels *Teatros de la memoria*: Kate abandona el cercle familiar per agafar per la mà el nen perdut. **Antonio Lastra**

Homo Sampler
Tiempo y consumo en la Era
Afterpop
 Eloy Fernández Porta

Anagrama
Barcelona, 2008
372 pàgines

Eloy Fernández Porta (Barcelona, 1974), escriptor de formació humanista, considera que l'humor és una forma més o menys velada de l'exercici intel·lectual. Aquesta consideració, nietzscheana, l'ha portat a escriure un assaig accessible i culte alhora, sense renunciar al seu iconoclasta i incendiari estil literari, farcit de bromes i girs lingüístics, així com a una visió del món sorprenentment actual.

Després de llegir *Homo Sampler*, hom té la sensació que *Afterpop*, l'assaig més trencador del 2007, que va consagrar Eloy Fernández Porta en la seva tasca com a escriptor i sociòleg (en suma, pensador), va servir de pròleg, d'introducció gens gratuïta, per a aquest intens i interessant recorregut per la societat actual.

En una de les escenes clau de la pàl·lida i recent nova versió d'*Ultimatum a la Terra* (2008, Scott Derrickson), precís model de superproducció comercial, luxós i instantani, la

destrucció del planeta Terra era planejada pels Alts Mandataris Alienígenes, previsiblement infiltrats en cossos humans, des d'un restaurant McDonald's. L'escena és significativa i va ser mal interpretada com un signe inequívoc de *product placement*, però: hi ha algun altre lloc que resumeixi els temes més representatius d'aquesta època humana? Eloy Fernández Porta no ho creu així, i per això *Homo Sampler* articula al voltant del McDonald's les seves tres seccions: la del descobriment del costat *Ur*, la més ambigua i que retrata la "fascinació per allò primitiu en les urbs ultramodernes", el segrest del Temps per part de la publicitat i, finalment, la fascinació i persistència de la Cultura Porqueria en els nostres dies.

Una vegada que Fredric Jameson va posar en joc el trampós joc de màscares que va conformar la postmodernitat, Fernández Porta va insinuar al seu primer llibre (i en la introducció d'aquest) que l'alta cultura, "revestida d'*underground*", havia atacat de nou. Això implicava moltes preguntes, ja que fins i tot una sèrie com *Padre de familia* podia contenir les coordenades d'un *fanzine* furios. Jameson és un dels referents clau per entendre la descripció del nostre costat *Ur*, secció que obre el llibre i en què l'autor es mostra deliberadament ambigu. Fernández Porta defineix el "gest *UrPop*" com "una història de la catàstrofe i la violència del passat, que, fundada en els beneficis del relat anterior, portarà els seus autors a la bancarrota". En resum, un reajustament dels rols (delirant i primitivista) que sostenen les convencions. La pregunta és si aquesta actitud primitiva revela (o desmantella) les estratègies actuals o més aviat funciona com una mena de bany catàrtic obligatori per al consumidor actual. La resposta és a les mans del lector, el qual, seguint les instruccions de l'autor en els seus molt divertits i anàrquics tests i guies, haurà de "descobrir el seu costat *Ur*".

En la segona secció del llibre, titulada amb fina ironia *RealTime*, no resulta casual pensar en Paul Virilio, *l'Estètica de la desaparició* del qual també anuncia coses rellevants sobre la nostra percepció del temps concebible perfectament en bucle. Jameson va escriure: "Però el temps és avui una funció de la velocitat", referint-se a una acceleració consumista que Fernández Porta detalla millor com a autèntica intervenció. La idea de Fernández Porta de col·locar un anunci de rellotges Swatch i observar les conseqüències que es deriven d'aquesta idea, publicitària, d'estar a l'última, està vinculada amb l'esmentat llibre de Virilio, que descriu així les connexions i conseqüències del mitjà habitual de la publicitat (l'audiovisual): "En la velocitat audiovisual tot arriba. En el món automobilístic hi ha una sortida, un viatge i una arribada. En l'audiovisual, tot ve cap a mi, sense necessitat d'haver sortit. L'ésser esdevé un ésser de l'espera: en aquest canvi hi ha coses, fonamentals, que hi estan en joc".

En la tercera secció, Fernández Porta continua els treballs estètics realitzats per Manganelli i Jordi Costa (tant en el seu fundacional *Mondo Bulldog*, com en la seva exposició posterior al CCCB, titulada *Cultura porqueria*) relacionats amb la cultura porqueria, però comparteix un referent exclusivament literari: Nathanael West.

West, autor de dos llibres tan cruels com *Miss Lonelyhearts* o *El dia de la llagosta*, li serveix, primer, com a explicació senzilla i brillant per traçar les relacions, estretes i evidents, entre el glamur i allò *trash*. Harold Bloom va definir West com un "parodista demònic", definició que no desentona del molt divertit i apocalíptic diagnòstic de Fernández Porta que confirma la vigència i omnipresència d'allò *trash*, i també es pregunta sobre els aspectes essencials d'aquest, com ara la seva definició, potser l'aspecte més important.

Però aquest és també un altre tipus

d'obra: és el retorn del jo literari més brillant de l'autor de *Caras B* i *Los minutos de la basura*. En la seva consideració de l'humor com a faceta intel·lectual, Fernández Porta ha elaborat en les seves digressions còmiques tot un exercici d'estil que el mostra com a prolongador i continuador de tots aquests autors als quals no solament fa referència, incloent-hi els escriptors experimentalistes recents més avetsats, (Barthelme, Coover, Calvino, Ballard, entre d'altres), sinó que els adopta i en demostra en la seva obra l'abast formal, proposant una altra opció (ètica, estètica) al seu coherent distanciament de l'humanista tradicional, acadèmic i allunyat de la societat mediàtica (el símil del qual és en l'escriptor al·lèrgic al cinema, concepte que el mateix Fernández Porta ja va desmitificar a *Afterpop*).

En la seva recerca, Fernández Porta arriba a una conclusió pessimista, terrible: l'atracció de les formes ha lliurat (si no guanyat) una batalla a les aures de Benjamin i ha sabut camuflar-se. Existeix, doncs, un problema (si no un final) per a la subversió des del sistema que va profetitzar Walter Benjamin o les obres d'art d'extrema lleugeresa que ja va veure venir David Foster Wallace a *E unibus pluram*. La pregunta que tanca l'assaig és si es podran distingir posicions legítimes i no fingides en una indústria cultural que ha modelat la dulcificació dels seus envasos i ha eliminat la distinció entre autèntiques aures. Fernández Porta aconsegueix explicar-ho en termes musicals, cinematogràfics i fins i tot gastronòmics. Compleix allò que el mateix Walter Benjamin, precisament definit en aquest llibre com un autèntic pensador *proto-afterpop*, va exigir dels crítics: "En comptes de donar la seva opinió, un gran crític permet que els altres es formin la seva pròpia opinió a partir de la seva anàlisi crítica". És a dir, el crític com a divulgador i com a generador de pensament. **Pablo Muñoz**

"Fernández Porta arriba a una conclusió pessimista, terrible: l'atracció de les formes ha lliurat una batalla a les aures de Benjamin i ha sabut camuflar-se. Existeix, doncs, un problema per a la subversió des del sistema".

OBS A PEU DE CARRER

Rosario Fontova

© Lluís Ros

L'edifici Media-Tic

una "medusa" al 22@

El districte del 22@ culmina les més recents propostes d'arquitectura a Barcelona amb un edifici de gran singularitat gràcies al seu aspecte "encoixinat", que és a més un invent genuïnament sostenible i un planter de patents producte de l'experimentació tecnològica.

Aviat s'inaugurarà el Media-Tic, un projecte de Cloud 9, estudi fundat per Enric Ruiz-Geli (Figueres, 1968), que va guanyar el 2005 el concurs públic convocat pel Consorci de la Zona Franca de Barcelona i el districte 22@ per projectar la seu de la Casa de les TIC (Tecnologies de la Informació i la Comunicació). El nou equipament es concep com un punt de trobada entre les empreses i institucions del món dels mitjans. Una bona part de les seves instal·lacions es dediquen a "incubadores" o viver per al desenvolupament de projectes de joves especialistes en tecnologies, un sistema semblant al de Barcelona Activa.

Situat en la confluència dels carrers de Roc Boronat i Sancho d'Àvila, en l'entorn del Parc Barcelona Media i Can Framis, el Media-Tic s'ha concebut com un element d'innovació en l'era digital, equivalent un segle després a la sensació que va provocar la Casa Milà d'Antoni Gaudí a l'era industrial. L'arquitecte Ruiz-Geli ho compara, a més, amb una medusa –"diversos organismes, un sistema"– que s'adapta amb desimboltura al medi. L'edifici causarà, sens dubte, impacte, ja que dues de les seves façanes són mòbils i canviaran d'aspecte segons la climatologia exterior i les necessitats dels usuaris. Serà el primer edifici de Barcelona que no és estàtic i que trenca amb la lògica de la immobilitat del parc constructiu de la ciutat. El Media-Tic s'enquadraria en la categoria de l'"arquitectura performativa", terme creat per Terence Riley, antic responsable d'arquitectura del MOMA,

que va seleccionar aquest edifici per a l'exposició "On site. New architecture in Spain".

L'edifici consisteix en una estructura en forma de cub de 40 metres d'alt per 40 d'ample, amb un total de 20.000 metres quadrats de superfície. La primera singularitat ja es troba en la disposició de la mateixa estructura: en primer lloc es van muntar dos pòrtics metàl·lics units per una jàssera per anar després instal·lant les diferents plantes de dalt a baix, al revés de l'habitual, amb la qual cosa el 80% de l'edifici està suspès. El muntatge dels pilars-tirant que les sustenten es va fer mitjançant gats hidràulics, propis de l'alta enginyeria, que treballaven en horitzontal.

Les façanes del Media-Tic són diferents entre si, perquè la seva eficiència té relació amb la seva respectiva orientació solar. A Ruiz-Geli li sembla un disbarat supeditar l'arquitectura a l'estètica i s'ha allunyat del vidre dels edificis d'oficines i del maó dels edificis d'habitatge per triar innovadors materials. La façana principal, a Roc Boronat, es caracteritza perquè deixa a la vista l'estructura metàl·lica com un homenatge –diu l'arquitecte– als constructors de les naus de les fàbriques amb orientació nord del Poblenou. En estar situada a nord-est queda a recer de la llum solar gairebé tot el dia i, per tant, no necessita un sistema de protecció solar extern i s'ha construït de vidre. Però, de nit, la façana brillarà sense gastar energia, ja que el metall s'ha pintat amb una pintura luminescent que s'autoil·lumina i es "carrega" durant el dia.

L'entrada al Media-Tic se situa en un lateral del xamfrà est, a Sancho d'Àvila. Aquesta façana rep sis hores de sol al dia, amb la qual

cosa a la paret de vidre que la recobreix se li ha aplicat una doble pell o membrana d'EFTE (Ethilene Tetrafluor Ethilene), o tefló, lleuger i elàstic, però de tanta duresa que una superfície petita pot sostenir el pes d'un Land Rover. En total, hi ha 106 membranes o coixins d'EFTE, de color platejat/blavós, que s'aniran inflant o desinflant lentament segons la climatologia. Cada "coixi" es controla de forma autònoma, amb sensors individuals de calor, temperatura i inclinació solar. Al costat de l'edifici que dóna a la seu en construcció del CAC (Consell de l'Audiovisual de Catalunya) hi haurà solament un gran coixi d'EFTE, però que en aquest cas s'anirà omplint d'un núvol vertical de partícules de nitrogen: s'utilitza la densitat de l'aire per crear un filtre solar que protegeix l'interior de l'edifici.

En aquest interior, l'estalvi d'energia és també una prioritat. Els fluorescents zenitals compten amb sensors de lluminositat que controlen automàticament l'encesa i l'apagada. El Media-Tic no serà un d'aquests espectrals edificis d'oficines amb totes les llums engegades i ningú a dintre. S'ha aconseguit reduir en un 35%, aproximadament, el nivell de consum elèctric. Tan sols amb el recobriment d'EFTE, uns 2.500 metres quadrats de façana, s'assoleix un 20% d'estalvi energètic.

El pressupost ascendeix a 23 milions d'euros, sense desviació, adverteix el seu autor. "Es tracta d'un edifici sostenible també en economia. S'hi posa el necessari però no més, sense malbaratament ni decoració. Amb economia de recursos i bona gestió", assegura.

El programa de l'equipament destina les quatre plantes superiors a la instal·lació d'empreses TIC en règim de lloguer. Les plantes 2, 3 i 4 es dediquen a les "incubadores" de nous projectes empresarials de petita escala. A la primera planta hi haurà un auditori per a 300 persones i sales de tallers pedagògics d'Internet. A la planta carrer es projecta un museu dedicat a la comunicació. Ruiz-Geli qualifica aquesta estimulant barreja d'usos i usuaris com "una espècie de Rue del Percebe del món digital, on no es fa un monoprograma sinó programes híbrids i múltiples".

En la gestació del Media-Tic s'han registrat mitja dotzena de noves patents en col·laboració amb un pool R+D+I d'empreses amb què acostuma a col·laborar Cloud-9 i entre les quals es troben Vector Foiltec, Iguzzini, CIAB, Lunatus, Baf, Mee Fogg, Futura Group, Cricursa, Tecmolde i Elmes. El fundador de Cloud-9 és partidari d'establir col·laboracions i complicitats amb col·lectius diversos. Al seu taller de l'Eixample treballen no solament arquitectes, sinó també programadors de *software*, biòlegs i, fins i tot, músics, en aquest cas J. M. Ballester, de l'Orquestra del Caos, autor d'una composició que acompanyarà, en moments determinats, el lent moviment de les façanes.

Actualment Ruiz-Geli treballa en diversos projectes singulars com l'Aquari de Nova York, a Long Island, i en el desenvolupament d'una gran ona artificial a la platja de Sant Sebastià. La seva trajectòria professional s'ha concentrat en els camps del disseny d'exposicions i l'escenografia. Pocs arquitectes de la seva generació han reeixit a fer-se un lloc en el panorama actual, un fenomen que atribueix "al tap generacional". Per això sosté que el 22@, un districte amb noves tipologies arquitectòniques, seria un excel·lent camp de proves per a una generació que ha anat acumulant experiència. **M**

El Sortidor de Poble Sec

Text **Gregorio Luri** Fotos **Christian Maury**

Hi ha llocs en què es fan coses i llocs en què no es poden deixar de fer coses. El restaurant El Sortidor és un d'aquests últims. L'esperit protector que l'habita és especialment inquiet, com un bon veí del Poble Sec.

Molt probablement no hi ha en tot Barcelona un lloc millor per viure les postes de sol que el Poble Sec. Si es tracta merament de contemplar la mecànica crepuscular, és evident que a la ciutat no hi manquen talaies, però has d'anar a aquest barri si aspirem a sentir com va virant la llum de la tarda cap a tonalitats càlides, pastel, daurades..., com l'aire sembla que s'espesseix a mesura que la llum va perdent consistència i capacitat per retallar els perfils mentre les ombres es van compactant. És una delícia recórrer a poc a poc el carrer Magalhães, que està orientat cap al punt de Vallvidrera pel qual el sol deixa els seus últims raigs. Durant uns minuts màgics, just quan les branques dels plàtans de la plaça del Sortidor s'interposen entre el sol moribund i el passejant, ens acull una atmosfera d'irrealitat provocada per la generosa metamorfosi de la llum. Aconsello iniciar el passeig a l'extrem del carrer de Magalhães que neix al Carrer Nou de la Rambla i seguir-lo plàcidament fins a la plaça del Sortidor. Els nostres passos ens conduiran per un barri mestís i molt vital, situat entre la muntanya de Montjuïc, el port i el Paral·lel, que tradicionalment ha proporcionat redós a les diverses onades migratòries. El passejant ha de saber que camina pel primer eixample de Barcelona, el de Santa Madrona, anterior al projectat per Cerdà. És, de fet, un eixample sense pretensions d'estridència, però per això mateix recull també el modernisme més contingut de Barcelona, un modernisme modest, pulcre, gens afectat, però molt bell precisament per les seves justes mesures

humanes i per la seva capacitat per dialogar amb la llum, que és responsable en gran part de la singularitat del barri.

El centre de la plaça del Sortidor va ser ocupat entre 1874 i 1918 per la Font de Ceres, deessa de l'agricultura i la fertilitat, del sortidor d'aigua de la qual va rebre el nom. L'estàtua va ser realitzada el 1825 per Celdoni Guixà. Havia estat projectada per al Passeig de Gràcia, encara no urbanitzat, però per motius diversos va ser traslladada fins aquí. Ara és a la plaça de Sant Jordi, a Montjuïc. En l'espai abandonat per la deessa s'hi va col·locar una típica font barcelonina, que en els anys noranta va haver de deixar el seu lloc preminent i central a un ascensor que comunica amb un pàrquing subterrani. Aquesta és una de les poques places d'estil anglès de Barcelona. Tot i que amb la construcció del pàrquing va perdre part de la seva imatge original, encara conserva intacta la seva vitalitat. És el cor d'un barri dinàmic i ple de vida. Els nens de l'escola de les Franciscanes, conegudes popularment com "les monges del Sortidor", corren al seu aire; els avis xerren plàcidament en els bancs, a l'ombra dels plàtans i les tipuanes; els joves riuen a la terrassa del restaurant La Soleá, que per set euros i mig ofereix dos plats, postres, pa i beguda. Aquí se celebren també els actes centrals de la Festa Major i el biennal Festival de Dansa Internacional, del qual ara tindrà lloc la tercera edició, amb gran èxit de participació.

Per cert, l'Escola de les Franciscanes va ser atacada i cremada durant la Setmana Tràgica, que va tenir en aquest barri un dels seus punts més candents. Se suposa que en aquells disturbis es van perdre les relíquies de la reina Elionor de Xipre, que es guardaven a la capella. Després, durant la Guerra Civil, va ser utilitzada com a hospital. Els

seus avatars no es van pas acabar aquí. El 1975 va viure un bon ensurt quan al pati hi va aparèixer ni més ni menys que un elefant: s'havia escapat d'un circ que actuava al Palau dels Esports i accidentalment va anar a parar aquí.

La plaça i les seves proximitats s'han convertit en els últims anys en un centre de restauració molt important: podem trobar-hi des de cuina tailandesa i àrab fins a cerve-series. Però, malgrat els canvis, encara es mantenen vius els llaços amb el passat. La Bodegueta del Poble Sec, per exemple, continua mostrant el seu anunci de "Depósito de hielo". Al seu costat hi ha el bar Nila, refugi dels dominicans del barri, que llueix sota el nom aquesta inscripció: "Aquí és on es passa el millor moment".

A l'altre costat de la plaça (recordem que hi hem arribat pel carrer de Magalhães) hi ha, a l'esquerra, el supermercat Bona Compra, que deixa ben clar en el cartell anunciador que els seus propietaris són els "Mian Brothers". No és, ni de bon tros, l'única botiga del barri amb propietaris indis. El Poble Sec és, després del Raval, el barri amb més immigració de la ciutat. A la dreta hi ha la nostra destinació, el restaurant El Sortidor. L'Ajuntament li ha dedicat una placa en què es pot llegir: "En reconeixement als seus anys de servei a la ciutat". Són, efectivament, molts. L'edifici, que data de 1870, és el més antic de la plaça i un dels més antics del barri. Ja era taverna quan el 1901 el va començar a regentar la família Jeniu i va albergar societats diverses, com el club de futbol Univers, el cor La Camèlia i la coneguda penya Tiburón, que comptava amb trenta-quatre membres, ja que aquest és el nombre de persones que cabien en un autocar dels d'aleshores. Es va dir Bar Geniu durant un temps, però era sobretot conegut com Can Jesús, a causa del nom del propietari. A la fi de 1991, el fill d'en Jesús, en Joan, amb més de setanta anys, molt estimat al barri, va traspasar el negoci. Després de passar per diverses mans, el 2001 se'n va fer càrrec en Claudio, un italià procedent de Torí, que a poc a poc va anar aconseguint fer reviure l'establiment afegint a les activitats pròpies de la restauració música en viu i recitals de poesia. "Molts restaurants moderns de Barcelona –em va dir un

dia– semblen botigues de sabates". No és el cas, evidentment, del Sortidor, que, segons que assegura un veí: "està com quan hi anava Joan Manel Serrat a comprar gel". A principis del mes de maig passat, en Claudio va traspasar el local a un altre italià, en Giuseppe. Quan vaig anar a entrevistar-lo tenia el local de cap per avall, en plena reforma. Les taules i les cadires estaven amuntegades al centre, cobertes de pols. A la paret romania, impassible, una antiga fotografia, de 1924, que mostrava un grup de clients. En Giuseppe va apartar dues cadires, les va netejar i em va convidar a seure mentre anava desgranant els seus projectes.

–Aquí hi posaré una pantalla, perquè vull organitzar trobades de cinema. Aquesta paret la reservaré per a exposicions. Els recitals de poesia els farem d'aquesta manera... Seguirem amb la tradició de la cuina mediterrània que ha caracteritzat últimament el local; volem desenvolupar una síntesi entre cuina catalana i cuina italiana, amb notes marroquines.

–D'on ets exactament, Giuseppe?

–De Pàdua

–Giuseppe... què més?

–Flores d'Arcais.

–Com el filòsof!

–Sí, és el meu oncle.

El cognom de Giuseppe és d'origen espanyol, mentre que el de la seva dona, l'Esther, que és catalana, és d'origen italià: Feriche.

–L'àvia de la meva dona era del barri. Anava a aquesta escola d'aquí.

–La de les monges del Sortidor?

–Això mateix.

Aconsello al passejant que arriba a la plaça del Sortidor al matí que segueix una estona a les taules del restaurant. El sol que ascendeix per l'Est, seguint el seu camí pel carrer de Magalhães, travessa en diagonal les vidrieres de colors del local –un dels seus elements decoratius més característics– i cau tamisat sobre les antigues taules de marbre. A mig matí només arriba de l'exterior el brusc aleteig dels coloms quan aixequen plegats el vol espantats pel pas d'una moto. Gairebé no hi ha turistes. Potser n'hi ha algun, despistat, que busca el Museu Joan Miró. Aquí és difícil ser-hi simplement de pas. **M**

El Sortidor

Plaça del Sortidor, 5. El Poble Sec.

Tel.: 670 29 00 07

Cada dia de 12 a 17 h y de 20 a 24 h. Dimarts tancat.

Menú 9,50 euros + carta, tapes i vermut.

Aforament: 40 persones. L'espai és reduït, però molt viu.

Els concerts i recitals de poesia comencen a les 20 h.

Pàgina web: En construcció.

En trànsit

Adam Zagajewski

“Quan deixem d’anomenar el món, aquest ens deshereta i només ens resta retòrica buida”

Entrevista **Sergi Doria**

Fotos **Eva Guillamet**

Molts el van descobrir a la contraportada de *The New Yorker* el dia després dels atemptats de l’11-S a Nova York, i avui els seus lectors s’identifiquen amb els versos d’*Antenas*, *Deseo* i *Terra del foc* i amb assaigs –literaris o memorialístics– com ara *En defensa del fervor* o *Dos ciutades* (la versió castellana d’aquestes obres l’ha publicat Acantilado, mentre que Quaderns Crema ha editat *Terra del foc* en català). Aquells dies de cendra, Adam Zagajewski (Lvov, 1945) va destil·lar una èpica desusada en temps de misèria: “Intenta celebrar el món mutilat / recorda els llargs dies de juny / i les maduixes silvestres, les gotes de vi rosé / les ortigues que cobrien amb cura / les finques abandonades dels exiliats”. Tot i que algunes de les seves obres havien estat traduïdes en llengua anglesa, encara no era un poeta conegut. En aquella pàgina del *New Yorker*, on normalment s’inserien vinyetes d’humor i paròdies, aquest escriptor i professor de 64 anys recuperava uns versos referits a la seva infància, tenyida també de destrucció i exilis. Quan l’editor Jaume Vallcorba el va incloure en els seus catàlegs, el poemari *Deseo* va esdevenir un dels llibres més venuts. Enfront de l’escepticisme i el “campi qui pugui”, Zagajewski reivindica certa forma d’heroisme; la seva lírica neix de l’experiència personal; poemes que recorden les entrades d’una enciclopèdia sobre les torturades paradoxes europees. Haver nascut a Polònia, trencada pels totalitarismes, imprimeix caràcter i restaura mons mutilats... “A la tardor recollies glans al parc i les fulles / s’arremolinaven a les cicatrius de la terra. / Celebra el món mutilat, / i la ploma grisa que un tord ha perdut, / i la llum delicada que erra i desapareix / i torna.”

El 1982 Adam Zagajewski es va exiliar, però no era la primera vegada. Quan era un nen, va haver de desplaçar-se de Lvov a Gliwice. Després va anar de Gliwice a Cracòvia; uns anys més tard, de Cracòvia a Berlín, on es va estar dos anys; va fer una llarga estada a París, des d’on viatja cada any a Houston i ara a Chicago...

Ho explico al meu llibre *En defensa del fervor*: Lvov, que havia estat durant més de cent anys la capital de Galitzia, una regió de l'imperi dels Habsburg, unia les influències de la cultura occidental amb l'obertura a la llum d'Orient (encara que és veritat que l'Orient allà tenia menys presència que a Vilnius o fins i tot a Varsòvia). El 1945 els meus cosins, àvies, oncles i veïns van fer les maletes i es van retrobar a Gliwice, una antiga ciutat de províncies prussiana, seu d'una guarnició, la història de la qual es remunta fins a l'edat mitjana i que després de la Segona Guerra Mundial va ser concedida a Polònia per tres senyors d'edat provecta. A l'escola jo estudiava rus i llatí; a més, feia classes particulars d'anglès i alemany. El fet que la meva família s'hagués traslladat –obligada a fer-ho– de Lvov a Gliwice il·lustra bé les grans transformacions que s'havien produït. La meva gent gran va perdre la memòria, apesurada en aquella ciutat lletja on anaven a morir. Paradoxalment, el meu país, si bé havia estat annexionat l'any 1945 per l'imperi de l'Est, es va desplaçar en el sentit físic cap a l'Oest, fet que no va donar fruit fins més tard.

I quin significat tenen les ciutats en la seva biografia personal i literària?

A Cracòvia vaig sentir la irradiació del millor de la tradició polonesa: els records remots del Renaixement gravats en l'arquitectura i en les peces de museu, el liberalisme de la *intelligentsia* del segle XIX, l'energia dels vint anys del període d'entreguerres, la influència de l'oposició democràtica naixent... Cracòvia són els anys setanta, quan formava part del moviment d'oposició: em trobava bé com a persona, però no acabava de sentir-me escriptor i em resultava difícil conciliar política i literatura. A París i a Berlín vaig poder aconseguir aquest equilibri. El Berlín occidental de principis dels vuitanta em va semblar una síntesi molt estranya de l'antiga capital prussiana amb una ciutat frívola, fascinada per Manhattan i les avantguardes (de vegades tenia la sensació que els intel·lectuals i els artistes locals veien el Mur com una ocurrència més de Marcel Duchamp). A París potser no hi vaig trobar grans esperits francesos, àrbitres de la civilització –vaig arribar una mica tard, per a això–, però vaig veure la bellesa d'aquella metròpoli europea, una de les poques que han descobert el secret de l'eterna joventut. Després vaig conèixer Houston, situada en una plana, sense història, ciutat de roures perennes, ordinadors, autopistes i petroli (però també biblioteques excel·lents i una filharmònica esplèndida). Quan un va d'ací d'allà aconsegueix ser capaç de distanciar-se de les coses que coneix i així les pot valorar millor. Jo he tornat a una Cracòvia tranquil·la en el marc d'un país democràtic i cada any viatjo als Estats Units, darrerament a Chicago. Això em permet una immersió en la ciutat a la qual pertanyo i, alhora, ser crític, adoptar una posició distanciada. No ser enlloc, com quan viatjo amb tren o vaig amb avió, fomenta el procés creatiu.

L'exili com a oportunitat de copsar el món...

Vaig comprendre que d'aquella catàstrofe de la guerra, de la pèrdua de la meva ciutat natal, i també dels meus viatges posteriors, en podia extreure algun profit si em treia la mandra de sobre i coneixia les llengües i literatures dels meus canviants domicilis. I heus-me aquí, proveït no d'un periscopi, sinó de quatre! El primer i el més important em mostra la tradició familiar. El segon m'obre a la literatura alemanya, a la seva poesia i al seu –ja oblidat– afany d'infininit. El tercer, al paisatge de la cultura francesa, amb la seva intel·ligència perspicaç i la seva moralitat jansenista. El quart, a Shakespeare, Keats i Robert Lowell, a la literatura en concret, de la passió i la conversa.

En un dels seus assaigs assegura que la poesia és una de les arts que menys s'esgrogueixen. És possible preservar el poema de conjuntures polítiques perquè sigui perenne?

No em considero un autor compromès: el compromís polític va ser un episodi de la meua joventut. Més recentment he mostrat el meu desgrat envers el Govern dels Kaczynski; aquesta opinió la comparteixen molts polonesos. No assisteixo a mítings, encara que tinc els ulls ben oberts respecte de la situació política. Escriure poemes pot ser una cosa moderna o del passat, perquè la poesia evoluciona constantment. En el meu cas, jo busco la frescor i detesto el retoricisme de la poesia acadèmica. La lírica ha d'estar viva, ha de ser del present, encara que ens pugui remetre a un passat cultural que, d'altra banda, és inevitable.

El 2008 es van complir quatre dècades del Maig del 68 parisenc i, també, de la Primavera de Praga. Van ser dues maneres diferents de manifestar la rebel·lia contra l'ordre establert?

Aquells fets –a Praga, Varsòvia o Cracòvia– van tenir lloc durant el mes de març: dos mesos abans que a París. En principi, costa establir diferències entre l'Est i l'Oest, però si parem atenció a aquelles dates, veiem que a l'Europa de l'Est no es va produir una rebel·lia antiburguesa, sinó contra una dictadura comunista. Malgrat que jo era un estudiant compromès amb la dissidència, que anava repartint pamflets contra el Règim, no vaig poder posar-me en contacte amb els meus correligionaris d'Occident. Crec que ens hauríem pogut entendre en l'aspecte irracional de la rebel·lia, però les nostres idees eren ben diferents. En els països del Pacte de Varsòvia protestàvem perquè la tradició havia estat traïda, però no en el sentit dels museus o els costums burgesos, sinó en el que fa referència a la decència de l'ésser humà. En canvi, els estudiants de París només combatien la tradició.

Vostè té dos poemes dedicats al vell Marx; l'imagina en el seu últim hivern: en un Londres humit i gèlid, "sospitava haver proposat al món / tan sols una nova forma de la desesperança". En el vent de la crisi econòmica, alguns intel·lectuals europeus festegen el fracàs del capitalisme i la resurrecció de Marx...

En efecte. Alguns amics em diuen que Marx continua viu, cosa que jo no comparteixo. Des d'un punt de vista polític, puc admetre algunes sensibilitats de l'esquerra, encara que jo vaig votar al centre. Reconec la seva preocupació per la justícia social i cada dia sento dir que els partits d'esquerra europeus volen redefinir-se... A França, el Partit Socialista no acaba mai de trobar la seva identitat i a Itàlia passa una cosa semblant. I què suposa aquesta redefinició? Tornar a Karl Marx és una idea reaccionària perquè es limita a ressuscitar velles utopies, una repetició mecànica de sistemes que ja van fracassar.

Un dels seus poemes es titula "Europa ya se está durmiendo". Vostè escriu en els darrers versos: "Quan Europa per fi dormi profundament, / Amèrica vetllarà / sobre el pobre i callat món, / amb recel, com una germana petita". Creu que el vell continent hauria d'assu-

mir més responsabilitats estratègiques en comptes de limitar-se al discurs antiamericà?

Aquesta actitud anirà canviant amb el president Obama. Pensem en Europa com en un museu meravellós, encara que mancat d'energia històrica. La paradoxa és que la mateixa Europa ha acceptat la fi de la seva història. No sóc un analista polític, però Putin fa por, i em desagrada profundament perquè està revifant la flama de la violència mentre només té davant seu una Europa que cultiva el "bonisme" i una fraternitat que no sabem quant durarà. La Unió Europea, serà capaç de protegir-nos dels perills que ens amenacen?

En aquests darrers anys, a Espanya s'ha produït un debat molt crispat sobre l'oportunitat de la Llei de memòria històrica promulgada pel Govern socialista. A Polònia es va portar a terme una iniciativa similar que també va provocar una certa fractura social... Suscitar la memòria històrica des de l'Estat no pot resultar contraproduent?

La memòria forma part d'un conjunt més ampli de forces mentals i ha de conjuminar-se amb la imaginació. A Polònia, molts intel·lectuals, periodistes i pensadors s'han obsessionat amb la memòria i això no aporta res de bo: significa quedar-se en el passat, ignorar el present i viure carregats d'odi. És difícil establir quina és la proporció adient de memòria i d'oblit, perquè per sobreviure s'ha de desenvolupar un procés mental que comporta una certa dosi d'oblit. Els joves estan menys obsessionats amb el passat, i és natural. L'Estat no ha d'acaparar la memòria perquè esdevé una política de la història molt perillosa que jo abomino. Em sembla més positiu suscitar el debat lliure en la societat civil. A Polònia, els bessons Lech i Jaroslaw Kaczynski estaven obsessionats amb la memòria; en aquest aspecte, el Govern actual és més intel·ligent i s'estima més ocupar-se de la crisi econòmica. No dic pas que hauríem de perdre la memòria, sinó que hem de trobar –hi insisteixo– un terme mitjà, una forma de poder imaginar el futur.

Passem ara al seu poemari *Terra del foc*. A "Banderes", parla de "rebregats llençols d'herois" que ens tapen els ulls. En un altre llibre escriu que la *boat people* és l'única nació sense nacionalisme...

És possible que hi hagi bellesa en una bandera; jo no les prohibiria perquè tots necessitem algun símbol, però detesto el nacionalisme i em costa molt analitzar els graus de patriotisme. Tampoc no puc condemnar els patriotes de bona fe encara que hi ha una fina línia roja entre aquest patriotisme benintencionat i la bogeria del nacionalisme que proclama que som els millors. En aquest aspecte ningú no està lliure de pecat. Els polonesos no van tractar bé els jueus ni els ucraïnesos i continuen sense reconèixer aquesta culpa. Cada nació conviu amb un sentiment dividit entre la culpabilitat i l'orgull. També és il·lusori confiar que la fraternitat universal ho resoldrà tot: seria com tornar a caure en la utopia.

Vivim en un món dominat pel pensament políticament correcte que fa servir l'eufemisme i arriba un moment en què ja no sabem de què estem parlant. En un dels seus escrits contempla un

“El llenguatge, com el sol, pot escalfar molts éssers humans i la poesia ajuda a reconstruir la vida amb petits gestos. L’encantament del món és un deure del poeta”.

Occident en què un discurs d’*El banquet* de Plató pot ser considerat sexista. La poesia ens ajuda a recobrar el valor de la paraula per sobre de convencions bonistes?

És un mal generalitzat. A la televisió francesa, per exemple, quan fan referència als col·lectius àrabs de la *banlieue* parlen de “joves”... Per a l’escriptor, aquest panorama planteja dificultats perquè cal combinar dues realitats: la faceta més dura de l’existència –la malaltia i la mort– i els motius més elevats de la poesia. En tota escriptura es manifesta una tensió entre el món diguem-ne “superior” i la vida quotidiana. El primer pertany al món dels somnis i de l’ideal; el segon designa els aspectes més temibles o risibles de la condició humana. Si et quedes amb l’un o amb l’altre, et diran hipòcrita. Un estil elevat desproveït d’un sentit de l’humor ple d’indulgència envers el nostre món ridícul, cruel i imperfecte s’assemblaria a les pedreres de la Carrara toscana, d’on ja s’ha extret tot el marbre i només queda la blancor... L’estil elevat es desprèn d’una conversa incessant entre dues esferes: l’espiritual, els guardians i creadors de la qual són els morts, i, d’altra banda, la del present etern, el nostre camí, el nostre instant únic, el calaix del temps en què ens ha tocat viure. L’estil elevat fa d’intermediari entre els esperits del passat, entre Virgili i els joves que, absorts en el *rock*, es desplacen sobre monopatinats per les llises voreres de les ciutats occidentals... L’escriptor honest ha de conjuminar en la seva obra la lletjor de la vida i la bellesa que atresora.

Però una gran proporció de les figures poètiques antigues han desaparegut. Com treballa el poeta desproveït de tot aquest bagatge simbòlic?

Quan faig un repàs dels *topoi* de la literatura medieval, amb les seves figures retòriques i imatges, no sóc pessimista. En molts poemes moderns se senten ecos antics, encara que no apareguin d’una manera tan clara com en la lírica medieval. En la poesia contemporània, el sonet encara no ha estat abolit. No crec que s’hagi produït cap ruptura radical amb el passat. El problema és diferent: fins a quin punt el lector està preparat per copsar aquesta unitat orgànica entre l’antiga poesia i la poesia moderna.

Parlem ara del seu poema “Diccionario biográfico polaco en la biblioteca de Houston”. Vostè recorre la dolorosa crònica de la seva terra i remata la composició amb dos versos emocionants: “Tanta vida per a una pàtria / Tanta mort per a un diccionari”. Dotze anys després d’aquest poema, com veu Polònia?

Percebo un contrast entre el moment en què el vaig escriure, perquè era un moment d’expectatives sobre com anava sortint el país del comunisme, i ara. Polònia és un país més de la Unió Europea. L’experiència és positiva. La democràcia funciona més o menys bé, amb problemes similars als dels altres països democràtics. Mai no em vaig pensar que Polònia arribaria a ser un país europeu. Però, lògicament, una cosa és la solució política i una altra la vida personal, i aquesta no depèn del sistema polític. En la poesia, la vida privada ocupa el lloc més important.

Vostè va néixer entre les brases de la Guerra Mundial i l’Holocaust. S’ha repetit fins a la sacietat l’asserció que després de tot allò era impossible escriure poesia...

El desastre radical de la guerra, la destrucció massiva de les ciutats, no és una cosa externa o aliena a la poesia: no és un afer exclusiu de polítics, generals i vídues. És objecte d’una nova comprensió de l’art. No solament l’art ha de ser entès de nou; la vida ha de ser redefinida. Només podem viure la vida compresa, nedar en rius coneguts. L’impacte de la guerra va ser tan gran que el món ja no era el mateix: així ho van veure Celan i Enzensberger. Havien de reorganitzar les seves llars poètiques perquè fossin idèntiques al món. L’ocupació nazi de París no va impedir que Paul Valéry continués en el Collège de France; a Polònia les coses van anar d’una manera molt diferent: només es va permetre l’educació primària i es van prohibir les editorials. Polònia va esdevenir un immens cementiri jueu, el país de la *Shoah*. Després de la capitulació del ghetto, la resta de la població es va dirigir cap als camps d’extermini i la *Werhmacht* va transformar Varsòvia en un oceà de ruïnes. La naturalesa va reconquerir la ciutat: entre les runes dels edificis van niar els ocells i van florir les plantes: un autèntic paradís per als ecologistes! Els poetes van negar tota responsabilitat en l’acció dels seus governs i només es van declarar responsables dels seus somnis. La poesia ha de ser transparent: no vivim per a ella, sinó per escoltar un altre ésser humà. És un vehicle que no ha de ser alabat i menys encara, Déu no ho vulgui, lloat.

En aquest model de poeta vostè situa Zbigniew Herbert i Czesław Miłosz...

Miłosz va escriure el seu poema “A Varsòvia” justament el 1945, gairebé immediatament després que cessessin les accions militars. Tots hem visitat ruïnes cèlebres en alguna ciutat europea. Cases i estables construïts amb restes d’edificacions anteriors il·lustres. En poesia, en lloc de marbre, disposem de metàfores i símilis. Les ruïnes serveixen en molts casos per construir una nova ciutat. El llenguatge, com el sol, pot escalfar molts éssers humans i la poesia ajuda a reconstruir la vida amb petits gestos. En aquest poema, Miłosz evita ser un ploroner ritual i ens diu que és una bogeria viure sense alegria. L’encantament del món és un deure del poeta. Quan deixem d’anomenar el món, aquest ens deshereta i llavors només ens queda una retòrica buida, un so eixordador. Al sentit de l’humor s’hi ha d’afegir el sentit de l’alegria que vindica Miłosz. Un gran poema és un model de vida que influeix en la nostra experiència, encara que d’una manera delicada. La penúltima col·lecció de poemes de Miłosz es va titular *Segon espai*. L’admiro perquè va superar el genocidi per sobreviure.

Fins a quin punt els poetes han de tenir opinions fermes i clares davant els problemes contemporanis?

Han de tenir opinions sòlides quant a la vida i la mort, però no pas opinions polítiques: la reforma de la legislació fiscal no crec que sigui assumpte dels poetes.

Il·lustració: Miquel Zuera

El gust de l'absenta

Text **David Castillo**

La ciutat s'ha obert davant meu com una mena d'il·luminació. O com una síndria a l'estiu. Sovint m'han preguntat per què situo els poemes o les novel·les en un marc urbà, i no sé què respondre. Podria ser una epifania, però de ben petit, des dels primers poemes, Barcelona ha esdevingut l'escenificació del meu quadre. També la raó, la companya fidel, tot i els seus continuats canvis de pell, que m'afecten com una punyalada, una cicatriu, una maledicció gitana o una infidelitat amorosa.

Vaig començar la novel·la *No miris enrere* dalt de la muntanya del Carmel. *El cel de l'infern* saltava entre el Barri Xino i la Barceloneta. Dels poemaris, *El pont de Mühlberg* ofería les vistes de Can Baró i del Guinardó; *Game Over* s'havia de dir *Camí dels àngels*, un carrer a l'altra banda del Carmel que enllaça el barri del Coll amb la Taxonera i la Vall d'Hebron, i *Poble Nou flash back* i *Menta* estan indissociablement vinculats al meu barri natal, el Poblenou. La ciutat se m'avança cada cop que escric una ratlla. Deia Henry Miller que es considerava un patriota del pont de Brooklyn. Quan sento parlar de pàtries, m'agradaria dir que sóc un patriota del pont de Vallcarca, de Ciutat Vella, del Poblenou i del carrer Tantarantana, on a l'antic número 4 –avui només hi queda la façana– està lligada la meva educació sentimental.

La ciutat... Què en queda, més enllà dels nostres records? Quan viatjo rere el Parc de la Ciutadella, pel carrer Wellington, i em vénen

les flaires del zoològic, sempre em ve al cap el llibre de Miquel de Palol *Amb l'olor d'Àfrica*. Cada vegada que creuo el carrer Escudellers, no puc deixar de pensar en André Pyere de Mandiargues i la seva novel·la *El marge*. Mil escriptors són la meua ciutat també: Hemingway, l'increïble Jean Genet del *Diari d'un lladre*, el gran Josep Maria de Sagarra de *Vida privada*, el polièdric Joan Marsé, Paco Candel, el fantàstic Joan Perucho, el Juli Vallmitjana dels gitanos, de l'antiga platja de Can Tunis i del Barri Xino que tocava al port...

Amb quin racó quedar-me? On vaig somiar l'última vegada? A la font de Sant Salvador, de l'interior del Parc Güell, on jugava a la infantesa? A les barraques del Carmel, on lluitàvem als anys setanta? Als camps de futbol del Martí Codolar? A la Rambla llibertària del 1977? Als estrets carrers del Barri Xino, on emulàvem gestes romàntiques bevent l'absenta que es dissolia en el sucre al bar Marsella, envoltat de velles prostitutes que en sabien més, de la vida, que els historiadors més savis? O a la memòria que em condueix cap a la plaça Maragall i el cinema Maragall –doble sessió de cinema d'autor– on anava amb la meua xicota de la universitat? Amb quina ciutat en l'espai i en el temps em quedo? Són sinuosos els camins de la ment. Potser la solució, indefectiblement, comporta evocar un lloc que vas estimar. La plaça de les Glòries, on la meua àvia em duia fins als ponts

on, cada tarda, vèiem passar els trens. O el carrer de la República Argentina, on el meu pare em comprava les revistes d'històries, dissabte al matí. Paisatges de la memòria, gravats per sempre en la nostra geografia íntima. Continuarem amb els exemples. Veure la ciutat esplendorosa després d'una tempesta d'estiu. Recuperar la llibertat sortint pel carrer Entença de la Model. El gust de la saliva d'una noia estimada des de la muntanya del Tibidabo escoltant *Cadillac solitario*, de Loquillo y los Trogloditas: “*Y ahora estoy aquí sentado en un viejo Cadillac de segunda mano, junto al Mervellé, a mis pies mi ciudad. Y hace un momento que me ha dejado, aquí en la ladera del Tibidabo, la última rubia que vino a probar el asiento de atrás*”.

Potser aquests versos de la cançó de Sabino Méndez, ambientats a la sortida del Mervellé, són els que més em poden identificar amb la Barcelona més nítida –i fosca– que vaig estimar i estimo. Amb les “Barcelones”, de l'enyorat mestre Manuel Vázquez Montalbán. Amb una mica de brisa pels carrers de Poblenou o el regust del salnitre de la platja dels banys de Sant Sebastià, també. O amb les tapes del bar Resolís, de la plaça del Raspall. O amb el somriure del Toni, del bar Roure, de la riera de Sant Miquel. Aquestes són les meves sensacions de Barcelona, la ciutat popular, la Rosa de foc, la plaça amb el nom d'un poeta o els bancs on els jubilats prenen el sol. *Gitana hechicera...* **M**

“La ciutat és també dificultat per viure, per ser el que es desitja, per aspirar al que es creu tenir dret. La ciutat també té un rostre dur, aspre, violent i fins i tot desagradable, i a la seva interpel·lació no ens podem sostreure. El debat que ens ha esclatat a la cara és, en el fons, el de quanta desigualtat estem disposats a suportar. No deu ser casual que la imatge de la ciutat absolutament buida l’hàgim acabat associant al dia després de la destrucció nuclear...”
(De l’editorial)

Núm. 76

Tardor 2009

www.bcn.cat/publicacions

www.barcelonametropolis.cat

8 400214 062238

76